

HÜSEYN CAVİD

ƏSƏRLƏRİ

BEŞ CİLDDƏ

II CİLD

“LİDER NƏŞRİYYAT”
BAKİ-2005

*Bu kitab “Hüseyn Cavid. Əsərləri. Dörd cildə. I, II cildlər”
(Bakı, Yazıçı, 1982) nəşrləri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Tərtib edəni:

Turan Cavid

Redaktoru:

Teymur Kərimli

894.3611 - dc 21

AZE

Hüseyn Cavid. Əsərləri. Beş cildə. II cild. Bakı, “Lider nəşriyyat”, 2005, 352 səh.

XX yüzil bədii fikrimizin mərdlik və öyilməzlik simvoluna çevrilən şəxsiyyəti, böyük mütəfəkkir Hüseyn Cavidin nəsillərə örnək olacaq zəngin və bənzərsiz yaradıcılıq irsi zaman keçdikcə daha çox aktuallıq kəsb etməkdədir.

Şair və ədiblərimiz içərisində ən müstəsna, ən zərif və narın bir dillə yazan Cavid yaradıcılığa poeziya ilə başlasa da, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində daha çox dramaturq kimi şöhrət tapmış, dramatik janrın bir çox təkrarsız nümunələrini yaratmışdır. Cavidin get-gedə dramatik növün ağırlığı ilə müşayiət olunan ədəbi fəaliyyətində fəlsəfi ruhun hakim kəsildiyi poeziyasından gələn çalarların aparıcı olduğu aşkar duyulmaqdadır; onun dram əsərlərinin mühüm bir qisminin mənzum forma daşması bununla şərtlənir.

Ədibin “Əsərləri”nin II cildinə “Ana”, “Maral” və “Şeyda” pyesləri ilə yanaşı, Azərbaycan ədəbiyyatının ilk mənzum dramlarından “Şeyx Sənan”, “Uçurum” faciələri daxil edilmişdir.

Böyük sənətkarın öz əsərlərinin sonunda etdiyi “İmlasına toxunmamalı!” qeydinə əməl olunmuş, mətnlərin dil və üslubunun qorunulmasına çalışılmışdır.

ISBN 9952-417-26-6

© “LİDER NƏŞRİYYAT”, 2005

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

“Azərbaycan dilində latın qrafikası

ilə kütləvi nəşrlərin həyata

keçirilməsi haqqında”

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı

ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına

hədiyyə edilir

*Dram
assrlori*

ANA

Dram – I pərdə

ƏŞXAS

Səlmə – Ana.

Qanpolad – Onun oğlu.

İsmət – Qanpoladın nişanlısı (çərkəs qızı).

Səlim – İsmətin qardaşı.

Gənc bir ləzgi – Səlimin arqadaşı.

Orxan – İsmətə vurulmuş bir dəliqanlı.

İzzət }
Murad } – Orxanın arqadaş və qonaqları.

Səhnə Dağıstanda otlu, ağaclı kiçik bir bağça ərz edir. Bağçanın ucunda sadə və fəqiranə bir evciyöz görünür. Uzaqda lətif, rəngarəng bulutlar, yüksək və mavi dağlar nəzərə çarpar.

Səlmə

*(Qapı önündə oturub pək düşüncəli görünür, iki dəqiqə sonra qalqıb
yüzünü göy səmtinə tutar. Sinirli və həyəcanlı bir səslə)*

Ey mərhəmət kanı, ey ulu Tanrı!
Ey yerlərin, göylərin hökmdarı!
İnayət qıl, yoq başqa bir havadar,
Yalnız varım-yoqum tək bir oğlum var.
Ah, Qanpolad!.. Nuri-didəm, evladım!
Üç ay var ki, məktubunu almadım.
Üç ay var ki, taqət qalmamış bəndə,
Gözüm yollarda, intizar içində.
Hər gecə gördüyüm qanlı rəyalar
Göstərir ki, qorqulu bir xəbər var.
Bir yıldan fəzlədir hər ay, hər on beş
Məktub yolları, eylərdi sipariş.

Niçin o şimdi olsun böylə qafil?
Xayır, xayır, oğlum vəfasız deyil.
Lakin bəni məhv edə bu intizar,
Gündən-günə qəlbimdə şübhə artar.

(İsmətin gəldiyinə diqqət edərək)

Ah, gəliyor İsmət, nasıl da məhcub!
Qız deyil, bir mələkdir...

İ s m ə t

(Gülər yüzlə)

İştə məktub!

S ə l m a

Kimdən, quzum?

İ s m ə t

Qanpoladdan.

S ə l m a

Kim verdi?

İ s m ə t

Qomşumuz, Qorqmaz oğlu Müslim verdi.

S ə l m a

Nasıl Qanpoladım?

İ s m ə t

Şükür, sap-sağlam...

S ə l m a

Gəlmüyormu?

İsmət

Məktubda yazmış tamam.

Səlmə

Ah, gözəl İsmətim, otur evdə sən,
Bir az təkbəşinə çalğı çal, əylən.
Bən də şimdi məktubda hər nə varsa
Oqutdurub tez gəlirim...

İsmət

Pək ə'la.

(Səlmə gedər)

İsmət

(Kəndi kəndinə)

Of! Qanpolad kim bilir şimdi nerdə?
Bən burda yalnız, o, qürbət ellərdə.
Bir yıl əvvəl nişanlandım bən ona,
Tale o gündən düşman olmuş bana.
Artıq onsuz hər şey gözümdə məhzun,
Bir an həyatımdan olmadım məmnun.
İştə bahar olmuş, hər yer gülümsər,
Quşlar cəvildəşir, bülüllər ölər,
Açılmış hər yanda güllər, çiçəklər,
Qızlar, oğlanlar sevişir, seyr edər.
Bəzənmiş bir gəlin kibi kainat,
Fəqət bənim qəlbim açılmaz, heyhat!..

*(Qapıyı açıb içəri girər. Bir az sonra Orxan ilə İzzət
bir tərəfdən çıxar.)*

Orxan

İzzət, İzzət! Sən bir tərəfdə bəklə,
Saqın! İsmət səni görməsin hələ.

İzzət

Kim bilir! Bəlkə hiç o yoqdur evdə.

(Bu sırada qarmon səsi eşidilir.)

Orxan

İştə qarmon səsi! Odur əlbəttə.
Odur, o!.. Baq, nasıl ruhlu bir çalğı?

İzzət

Əvət, məhzun gönül, məhzun musiqi.

Orxan

Ah, qız nə qız! Sultanlara layiqdir,
Fəqət zalım Qanpolada aşiqdir.
Hər gün xəbər tutar gedib-gələndən,
Onun adı bir an düşməz dilindən.
Zavallı! Kəndi hüsnündən xəbərsiz,
Bilmiyor ki, eşqində divanəyiz!
Bilməm ona nasıl dərd anlatmalı,
Yalnız yalvarmalı, ya qorqutmalı.
Kəndisi arqasız, yoqsuldur gərçi
Lakin o qızda bir böyüklük var ki,
Hər zaman rast gəlsəm ruhum sarsılır,
Dilim söz söyləməkdən aciz qalır.

İzzət

Orxan, sən bir yigidsən! Düşün bir az,
Billah, bu hal sana əsla yaraşmaz.

Orxan

Pəki nə yapmaq gərək?

İzzət

Bıraq varsin,
Qız kəndisi gəlsin sana yalvarsın.

Orxan

Xayır, bu iş mümkün deyildir haşa!
Bən dərdimi açıb da başdan-başa
Eşqimi söylərim, riza göstərsə
Xoşbaxt olur...

İzzət

Büsbütün rədd edərsə?

Orxan

Qəm yemə, Orxan pək də aciz deyil.

(Qarmonun səsi kəsilir)

Haydı, İzzət, susdu qarmon, sən çəkil!

İzzət dörd-beş adım çəkilir.

Orxan

(Qayət hiddətli)

İnan ki, alt-üst eylərim aləmi,
İsmət Orxanı rədd edər, öyləmi?!
Allah şahid, bana olmazsa dəmsaz,
Bu topraqda ondan bir iz də qalmaz.
Yaşar dağlar başında qartal kibi,
Qoşar səhralarda bir maral kibi.
Bəndən başqa bulunmaz bir ənisi...
Zərər yox, gəlsə gəlsin nişanlısı;
Gəlsin Qanpolad, qarşı qoysun bana,
İsmət ya qismətdir bana ya ona.

Bu sırada İsmət dışarı çıxar.

Or x a n

Aman, nə yosma qız!

İ z z ə t

Ah!..

Or x a n

Çək il, çək il!

(İzzət çəkilir, Orxan kəndi-kəndinə)

Yazıq! Əsla qızın könlü şad deyil,
Allah, Allah! Həm dalğın, həm də məhzun.
Bir baqışda eylər insanı məcnun.

(İsmətə doğru)

Aman, yarəbb, İsmət, İsmət!

İ s m ə t

(Orxanı görünə heyratla)

Ah, Orxan!

Or x a n

Nə var, nə yoq?

İ s m ə t

Çoq şükür, Qanpoladdan
Bu gün bir məktub gəldi...

Or x a n

Nerdə Səlma?

İsmət

Qomşudadır, şimdi gəlir...

Orxan

Pək ə'la,
Fəqət niçin?

İsmət

Getmiş mollayı bulsun,
Məktubu oqutsun, xatircəm olsun.

Orxan

Pəki, evdə kim var?

İsmət

Kimsə yox...

Orxan

(Əlini İsmətin omuzuna qoyaraq)

İsmət!
Allah əsirgəsin, nədir bu halət?
Bət-bənizin solmuş, çöhrən dəyişmiş,
Qolay sanma, deyil bu sadə bir iş.

İsmət

(Geri çəkilərək)

Əvət doğru, fəqət məraq, intizar
Bir az sıqmış bəni...

Orxan

Qərib halın var!
Qanpolad getsin qürbətdə sürünsün,
Sən burda ancaq sol, qayğı çək, düşün!

İsmət

Lakin təhəmmüldən başqa çarə nə?

Orxan

Yazıq İsmət, yazıq!.. Sənin hüsnünə
Bənim kibi binlərcə aşıq varkən...

İsmət

Ah, sus, Orxan, sus!

Orxan

Allahın seversən,
Söylədiyim sözlər yalanmı? Söylə!
Söylə, İsmət, yalanmı? Bir fikr eylə
Bütün Dağıstanda var bir şöhrətim,
Yüksək dağlardan böyükdür həşmətim,
Hürmətim, izzətim, varım, sərvətim,
Nəslim, nəcabətim, gücüm, qüdrətim.
Günəş kibi parlayorkən, fəqət bən
Yalnız məftunum sana, ah, yalnız sən!..

İsmət

Orxan! Yetər, yetər...

Orxan

İsmət, bir düşün!
Səndən başqa bir düşüncəm yox bu gün.
Bütün qızlar əsir ikən eşqimə,
Bən sənin eşqində batmışım qəmə.
Səbrim tükənmiş, taqətim kəsilmiş,
Huşum, əqlim uçmuş, uyqum çəkilmiş.
Səndə əsla mərhəmət yoxmu?

İsmət

(Barmağındakı yüzüyü göstərərək, hiddətlə)

Orxan!
İştə barmağımda gördüyün nişan
Qanpoladdan bir yadigardır bana,
Ömrüm olduqca bağlıyım bən ona.

Or x a n

Bir yüzükdənmi eylərsən ihtiraz?

İ s m ə t

Əvət, bu bir zəncir ki, hiç qırılmaz.

Or x a n

İsmət, onun hiç bir mə'nası yoqdur,
O bir boş xəyaldır, səni qorqudur.
Yüzük, nişan yalnız gönüldür, gönül!
Olma çocuq... Sən gəl bana ver gönül!
Yarın atlanıb bu köydən çıqalım,
Yigit kimsə, qarşı çıqsın baqalım.

(Kəndi-kəndinə heyratlə)

Allah, Allah, yenə çatıldı qaşlar!
Dəhşət verir qartalvari baqışlar!

(İsmətə)

Söylə, fikrin nədir? Cavab ver, İsmət!

İ s m ə t

(Usanmış və sinirli bir halda)

Artıq yetər, Allah için, çəkil get,
Hürmətin, izzətin, varın, şöhrətin,
Nəslin, nəcabətin, gücün, qüdrətin
Həp sənin olsun, get, çəkil get, Orxan!
Bən ayrılmam o yoqsul Qanpoladdan.
Bütün dünya alt-üst olub dağılsa,
Ondan başqa sevdiyim yoqdur əsla!

Or x a n

İsmət, artıq bənim təhəmmülüm yox...
Sən gəl bu işdə pək inad etmə çox.
İnan, gözəl, səmər verməz bu inad,
Nə sən sağ qalarsın, nə də Qanpolad.

İ s m ə t

Get, nə yaparsın yap, çəkil get, durma!

Or x a n

Ah, öyləmi?

İ z z ə t

(Görünərək)

Orxan, kəndini yorma!
Bir gücsüzə yalvarmaqdan nə hasil?

İ s m ə t

Ah, vicdansız, alçaq!..

Or x a n

İzzət, sən çəkil!

İ z z ə t

(Çəkilərək)

Pəki, bən çəkildim, sən yalvar, yaqar,
Sanki yalvardıqca məhəbbət artar!

Or x a n

Artıq anladıq, çəkil, dəf ol, İzzət!

İsmət

Ah, xain oğlu xain!..

İzzət

Pəki.

(Çəkilir.)

Orxan

İsmət!

O məcnundur, ondan bir şey umulmaz,
Saçmadır hər sözü, əsla tutulmaz.

İsmət

(İstehza ilə)

Əvət, doğru... yoxsa səni bulmazdı,
Səninlə sirdaş, arqadaş olmazdı.

Orxan

Hər nə söylərsən söylə, xoşdur bəncə,
Bəllidir ki, olmaz dikənsiz qönçə.
Hər nazına bən eylərim təhəmmül,
Ancaq ayrılığa tab etmə müşkül...
Bəndə artıq can qalmamış... mərhəmət,
Mərhəmət qıl, insafsız olma, İsmət!
Ya gəl canımı al, ya ver tazə can,
İştə sən, iştə xəncər, iştə Orxan!

(Xəncərini çəkib İsmətə uzatır.)

İsmət

(Alaraq istehza ilə)

Afərin, afərin bu zərbi-dəstə!
Hiç rast gəlmədim böylə zərbi-şəstə!

Çocuqluqdan bəri bu məmləkətdə
Vardım bu sinnə, amma sən fitrətdə,
Sən xislətdə bir qəhrəman görmədim,
Sən təbiətdə bir insan görmədim.
Bu haqsızlıq, bu acizlik, miskinlik
Bir mərd için çəkilməz dərdi-mühlik!..
Yazıq Orxan! Billah yazıqlar olsun,
Sən bir yigitsin, sana çox ar olsun!

(Əlindəki xəncəri bir tərəfə atıb gedərək)

Əvət, çox ar olsun!..

Or x a n

Getmə, dur, İsmət!

İ s m ə t

Həzryan eşitməyə yox bəndə qüdrət.

Or x a n

Dur, dedim, dur!

İ s m ə t

Artıq çəkil get, yetər!

Or x a n

Billah, məhv olursun...

İ s m ə t

(Xəncəri göstərərək)

Al, iştə xəncər!

(Uzaqlaşır)

İ z z ə t

(Çıqıb yola baqaraq)

Orxan! Gələn var, aman, çəkil, durma!

Orxan

Ah, zalım!..

İzzət

Gəl canım, kəndini yorma.

Orxan

(Azacıq çəkilərək)

İsmət, İsmət! Getdim, unutma lakin...

İsmət

Get hər nə istərsən yap, alçaq, miskin!

(E'tinasızca evə girər)

Orxan

Ah, bənmi?

İzzət

Sus, canım, sus!

Orxan

İsmət!

İzzət

Orxan!

Gəl, haydı...

Orxan

Uff... Sevimli, parlaq yılan!

(Hər ikisi şaşırmış bir halda tez ağaclığa çəkilib saqlanırlar.)

İsmət

(Bir az sonra təkrar dışarı çıxar, ətrafına bəqaraq)

Getmiş, artıq əsər yox qəhrəmandan,
Mütləq bəni eyliyormuş imtihan!
Fəqət bilməz ki, İsmət Qanpoladsız
Məhv olur da dönüklük etməz hərgiz.
Ah, şu xəncər nə? Vay, zavallı Orxan!
Şübhə yox, unutmuş şaşırdığından.

(Xəncəri yerdən alaraq)

Gerçəkdən pək gözəl, pək süslü xəncər,
Bir parçacıq polad, lakin bir əjdər...
Bir vuruşda məhv oluyor bir insan.

(Birdən-birə Səlimi görüb xəncəri gizliyərkək)

Ah, Səlim!

Səlim

İsmət! Söylə, Qanpoladdan
Nə xoş xəbər var? Nə yazmış, nə etmiş?

İsmət

Bilməm...

Səlim

Səlma nerdə?

İsmət

Qonşuya getmiş.

Səlim

Niyə?

İsmət

Məktubdan bir xəbər bilməyə.

Səlim

Fəqət bir tələş var sənin yüzündə.

İsmət

Nasıl, tələş?

Səlim

İştə sən! İştə çöhrən!
Səndə bir iş var, gizliyorsun bəndən.

İsmət

İnan ki, yox burda hiç bir gizli iş.

Səlim

Pəki, səbəb nə öylə rəngin qaçmış?

İsmət

Keçən gecə bir xeyli fikrə daldım,
Düşündüm, düşündüm, uykusuz qaldım.
Odur ki, bəndə qalmamış bət-bəniz...

Səlim

Xayır, bu uydurma bir sözdür yalnız.

İsmət

Ah, neyləyim, qardaşım! Qanpoladsız
Günüm bir yıl keçər... bir nişanlı qız
Nərdə görülmüş böylə qayğı çəksin,
Bir yıl başdan-başa göz yola diksin.
Allah için, söylə, haqsız mıyım?

Səlim

(İsmətin qolundan tutub çəkərək)

Gəl!

Çocuq olma...

İsmət

Sən get!

(Xəncər düşər)

Ah!

Səlim

İştə əngəl?!

(Xəncəri yerdən alaraq)

İsmət, İsmət. Bu xəncər nə yanında?
Bu əjdər nə, saqlamışsın qoynunda?

İsmət

Şimdi burdan keçərkən yerdə buldum,
Məraq etdim, kimindir deyə aldım.

Səlim

Bən səni bir doğru qız zənn edərdim,
Səndə ki, aldatmaq da varmış?!

İsmət

Səlim!

İnan, hiç bir sözümdə yoqdur xilaf,
Bən yalan bilməm.

Səlim

(Qızğın)

İstəməz başqa laf!
Söylə, açıq söylə, hər nə var, söylə!
Doğru söylə, İsmət! Şaşırma böylə.

İsmət

(*Kəndisi*)

Allah, Allah! Bir bəlaya tuş oldum.

Səlim

Niçin susdun?

İsmət

Dedim ya! Yerdə buldum.

Səlim

O çiğnənmiş bir söz, anladıq, pəki
Kimindir bu xəncər, söylə?

İsmət

Tuhaf şey!
Görüb bilmədiyim bir işdən yana,
Nasıl mə'lumat verəyim bən sana!?

Səlim

Görüb bilmədiyin bir iş, öyləmi?
Bən inanmam, inandırsan aləmi...

(*Xəncəri göstərərək*)

Məcnunmu böylə bir silah sahibi,
Atıb getsin bunu bir çocuq kibi?
Bu bir oyuncaq deyil, unutulsun,
Sonra İsmət gəlib də yerdə bulsun!
Bir yigit silahdan nasıl ayrılır?
Silah mərd oğula bir arqadaşdır.

İsmət

Bəlkə bıraqmış bir divanə sərxoş.

Səlim

Xayır, ya burda bir cinayət olmuş,
Yaxud olmaq üzrə imiş...

İsmət

Qardaşım!
Bən yoruldum, artıq ağrıyor başım.

(Evə doğru getmək istər)

Səlim

(İsməti yaqalayaraq)

İsmət, inan, qaldım şübhə içində,
Cavab ver, sonra get, bir iş var səndə.

İsmət

Səlim! Vaz keç, bıraq...

Səlim

(İnadlı)

İsmət, hiç olmaz.

İsmət

(Sinirli)

Allah İsməti öldürsün!..

(Səlimin əlindən qurtulub düşüncəli bir halda evə doğru gedər.)

Səlim

(Kəndisi)

Ah, qurnaz!
Baq, nə qadar mahir, nasıl şivəbaz!..
Bir iş var, ancaq saqınır qızcığaz;
Sirr vermək istəməz, açmaz ağzını,
Xayır, bu halda bən görmədim onu.
Ah, bu qız bir qız deyil, bir afətdir;
Hər bir halı insana dəhşət verir.
Kim bilir! Bəlkə Qanpoladdan yana,
Tükənmiş səbri, qıymaq istər cana.
Lakin bu xəncəri o kimdən almış?!
Bu evdə böylə şey yox, nerdə bulmuş?
Xayır, xayır, hər an şübhəm artırıyor,
Şimdi bən İsməti eylərim məcbur;
Bu sirri açsın, gərək həp söyləsin;
Ya and içsin, bəni rahat eyləsin.

(İsməti çağıraraq)

İsmət, İsmət!

İ s m ə t

Nə var?

S ə l i m

Sözüm var sana.

İ s m ə t

Allahın seversən, çıx get bir yana!

S ə l i m

Gəl bəri, İsmət! Bəri gəl...

İ s m ə t

Səlim, get!

Səlim

(İsmətə yaxınlaşaraq)

Getmək qolay, ancaq sən e'tiraf et!
Anlat başından keçəni büsbütün;
Yoxsa bən sana rahat verməm bu gün.
Qıyma qımı istiyordun sən kəndinə?
Bu xəncərlə oynamaqdan məqsəd nə?

İsmət

Səlim, çıldırdınmı?

Səlim

Əvət, çarə bul!

İsmət

Bəndə bir şey yox, qardaşım, əmin ol!

Səlim

Kimin bu xəncər, xəbərin yoxmu?

İsmət

Yox...

Səlim

Ah, bu yalan bir söz, zəhərli bir oq,
Ağzından uçub qəlbimə saplanır.
Vücudumda qan coşar, alavlanır.
Söylə, İsmət!

İsmət

Yox xəbərim, dedim ya!

Səlim

Öylə isə, and iç, bitsin bu qavğa.

İsmət

Nasıl! And içməkmi?

Səlim

(İsmətin yaqasından tutub silkərək)

Şübhəsiz...

İsmət

(Kəndisi)

Eyvah!

Səlim

Söylə, İsmət, söylə ki: vallah, billah,
Bu xəncərdən hiç xəbərim yox bənim,
Həm də kimindir bilməm əsla...

İsmət

Səlim!

Bütün dünya dağılsa, bən and içməm.

Səlim

(Hiddətli)

Bən də, inan, ısrarımdan vaz keçməm,
Səlim çocuq deyil, hərgiz aldanmaz;
“Billah” de, qurtul...

İsmət

(Kəndisi)

Ah, inadlı qanmaz!
And içməsəm susdurmaq olmaz onu,
And içsəm olurum Allah düşmanı;
Fəqət, xayır, mümkün deyil and içmək,
Hər nə varsa açıb söyləyim görək.

S ə l i m

İsmət, söylə niçin susdun?

İ s m ə t

Ah, Səlim!..

S ə l i m

Bəndən qorqma, hiç qorqma!

İ s m ə t

Ah, söyləyim,
Söyləyim, qardaşım, ancaq bu sirri
Bir sən bilməlisin, bir bən...

S ə l i m

(İsməti bir tərəfə çəkərək)

Gəl bəri!..
Hiç qəm eyləmə...

İ s m ə t

Faş edilsə bu sirr,
İnan ki, pək böyük fəlakət verir.

S ə l i m

Pəki, anladıq, söylə artıq...

İ s m ə t

Şimdi,
Bağçaya çıqmışdım, Orxan göründü...

S ə l i m

Nasıl Orxan? Bu kim, bu hanki Orxan?

İsmət

Qomşumuz xan zadə, zəngin bir cavan.

Səlim

Çox gözəl, bildim, o bizim əhbabdır;
Sonra?

İsmət

Gördüm yavaş-yavaş yaqlaşır.

Səlim

Əvət, sonra?

İsmət

Məktubdan, Qanpoladdan
Əhval sordu; cavab verdim... bir zaman
Qüvvətindən, varından çox söylədi.
Sonra birdən e'lani-eşq eylədi,
Gəl qaçalım – dedi – başqa bir yana...

Səlim

Pəki, cavab vermədinmi sən ona?

İsmət

Əmin ol, pək gözəl cavablar verdim;
Dəf' ol! dedim, gözlərinə tükürdüm.

Səlim

Nihayət?

İsmət

Pək çox yalvarıb yaqardı,
Xəncərini tez qınından çıxardı.

Verdi bana, öldür! – dedi – Orxanı,
Öldür! İşgəncədən qurtulsun canı.

Səlim

Öyləmi? Öyləmi? Ah, rəzil, xain!
Pəki, nə yaptın sən?

İsmət

Dedim: get, miskin!
Çəkil get! – dedim, ədəbsiz, həyasız!
Sonra çəkildim evə e'tinasız.

Səlim

Afərin dostumuz, afərin Orxan!
Sonra?!

İsmət

Evdə gecikdim az bir zaman;
Çıxdım, bir də baqdım, ondan yox xəbər.
Ancaq qalan yadigar, bir bu xəncər!..

Səlim

Hiç zərər yox, fəqirlər aciz deyil,
Sən bəklə Səlmayı, ondan xəbər bil,
Sonra evimizə get, burda gecikmə!
Həm də söz açma bu işdən hiç kimə!

İsmət

İnsan kəndini hiç eylərmi rüsva?

Səlim

Haydı, get evdə bəklə, burda durma!

İsmət

Pəki, itaət borcumdur, qardaşım!

(Evə doğru gedərək kəndi kəndinə)

Ah, nələr çəkəcək ağrımaz başım.

(İçəri girər.)

Səlim

(Kəndi kəndinə hiddətlə)

Orxan istər xan olsun, istər sultan;
Haqsızlıq əfv olunmaz hiç bir zaman.
Şimdi yalnız bulub gizli bir yerdə,
Anlatırım həddini bir xəncərdə.

(Orxanın xəncərinə diqqətlə bəqaraq)

Gərçəkdən pək kəskin silahdır, yinə
Ən nihayət qismət olsun kəndinə.
Bir də, dostə əyri bəqan azğınlar,
Eşitsinlər də qoy ibrət alsınlar.

*(Xəncəri qoltuğunda gizlər. Ətrafına bəqaraq uzaqlaşır. Sonra Orxan
və İzzət ağaclıqdan çıxarlar.)*

Orxan

(Qəhqəhə və istehza ilə)

Od-alav saçıyor qəhrəman Səlim,
Eyvah, demək son nəfəsimdir bənim!

(Səlimin getdiyi tərəfə bəqaraq)

Get, bəqalım, get ara, bul Orxanı!
Get, bul sana dost görünən düşmanı!
Məhv et, parçala! Anlasın həddini,
Bundan sonra küçük saymasın səni.

İzzət

Düşman hər nə qadar aciz olsa da,
Məğrur olub küçük sanma, xançada!

Or x a n

Sözün doğru, pək doğru... lakin, İzzət!
Kim yigitsə söz onundur nihayət.
Hiç tələsmə, burda dur, şimdi bir də
İtmami-höccət eylərim İsmətə;
Təklifimi xoş görürsə nə ə'la!
Rədd edərsə, inan, yaşatmam əsla!

İ z z ə t

(Şaşqın bir halda göstərərək)

Ah, bu gələn kim?

Or x a n

(Usanmış bir halda)

Allahın bəlası!..

İ z z ə t

Səhih kimdir?

Or x a n

Qanpoladın anası...

*(Hər ikisi təkrar ağaclığa çəkilir. Bu sırada İsmət dışarı çıxıb
baqınır.)*

S ə l m a

(Gələrək, sevinc ilə)

İsmət! Qızım, müjdəmi ver, müjdəmi!
Bundan sonra gül, sevin, tərk et qəmi!
Şükür, çox şükür, sap-sağlam, könlü şad!
Bu gün, yarın gəlmək üzrə Qanpolad.

İsmət

(Kəndisi)

Allaha şükür!..

(Aşkar)

Gəlmək üzrəmi?

Səlmə

Hay, hay!

Yazdığından bəs bəllidir ki, bir ay,
Tamam bir ay tədarük etməkdədir;
Çox ehtimal var ki, bu aqşam gəlir.

İsmət

(Heyrətlə)

Nasıl?

Səlmə

Əvət, ya bu aqşam, ya sabah,
Qavuşturur sizi o qadir Allah.

(İsməti süzərək)

Həm də yazmış ki, söylərsən İsmətə;
Toy başlanmalıdır gəldiyim həftə!

(İsmət utanıb başını aşağı dikər)

Gəl, utanma, hifz etsin sizi Tanrım;
Gəl, öpəyim səni, gəl, quzum, yavrum!

(İsməti qucaqlayıb öpərək)

Gül rəngin afət görməsin, solmasın!
İsmət! Hiç bir günüm sənsiz olmasın!
Gəl evə, elmasım!

İsmət

Rüxsət versəniz
Şimdi gedib evimizə söylərim tez,
Yenə tez gəlirim; çünki anamgil
Həp müntəzirdir, kimsə rahat degil.

Səlmə

Pəki, quzum! Get söylə, anlat bütün;
Qoy sevinənlər, fəqət sən çabıq dön!
Çünki evdə bir az hazırlıq görək.

İsmət

(Gedərək)

Çox gecikməm...

Səlmə

Haydı get, parlaq çiçək!

İsmət

(Uzaqlaşaraq kəndi kəndinə)

Ah, fəqət intiqam dilərsə Orxan,
İsmət xoşbəxt ikən olur bağı qan.

(Göyə doğru)

Ey bizi yoqdan yaradan bir Allah!
Rəhm eylə, səndən başqa yoq bir pənah.

Səlmə

(İsmətin gedişini seyr edərək)

Ah, qızcığaz sevincindən şaşırmış;
Oğluma pək dərin bir eşqi varmış.

Bən oğul anası, o bir nişanlı;
Lakin o bəndən daha istiqanlı!
Qanpoladsız hər şey ona cəhənnəm...
Bəlkə onsuz cənnətə atmaz qədəm.
Bu qız beş gün sonra gəlin olursa,
Şu hicran qayğısından qurtulursa,
Qorqarım ki, sevincindən çıldırsın.

(Heyrətlə)

İnsan sevər, deyil ki, böylə qızgın!

(Azacıq düşündükdən sonra, gülümsəyərək)

Ah, nə yapsın! Mə'sum çocuq, mələk qız
Bir sənə var ki, qalmış yapa-yalnız.
Haqlıdır, əvət, haqlıdır İsmətim;
Bənim də həp budur duam, hacətim:
Qanpolad bunsuz, bu onsuz olmasın!
Allah bir-birindən ayrı salmasın!

(Evə girər. Orxan ilə İzzət yenə görünürlər)

Orxan

Ah, demək ki, Qanpoladdan xəbər var!

İzzət

Əvət, yarın şübhəsiz gəlir, çıxar.

Orxan

Zərər yoq, onu bən sağ qoysam əgər,
Dünyada yoq bəndən alçaq bir nəfər.

İzzət

(Yana)

Mərd atalar bir məsəl söyləmişlər:
“Daldan atılan daş topuğa dəyər”.

Or x a n

Bir ay pusmaq lazım gəlsə ac, susuz
Bəklərim onu rahatsız, uyğusuz;
Aman verməm ki, sağ qavuşsun evə,
Nazlı yarını öpsün sevə-sevə!

İ z z ə t

Ah, sən niçin qandırmadın İsməti?
Niçin əlindən çıqardın fürsəti?
Bir həftə əvvəl qızı birdən-birə
Alıb qaçırsaydın başqa bir yerə.
Şimdi gözəl-gözəl sürüb keyfini,
Qanpoladdan çıxarmışdın heyfini.

Or x a n

Of! Ağrıdan sanki çatlıyor başım...

İ z z ə t

Yigit hər zaman yigitdir, qardaşım,
Yenə az-çox əldə fürsət var hələ;
Yalnız açıqgöz ol, sən vaxtı bəklə!

Or x a n

Xayır, bəklədikcə hevsələm bitər.

İ z z ə t

Haydı, gəl, gedəlim, artıq gəl, yetər.

Or x a n

Ah, qəlbimə sanki od-alev dolmuş!

İzzət

Gəl, canım, gəl!

Orxan

Pəki...

İzzət

Baq, aqşam olmuş!

(Səhnə yavaş-yavaş qürub zamanını göstərir, bir az işıq əksilir)

Orxan

(Ətrafa baqaraq sinirli və qızgın bir halda)

Ey həşmətli, qarlı, qartallı dağlar!
Şahid olun, ruhum bu gün qan ağlar.
Ey mavi göylər! Ey yeşil ormanlar!
Ey bacalardan yüksələn dumanlar!
Fikrim kibi, ey dağılmış bulutlar!
Orxan şimdi qorqunc bir adım atlar.
Parlaq günəş! Ey, göylərin ərusu!
Niçin sarardın, ey vərəm yavrusu?
Yoqsa bizim ölkəyi tərk edərsin?
Seyr için başqa bir yurda gedərsin?
Nə gördünsə, get söylə, ay da bilsin;
Yıldızlar da bu halı seyrə gəlsin;
Bir qəhrəman ikən şasırdığından,
Bilməz gülsünmü, ağlasınmı Orxan!?

(Qapıya doğru baqaraq, həyəcanlı)

Ah, gözəl çərkəs qızı, nazlı İsmət!
Mələk yüzlü şeytan, incəbel afət!
Bunlar həp sənin yüzündən, uf...

İzzət

Orxan!
Burda bəkləməkdən nə hasil?

Orxan

İnan,
Burdan getməm İsməti görməyincə...

İzzət

Şaşırdınmı?

Orxan

Nasıl?

İzzət

İsmət şimdici
Müjdə için getmədimi?

Orxan

Xayır, bən
Görmədim, hiç görmədim...

İzzət

Ah, bu gün sən
Pək başqa bir hal keçirməkdəsən...

Orxan

Gəl!

İzzət

Nə yapmaq istiyorsun? Söylə əvvəl!

O r x a n

İzzət! Gəl! Çoq söyləmə, çoq uzatma!
Şimdi bulmalıyım bən onu!..

İ z z ə t

Amma,
Böylə tələsməkdən bir şey umulmaz,
Təhəmmül gərək, qardaşım...

O r x a n

Hiç olmaz!
Ər kişidə olur bir söz, bir məram.
Əzm eylədim, məhv olsa aləm tamam,
Dönməm geri, hər yan bana açıq yol...

(İzzətin qolundan tutub çəkərək)

Haydı, gəl gedəlim, fəqət əmin ol;
Ya gərək İsmət eşqimə inansın,
Ya Qanpolad al qanlara boyansın.

(Gedirlər)

S ə l m a

(Bir az sonra dışarı çıxaraq sevinc ilə)

Yarəb, şükür dərgahına, çoq şükür!
Səlma da, aqibət, xoş bir gün görür.

(Əlindəki məktuba bəqaraq)

Gerçək, kim zənn edərdi birdən-birə
Bir kağız böylə ruhu şənləndirə.
Oğlum Yusif kibi həbsə düşmüşdü;
Şükür, qurtulmaq xəbəri yetişdi.

Ah, onu yalnız bir də sağ görsəydim;
Dünyada olmazdı həsrətim, dərdim.

Səlim

(Bir tərəfdən çıxaraq)

Səlmə bacı! Müjdəmi ver, müjdəmi!

Səlmə

Nasıl müjdə?

Səlim

Gəldi oğlun...

Səlmə

(Təlaş ilə)

Köydəmi?

Səlim

Əvət, köydə, şimdi gəlir...

Səlmə

(Sevinc ilə)

Ah, yavrum!
Hər bələdan saqlasın sizi Tanrım!
Söylə, nə müjdə istərsin, arslanım?

Səlim

Artıq sən bilirsən...

Səlimə

Pəki, sultanım!

(Əcələ içəri girər)

Səlim

(Kəndi kəndinə)

Gəzdim, dolaşdım, uğradım hər elə,
Bən böylə bir qadın görmədim hələ.
Böyüklükdə, mərhəmətdə seçilmiş,
Alicənablıq boyuna biçilmiş.
Söz yox, böylə qəlbi geniş qadından
Doğar Qanpolad kibi bir qəhrəman.

Səlimə

(Əlində bir kəmər çıxaraq)

İştə gümüş kəmərlər! Həm də yep-yeni,
Sonra yenə məmnun eylərim səni.

Səlim

Çox sağ ol...

Səlimə

Toyda da bir xələtin var.

Səlim

Bu bəncə ən dəyərli bir yadigar,
Bir yadigar ki, hiç unutmam bunu.

(Əcələ qoşub gedərək)

Şimdi gedib qarşılayım oğlunu.

S ə l m a

Get, arslanım, get, sevindirdin bəni,
Oğlum, şadikam etsin Allah səni!
Ah, yürəyim sanki dönmüş məş'ələ,
Ya Rəbb, təhəmmül ver, səbr ətə eylə!
Hər anayı et bənim kibi dilşad!

(Sevinc ilə)

Of, yenə sağ gəlib çıxdı Qanpolad!
Qorqarım ki, xəbər duyarsa İsmət,
Sevincindən məcnun olur nihayət.

*(Bu sırada yaqında dörd-beş əl şiddətli tapança atılır. Səlmə tələş ilə
beş-on adım səs gələn tərəfə yürüyərək)*

Ah, bu qurşun nə? Ruha dəhşət verir;
Aman yarəbb! Həp tüklərim ürpərir;
Köydə mütləq qanlı bir atışma var,
Yoqsa yenə çarpışırımı qaçaqlar?

M u r a d

(Əlində bir boş tapança olduğu halda tələş ilə qoşaraq)

Eyvah, can qurtaran yoxmudur?

S ə l m a

Nə var?

M u r a d

İmdad! Həmşirə, imdad, bəni qurtar!

S ə l m a

Gəl, oğlum, gəl, hiç qorqma!

Murad

Ah, mərhəmət!..
Yoqsa məhv edərlər bəni bu sət.

Səlmə

(Evi göstərərək)

Haydı gir, çabıq bir tərəfdə saqlan;
Allah böyükdür, bir şey olmaz, inan!

Murad

Ah, xanım, bir sənsin bənim pənahım;
Bən qərrib kimsəyim, yoq bir günahım.

Səlmə

Haydı gir içəri, gizlən bir yanda;
Tələş etmə, kəndini bil amanda!

Murad

(Kəndi kəndinə)

Orxan! Orxan! İştə sənin yüzündən,
Qatil oldum...

Səlmə

Artıq çəkil, durma sən!

Murad

Allah razı olsun...

Səlmə

Tez çəkil, durma!

Murad

Ah!

(Deyə içəri girər.)

Səlmə

Zavallı! Pək çox qorquyor amma;
Kim bilir! Hanki vicdansız qudurmuş.
Biçarəyi məhv etmək istiyormuş.
Həm qərib, həm kimsəsiz, həm köməksiz...
Bütün dünya toplanıb gəlsə hərgiz,
Allah şahid, bən onu verməm ələ.
İnsaf yoqmu? Səlmə ölməmiş hələ!

Səlim

(Əlində xəncər, tələş ilə qoşaraq)

Ah, o xain nerdə? O qatil nerdə?

Səlmə

Kim? Oğlum!..

Səlim

Ah, o miskin, rəzil nerdə?

Səlmə

Yavrum! Qanpoladdan xəbər ver bana!

Səlim

Burda biri qaçmadımı bir yana?

(Əcələ başqa bir tərəfə qoşmaq istər)

Səlimə

(Qollarından tutub tələş ilə)

O kim? Nasıl qatil bu?

Səlim

Çərkəs Murad...
Orxanın yoldaşı, alçaq bir cəllad!

Səlimə

Səlim, vaz keç, oğlum! Qaçan qovulmaz.

Səlim

Xayır, bir vəhşiyə mərhəmət olmaz.

Səlimə

Kim kimi öldürmüş? Bir söylə, anlat!

Səlim

Sorma, ah, bilməm...

Səlimə

Nə var, söylə?

Səlim

Heyhat!..
Bu bir cinayətdir ki, ağzım, dilim
Söyləməkdən aciz...

Səlimə

Ah, Səlim, Səlim!
Hər nə var, aç söylə, anlat həpsini...

Səlim

İştə səfil Orxan, vicdansız dəni
Vurulmuş İsmətə; qarşılıq yalnız
Təhqir eyləmiş onu biçarə qız,
Alçaq hərif bundan çox öfkələnmiş,
Qanpoladın gəldiyini öyrənmiş;
Füsrətdir deyə kəsmiş yolu cəllad,
Pusub durmuş yanında İzzət, Murad.
Birdən-birə hər üçü...

Səlmə

Söylə, söylə!

Səlim

Hücum eyləmiş qurşunla, xəncərlə,
Bən qoşaraq qaçırmayıb füsəti;
Varıb gördüm ki, Orxanı, İzzəti
İlk atəşdə Qanpolad yerə sərmiş;
Hər ikisi parçalanmış, gəbərmiş.

Səlmə

Südüm halal olsun, oğul, Qanpolad!
Pəki, sonra?

Səlim

Ah, fəqət xain Murad
Nişanlamış Qanpoladın qəlbini;

Səlmə

Ah!..

Səlim

Sağalmaz bir yara açmış dəni...

Səlimə

(Təhəssürlə)

Of! Quzum, toy qismət olmadı sana!

(Şiddətlə ağlar, bir az sonra təbdili-tevr ilə)

Xayır, xayır, göz yaşı dökməm ona!
Gərçi dünyadan almamış kamını,
Qanlısından almış intiqamını.

Səlim

Fəqət Murad!? Qaçsa da sağ qurtulmaz.

(Bir tərəfə qoşmaq istər)

Səlimə

(Hiddətli)

Səlim, bıraq getsin, qaçan qovulmaz.
Yüzlərcə öylə miskin parçalansa,
Bir tükünə dəyməz oğlumun əsla!

Səlim

(Gəldiyi tərəfə baqar, birdən-birə həyəcan ilə)

Gəl, ana, oğlun gəldi işlə!

Səlimə

(Yola baqaraq)

Eyvah!

Kaş ki, öləydim, görmüyəydim, Allah!

(Hər ikisi yola doğru qoşar, sonra Qanpolad yaralanmış olduğu halda bir ləzginin yardımilə görünür. Səlim, Səhma da ətrafını almış olurlar.)

Səhma

(Oğlunu bəğrinə basıb ağlayaraq)

Oğul, oğul!

Qanpolad

Of, ana!

Səhma

Can, Qanpolad!

Ah, sana kim qıydı, kim? Hanki cəllad?

Qanpolad

... Ağlama, hiç kimsə qıymamış bana,

Düşmanım qanlı taleyimdir, ana!

(Bu sırada anasının qucağına yıqılıb uzanaraq)

Ana! Hiç tələş etmə, hiç sıqılma!

Səhma

Ah, yavrum! Kaş ki, məhv olaydı Səhma,

Görmüyəydi səni al qan içində...

Ləzgi

(hiddət və təəssüflə)

Ah, Murad, alçaq Murad.

Səlim

Durma sən də,
Haydı, fürsətdir, intiqam almalı!

Qanpolad

Səlim! İstəməz...

Ləzgi

Xayır, tez bulmalı!
Əvət, xain gərək həddini bilsin,
Namərd izi yer yüzündən kəsilsin.

(Hər biri bir tərəfə qoşub gedər)

Qanpolad

Səlim! Bıraq, haqsız yerə dökmə qan!
Bən kəndim intiqam aldım onlardan.

Səlma

Ah, yavrum, quzum! Sən rahatsız olma!
Nasıl? Yaran nasıl?

Qanpolad

Of, yandım, ana!
Alavlandı qəlbim, tükəndi səbrim;
Ah, bir az su... Atəş almış hər yerim.

Səlma

Aman, evladım, su zərərdir sana...

Qanpolad

Ah, nerdə İsmət? Çağır gəlsin bana!

S ə l m a

Oğlum! Şimdi gəlir, burdaydı əvvəl...

Q a n p o l a d

İsmət, son nəfəsimdir, ah, çabuc gəl!
Gəl, gediyor Qanpolad...

S ə l m a

Ah, arslanım!
Qurban olsun sana dəyərsiz canım.

Q a n p o l a d

Əlvida!.. Əlvida!.. Gözəl İsmətim!

S ə l m a

(Ayağa qalqaraq)

Aman, yarəb! Uf, kəsildi taqətim...

Q a n p o l a d

İsmət! Ah sən misin?

S ə l m a

Yarəb, mərhəmət!
Mərhəmət, yarəb.

(Bu sırada İsmət gəlir)

İştə gəldi İsmət...

(İsmət ilk bəqışda şaşıraraq donub qalır.)

Qanpolad

İsmət!

İsmət

Ah, Qanpolad!

Qanpolad

Əlvida!..

İsmət

Eyvah!..

(Hönkür-hönkür ağlayaraq Qanpoladı qucaqlar.)

Qanpolad

Əşhəd... ən...la ilahə... illəllah...

Səlmə

(Həyəcanlı)

Ah, getdin? Səni çox gördümü Tanrım?
Qızıl güllər açmış köksündə, yavrum!

İsmət

(Sinirli)

Qanpolad! Sən nə tez unutdun bəni?
Xayır, yalnız bıraqmam əsla səni.

(Qanpoladın xəncərini çəkib özünü vurmaq istər.)

S ə l m a

(Xəncəri onun əlindən alaraq hiddətlə)

Bən səndən daha müstəhəqqim, İsmət!
Lakin Allah nəhy etmiş bunu... lə'nət,
Lə'nət bu iqbala, bu ömrə lə'nət!..

İ s m ə t

(Cənazəyi qucaqlayaraq)

Ah, Qanpolad! Könlümdə qaldı həsrət...

(Şiddətli hıçqırıqlar içində boğularaq bihiss qalır.)

S ə l m a

(Qapıya yaxınlaşaraq şaşqın və sinirli bir halda)

Allah, Allah! Təhəmmül ver, səbir ver!
Açıl, yarıl, parçalan, ey alçaq yer!
Yarıl! Bu talesizi çək qə'rinə!
Bəndə artıq təhəmmül yox qəhrinə!
Yalnız bir pənahım, bir oğlum varkən,
Qanlı topraq! Ayırdın onu bəndən.
Yarəb, ədalət! Bəni öldür, qurtar!
Hər yer bana zindan kibi oldu tar.

(Qapıya doğru bəqaraq)

Ah, bu xain qonaq aman istərkən
Niçin bən ona yer verdim bilmədən.
Oğlumun köksünü yarsın da gəlsin,
Bir cəllad kəndini amanda bilsin?!
Xayır, xayır, bu mümkün deyil əsla!
Sağ buraqmam... Bənim pəncəmdə hala!
Onun həddini bildirir bu əllər!

Qəlbinə yerləşsin gərək bu xəncər!
Gərək bulsun cəzasını...

(Təbdili-tevr ilə)

Ah, fəqət;
Oğlumun ruhu bəlkə eylər nifrət,
Bəlkə bəndən incinir, çünki şimdi
Qan dökməyə əsla riza vermədi.
Həm mültəci, həm qərib, həm misafir;
Xayır, vicdanım olmaz buna qadir.
Bir də hər nə yapsam bu dərdi silməz,
Məhv olsa aləm, Qanpolad dirilməz.
Xayır, əfv etməli!.. Getsin də miskin
Xəcalətdən ölsün, yerlərə keçsin!

(Dönüb İsmətlə oğluna bəqaraq)

Yarəb! Ah, bu nasıl mənzərə? Dəhşət!..
Sonsuz bir iftiraq içində vüslət!
Şəfəq zənn olunan şey yangın oldu;
Qönçələr açmadan sarardı, soldu!
Ah, nasıl iki heykəl kibi bihuş,
Bir-birini eyləmişlər dərəgüş!?

(Ətrafa bəqaraq)

Xayır, gecikdirməsi pək səmərsiz;
Burdan şu qanlı dəf olsun gərək tez,
Yoqsa xain parçalanır əllərdə...

(Yollara bəqmaq için çəkilərək)

Bir bəqayım kim var? Səlimgil nerdə?

*(Büsbütün uzaqlaşmış gedər, sonra Murad əlində tapança evdən dışarı
çıqar. Həmənlə gözü Qanpoladın cənəzəsinə ilişərək titrər, şaşqın və
qorqulu bir halda.)*

Murad

Ah, bən nə yaptım? Nə günah işlədim!
Durduğum yerdə bən nə xəlt eylədim?
Qanpolad!.. İştə, qıydığım nevcəvan
Tükənməz bir uyğuya dalmış... aman!
Aman, yarəb, nədir bu qorqunc əhval?

(İsmətin halına diqqət edərək)

Ah, bu qız niçin böylə pəjmürdəhal?
Bu İsmətmə? Solğun bir gülə dönmüş,
Orxanı yandıran atəşmi sönmüş?
Odur, o... qızcıgaz nasıl da bayğın!
Ah, bənim bais... əllərim qırılsın!

(Ətrafa göz gəzdirərək)

Xayır, bundan sonra durulmaz burda,
Tez savuşmaq gərək başqa bir yurda.
Yoqsa buğum-buğum doğrarlar bəni;
Qurtaracaq yoq bir havadar bəni.

(Əlindəki tapançaya bəqarəq)

Boş bir silah!.. Pək tuhaf, şimdİ bundan
Həm daşıyan qorquda, həm də düşmən.

(Qaçmağa hazırlanırkən Səlmə qarşısına çıxar)

Murad

(Təlaşlı və şaşqın)

Ah!

Səlmə

Qonaq qardaş, dur! Təlaş etmə sən,
Qorqma, bir zərər gəlməz sana bəndən.

Amandasın; hiç qorqma, hiç sıqılma!
Sünki bən əvvəldən söz verdim sana.
Sən bir qonaqsın, qatil olsan belə,
Səlma həlak olur da, verməz ələ.

Murad

(Tapançayı yerinə qoyaraq)

Aman! Ah, nə böyük qadınsın!

Səlma

Amma,
Bir ricam var, sənin adın nə?

Murad

Sorma!

Səlma

Bilmək istərim, söylə!

Murad

(Mütərəddid bir tövrlə)

Çərkəs Murad...

Səlma

(Sinirli və çılğın bir halda)

Yarəb, mərhəmət! Ah, oğul! Qanpolad!

Murad

(Başını aşağı dikərək kəndi kəndinə hiddətlə)

Öldürdüyün Qanpolad, Səlma pənah...
Murad! Sən nə vicdansız oldun, eyvah!

S ə l m a

Aman, nə müşgül mevqedə qaldım, ah,
Ah, nə talesiz ana oldum, Allah!

İsmət bu sırada saçlarını aralayaraq, başını qaldırır baqınır

S ə l m a

(*Yumşaq səslə*)

Murad! Sən həm qəribsin, həm mültəci...
Burdan sağ qurtulub gedərsin şimdi.
Fəqət bilməlisin, şu qanlı arslan,
Şu qıydığın cavan oğlumdur...

İ s m ə t

(*Çığıraraq*)

Aman!
Ah, nerdəsin Səlim! Gəl, iştə fürsət!
Qanlımız burda...

M u r a d

Ah!

S ə l m a

(*İsmətə*)

Sus, qızım, İsmət!
Sus! Qərrib bir qonaq verilməz ələ...

İ s m ə t

(*Səlmadakı xəncəri almağa çalışaraq*)

Xayır, böylə vicdansız gərək ölə!

Səlmə

(İsməti əli ilə rədd edərək)

Amandadır, yavrum, bildinmi?

İsmət

(Həyəcanlı bir halda Murada)

Cəllad!..

(Cənazəyi qucaqlayaraq)

Ah, qanın yerdə qaldımı, Qanpolad!?

Murad

(Səlmanın əlindən xəncəri qaparaq İsmətə)

Xayır, bu qan yerdə qalmaz, baq iştə!

(Yürəyinə saplamaq istədiyi halda Səlmə şiddətlə qoluna vurur, xəncər yerə düşər, dərhal kəndisi alır.)

Səlmə

(Hiddətli)

Murad!..

Murad

Doğrayın bəni rıştə-rıştə!
Əvət, doğrayın, məhv olmalı zalım!
Ah, bir alçağa mərhəmət nə lazım?
Qanlı bir canavar sağ bıraqlmaz;
Bən bir xainim, öldürün!

S ə l m a

Hiç olmaz!

M u r a d

Yaşatma, öldür, ana! Bəncə hala,
Billah, gəbərmək yaşamaqdan evla.

S ə l m a

Xayır, sən bana eylərkən iltica,
Söz vermişim, dönməm sözümdən əsla!

(Bu sırada bir-iki ishq və tapança səsi eşidilir)

M u r a d

(Diksinərək)

Aman, yarəb!

S ə l m a

(Qolundan tutub çəkərək)

Gəl! Hiç tələş etmə, gəl!
Qaçmaq gərək... Qorqarım arta əngəl...

M u r a d

(Kəndisi)

Hər tərəf qorquluq, qaçmaq səmərsiz.

(Aşkar)

Ah, bən nə bir yol bilirim, nə bir iz.

S ə l m a

Gəl, hiç qəm etmə, gəl! Baq, iştə bir yol...
Düz, qorqusuz bir dərədir, əmin ol!
Burdan çıxar bir köyə, həm çox sürməz,
Sağ qurtulub gedərsin, kimsə görməz.

İ s m ə t

(Başını qaldırıb həzin və atəşli bir ahənglə)

Yarəb, nə bəxtiyar imiş ölənlər!..

M u r a d

(Səlmaya)

Ah, nə qadar alicənabsın...

S ə l m a

(Murada)

Yetər!

Yetər get, durma get! Haydı, çəkil get!

Artıq savuş! Durmaq vaxtı deyil, get!

Murad Səlmadakı böyüklüyə qarşı sıqılaraq şaşqın bir halda yürür. Bir-iki addım getdikdən sonra dönüb baqar və dərin bir ah çəkərək büsbütün uzaqlaşır.

S ə l m a

(Muradın getdiyi tərəfə doğru hiddətli və həyəcanlı bir səslə)

Get, namərd qonaq, get! Alçaq mültəci!
Get, miskin hərif, get! Cəllad, yırtıcı!
Get, vicdansız! Kəndini qurtar, yaşa!
Ancaq vicdansızları bəslər dünya!

(Daha sinirli və qızğın)

Get, gözüm görməsin! Uzaqlaş, dəf ol!
Nə haqsızlıq etdinsə Allahdan bul!
Get, çəkil get! Dinsiz, Allahsız xain!
Murdar izin bu topraqdan silinsin!
Oğlumu söndürdün, yandırdın bəni,
Get, kamə irdirməsin Allah səni!

(Göyə doğru ditrəyərkən)

Mərhəmət! Yarəb, mərhəmət, inayət!
Təhəmmül ver! Qalmamış bəndə taqət;
Ah, qəlbim az qalır patlasın Allah!

(Cənazəyə doğru qoşaraq çılğınca)

Allah, nə bədbəxt ana oldum... Eyvah!
Həsreti könlündə can verən evlad!
Ah, qəhrəman oğul, nakam Qanpolad!

*(Haman oğlunu qucaqlayaraq şiddətli və yaqıcı hıçqırıqlar içində
boğulub düşər. Bu sırada Səlim ilə arqadaşı dəxi birər tərəfdən
çıqaraq hiddətli və məbhut bir halda baqa qalırlar.)*

Pərdə

MARAL

Facia – 4 pərdə

ƏŞXAS

Turxan bəy – Ortaboylu, şişmanca bir mülkədar, milli qiyafətdə, 48 yaşında.

Maral – Turxan bəyin hərəmi; həssas, narin vücudlu, əsmər bənizli bir qızçıqaz, 16 yaşında.

Cəmil bəy – Turxan bəyin oğlu. Zəif əndamlı bir gənc, 27 yaşında.

Bəypolad – Yüce boylu, qartal baqışlı bir texnik (mühəndis), milli (dağıstanlı) qiyafətində, 45 yaşında.

Səltənət – Bəypoladın həmsirəsi, əski dağıstanlı qiyafətində, 42 yaşında.

Humay – Bəypoladın həmsirəzadəsi... Olduqca gözəl və mə'lumatlı bir qız, 22 yaşında.

Nadir bəy – Dava vəkili, 36 yaşında.

Çingiz bəy – Topçu alayına mənsub bir zabıt, 32 yaşında.

Arslan bəy – Turxan bəyin əqrəbasından; gözəl simalı, mirasxor bir bəyzadə; milli qiyafətdə, 25 yaşında.

Qazı – Əbus çöhrəli bir ixtiyar, 70 yaşında.

Doktor – Orta yaşlı bir rus.

Aşıq Sultan – Haqq aşığı; köylü qiyafətində.

Nazlı – Eyi ruhlu, dindar bir qadın, əski qiyafətdə.

Bayram – Turxan bəyin xidmətçisi, 30 yaşında.

Cavan bir ləzgi – Bəypoladın xidmətçisi.

BİRİNCİ PƏRDƏ

Vəq'ə Qafqasya şəhərlərindən birində vəqə olur.

Səhnə: qürub zamanı Turxan bəyin evində divarı, döşəməsi xəlilər ilə süslü, alafranqa bir qəbul odası göstərir. Divarda Şeyx Şamilin rəsmi ilə bir böyük divar saati və bir ayna asılmış, sağda və solda birer qapı, bağçaya nazir iki-üç pəncərə, iki böyük lampa, sandaliyələr, masalar və sairə...

Maral sol tərəfdəki – açıq biraqılmış qapıdan içəri girər, kəndi halından məm-nun olmadığı yüz-gözündən sezilir. Pəncərələrdən birini açıb bağçayı seyr edər və eşidilməkdə olan bülbül nəğmələrini dinləyərək məhzun və düşüncəli bir halda dalıb gedər.

Nazlı (*sağ qapıdan daxil olaraq*). Maral! Mələyim, nə düşünüyorsun?

Maral. Hiç, Nazlı bacı, hiç...

Nazlı. Bən sana ana yerindəyim, yavrum! Nə dərdin varsa, aç, söylə!

Maral. Allah qızçıgazını sana çox görməsin! Bu evdə yenə az-çox səninlə təsəlli bulurum.

Nazlı (*bağçayı göstərərək*). Baq, şu bahar çiçəkləri, şu bülbül nəğmələri nə qadar gözəl!.. Azacıq gedib göz də, könlün açılıns.

Maral. Ah, bu gözəl bahar hər kəsin könlünü açdığı halda, nə-dənsə bəni sıqıyor. O rəngarəng çiçəklərin lətif rayihələri sanki bəni boğuyor. O şətarətli bülbüllərin sevimli nəğmələri guya bana gülüyor, yaxud bənim talesizliyimə ağlıyor.

Nazlı (*yapma bir gülüşlə*). Allah eşqinə, hiç böylə padşah sarayında yaşayan bir xanım da taleyindən şikayət edərmə?

Maral. Haqqın var, Nazlı bacı!.. Lakin bu geniş dairə, bu müzəyyən və gözəl odalar bana dar və qaranlıq məzarlardan daha sıqıntılı gəlir. Off, bəxtiyarlıq içində ölmək – kədərlər, üzüntülər içində yaşamaqdan bin qat xeyirli imiş. İki sənə əvvəl böylə məş'um, qara günü kim xatırlardı? Məs'ud bir gövərçin kibi saf və azadə yaşıyordum; məktəbi bitirmək üzrə ikən zavallı babam tərki-həyat etdi. Yüz yerdən görücü gəlməkdə ikən, yox olası Turxan bəy belə yıldırım kibi üstü-müzü aldı. Artıq onun adı gəlincə hər kəs susmağa başladı. Hətta Arslan da, sevgili Arslan da sükuta məcbur oldu.

Nazlı. Yaradana qurban olayım, hər şey onun əlində... Bir gün insanı həm bədbaxt edər, həm xoşbaxt...

Maral. Ah... Nazlı bacı, insan o vaxt xoşbaxt olardı ki, dünyaya hiç gəlməyöydi!..

Hər ikisi məhzunənə və düşüncəli bir sükut ilə baqışb dururlar. Bu sırada Bayram əsgərvəri qollarını sallayaraq, ayaqlarını yerə vura-vura qalın və mühib bir səslə:

“Bən bir türküm, dinim, cinsim uludur;
Sənəm, özüm atəş ilə doludur.
Doludur, doludur,
Dur! Dur! Dur...”

deyə sol tərəfdəki qapıdan içeri girər, başısağrı olaraq odanın o biri başına qədər adımlar. Nazlı və Maral onun şu sərsəm və çocuqca hərəkətini heyrlə seyr edib dururlar.

Bayram (*başını qaldırıb onları görüncə şaşırır. Marala itiraz ilə*).
Ah, əfv edəsiniz, hiç sizin burada olduğunuzu bilmiyordum.

Maral (*nazikanə*). Bayram, Allah ağıl payladıqda sən nerədə idin?

Bayram (*sırıtarıq*). Göygöz mollanın yanında “şəkkiyyat” öyrəniyordum.

Nazlı. Vay, səni yoq olasan! Hələ utanmadan cavab da veriyor.

(*Bayram mə'nasız qəhqəhələrlə digər odaya keçər.*)

Turxan bəy (*saqalını tıraş etdirmiş olduğu halda daxil olaraq*).
Aqşamlar xeyir olsun, Maral! Nasılsın, iki gözüm? Keyflər eyimi?

Maral (*məhzunanə*). Təşəkkür edirəm.

Turxan bəy (*Maralın əlini əlləri içində alaraq*). Lakin səni azacıq düşüncəli görüyürəm. Hər duruşunda, hər baqışında bir dağrınlıq, bir küskünlük var. Bilirmisin, Maralım!.. Bu mə'sum çöhrəyi bir dəqiqə belə məhzun görmək istəməm. Burada sıqılacaq bir şey yoq! Canın nə istərsə, qəlbindən nə keçirsə, bir an içində mühəyya olur, mələyim! Bənim varım-yoxum, mülküm-malım, başım-canım sənin ən kiçik bir arzun için fəda edilməyə hazırdır. (Nazlı lampaları yaqıb çıxar.) Söylə, Maralım, söylə! Niçin bu qadar düşünüyorsun?

Maral (*yapma bir nəzakətlə*). Doğrusu, yalnızlıq, arqadaşsızlıq bana çox tə'sir ediyor.

Turxan bəy (*onun sözlərindən bir mə'na çıxarmış kibi qəhqəhə ilə gülərək*). E...yy, anlaşıldı, gülüm, anlaşıldı... İnşallah bir-iki ay sonra oğlum Cəmil Barjomdan gəlir. Çapacaq ona da bir qız nişanlarız, vur-patlasın, çal-oynasın, əyləncəli bir toy məclisi qurulur. İştə o zaman, sana da, sənin kibi gözəl, mini-mini bir arqadaş bulunmuş olur. Həm də istədiyin qadar gülərsin, oynarsın.

Bayram (*əcələ içəri soqulur*). Əfəndim, dostunuz, dava vəkili Nadir bəy gəlmək istiyor.

Turxan bəy. Haydı, söylə buyursunlar. (*Bayram çıxar, Turxan bəy Maralı öpərək mütəhəssiranə.*) Get, Maralım, sən də get... İştə misafir gəliyor.

(*Maral gedəcək olur.*)

Turxan bəy (*arqasınca*). Maral!

Maral (*dönüb bəqaraq*). Əmriniz?

Turxan bəy (*onun gözlərinə diqqət edərək*). Hiç, yavrum, get! (*Maral çıxar, Nazlı daxil olub masa üzərinə iki-üç kül qabı qoyub gedər, Turxan bəy, Nazlıya eşitdirəcək bir ahənglə.*) Sanki anası doğar-doğmaz qızcığazın gözlərinə baqıb da ona görə ad qoymuş. Gerçəkdən Maral deyil, adətə maral baqışlı bir mələk!..

Nadir bəy (*daxil olaraq*). Əssəlamü-əleyküm...

Turxan bəy. Vəəleyküm-əssəlam, əfəndim, buyurun baqalım. (*Əl verib qarşı-qarşıya otururlar.*)

Nadir bəy (*Turxan bəyin saqalını tıraş etdirmiş olduğuna hey-rət edərək*). Bu nə hal, bu nə qiyafət, canım? Maşallah, büsbütün dəyiş-mişsiniz!

Turxan bəy (*əlilə bıyıqlarını oqsayaraq*). Doğrusu, bu son vaqtlarda saqaldan o dərəcə nifrət ediyorum ki, əsla görməyə gözüm yox.

Nadir bəy. Gerçəkdən Maral xanımın üzərinizdə pək böyük tə'siri varırmış! Sizi bir yıl övvəl görmüş olanlar, əmin olunuz ki, şimdi tanıyamazlar.

Turxan bəy (*laübalı*). E...y, nə yapalım, əzizim, ömür keçdikcə eşqin, sevdanın keçəcəyini də hər kəs söylər, durur! Fəqət yalan!.. Həm də pək böyük bir yanıış... Bir şam yanıb, əriyib də sönmək üzrə ikən nasıl şiddətli bir nur saçarsa, işte qoca bir könül də eşqə, məhəbbətə qarşı o dərəcə böhranlı bir hərarət, xəyala sığmaz bir şiddət göstərir.

Nadir bəy (*təbəssümlə*). Lakin hər nasıl olsa, yenə azacıq ağır davranmalısınız. Doğrusu, sizin yerinizə bən Cəmil bəydən utanıyorum. Yarın gəlib də bu yaşda bir qız aldığınızı görürsə nə der, əcəba?!

Turxan bəy. Bıraq Allah eşqinə, çoluq-çocuq ağzına baqacaq deyiliz, a!..

Nadir bəy. Pəki Cəmil nə yazıyor? Hala gəlmiyormu?

Turxan bəy. “Hüquq”dan diplomasını alıb da Barjoma gəlmiş, yorğunluğunu çıxarmaq için yazı orada keçirəcəkmiş.

Nadir bəy. Barjomun nerəsində ev kiralamış?

Turxan bəy. Yazdığına görə Bəypolad isminə dağıstanlı bir mühəndislə buluşmuş, onun ailəsilə bir yerdə yaşayırmış...

Nadir bəy. Çoq ehtimal var ki, bir az sonra bən də gedərim.

Turxan bəy. Sizi görür-görməz, inan ki, Cəmil sevincindən çıldırır.

Nadir bəy. Əlimdəki işləri yoluna qoya bilsəydim, artıq burada durmazdım.

Turxan bəy. Eyi xatirimə gəldi, bir xoş xəbər daha...

Nadir bəy (*məraqla*). Nasıl? Nə imiş, əcəba?

Turxan bəy. Cəməli evləndirmək istiyorum, yalnız gəlib çıxmasını bəklirəm.

Nadir bəy. Kim bilir! Bəlkə o, şimdiyə qədər birilə sevişib evlənmiş də, yalnız bizim xəbərimiz yox...

Turxan bəy. Xayır, oğul bənimsə, xəbərsiz iş tutmaz. Onun üçün bir qız bulmuşum ki, rəyasında belə görəməz. Həm gözəl, həm anababasının bir danəsi, həm də son dərəcə zəngin.

Nadir bəy. Bəncə gözəllik zəvqə aid bir şeydir. Sərvət isə, düşündüyünüz kibi, insanı pək də məs'ud etməz. Bir də bir qızı sərvəti üçün deyil, dilxah və tərbiyəli olduğu üçün alırlar.

Turxan bəy. Nadir! Nadir! Hiç bir hiss, hiç bir qüvvət, hiç bir yer yox ki, orada altın, gümüş rol oynamasın. Əmin olunuz ki, dünyanın bütün izzəti bütün səadəti ancaq para ilə əldə edilə bilər.

Nadir bəy (*yerindən qalqaraq*). Əvət, hər şey para ilə əldə edilir; illa fəzilət və insaniyyət!..

Turxan bəy. Xayır! Xayır... Fəzilət də paradadır, insaniyyət də...

Nadir bəy. Yanılıyorsunuz, əfəndim, sizə insan qılığında öylə çulsuz-palansız uzunqulaqlar göstərə bilirim ki, yalnız altından yapılmış bir palanları əskikdir.

Turxan bəy istehzalı qəhqəhələrlə gülər.

Bayram (*əcələ içəri girər*). Əfəndim, aşiq Sultan gəlmiş.

Nadir bəy. Hanki Sultan? Bizim köy işlərinə baqanmı?

Bayram. Əvət, əfəndim.

Turxan bəy (*Nadir bəyə*). Nə eyi təsadüf!.. Onun saz çalmasını və dəyərləli aşiq sözlərini çoxdan bəri eşitdiyim yox.

Nadir bəy (*Bayrama*). Söylə, içəri gəlsin.

Bayram. Kəndisi yalnız deyil, əfəndim, yanında dağıstanlı bir bəy də var.

Turxan bəy. Pəki, adını öyrənəmədinmi?

Bayram. Adı Bəypoladdır, əfəndim.

Turxan bəy. Haydı, söylə buyursunlar.

(Bayram çıxar)

Nadir bəy. Əcəba bu hanki Bəypoladdır?

Turxan bəy. Zənnimcə Cəmilin arqadaşı olmalı...

Nadir bəy. Pəki, onun burada nə işi?..

Turxan bəy. O, mühəndisdir, ehtimal ki, dəmiryola baqmaq üçün gəlmiş.

Nadir bəy. Ehtimal ki...

Turxan bəy. O olsa fəna olmaz, Cəmindən eyi bir xəbər bilməmiş oluru.

Bu sırada Bəypolad ilə aşiq Sultan içəri girər, salamlaşaraq adlarını bir-birinə söylərlər. Hər üçü oturur, yalnız aşiq ayaqda durur.

Turxan bəy (*Bəypolada*). Təşrifiniz Barjomdanımı, əfəndim?

Bəypolad. Əvət...

Nadir bəy. Cəmil bəyin keyfi nasıl?

Bəypolad. Əvvəllər azacıq yorğun kibi idi, lakin şimdi eyidir. Həm də sizə məxsusi salamı var.

Nadir bəy. Təşəkkür edirəm.

Bayram (*daxil olur, Turxan bəyə*). Əfəndim, Çingiz bəy adam göndərmiş, diyor ki, bəy əfəndi evdə isə buyursunlar, bir az vaxt keçirəlim.

Turxan bəy. Söylə ki, misafirimiz var, əgər arzu edərsə kəndisi buyura bilir.

Bayram çıxar.

Aşiq Sultan (*Turxan bəyə*). Bəndəniz gedəyimmi, əfəndim?

Turxan bəy. Gedə bilirsin, əzizim, fəqət sazını alıb geri dönmək şərt ilə.

Aşiq Nadir bəyə baqar.

Nadir bəy. Zərər yox, madam ki, arzu edirlər, sazını al da, gəl, fəqət çox gecikmə!

Aşiq Sultan. Baş üstünə, əfəndim... (*Çıqar.*)

Turxan bəy (*Bəypolada*). Doğrusu, böylə birdən-birə təşrif etməyiniz bəni o qadar sevindirdi ki!.. Nasıl təşəkkür edəcəyimi bilmirəm.

Bəypolad. Əskik olmayın, əfəndim...

Nadir bəy (*Bəypolada*). Nasıl? Cəmil kəndinə eyi arqadaşlar bulmuşmu?

Bəypolad. Xayır, o kimsəyə qarışmaz.

Nadir bəy. Pəki, yalnız başına sıqılmıyormu?

Bəypolad. Niçin sıqılırsın! Səhər-aqşam həmsirəmin qızı Humay ilə bərabər seyrə çıxarlar.

Nadir bəy. Zənn edərsəm, Cəmil təbiətdəki gözəlliklərə pək məftun olmalı!

Bəypolad. Onu hiç sormayınız!.. Ya o, ya Humay xanım küçücük bir şəlalə qarşısında saatlarca dalıb gedərlər.

Turxan bəy (*Nadir bəyə*). Ey, təbiətdəki gözəlliyə onlar məftun olmayıb da, bənmi olacağım? Gənclik öylə bir ne'mət ki, onunla hər şey insana xoş görünür. Ömür artdıqca həyatdakı nəş'ə də o nisbətə əksilir; nəş'ə əksildikcə qeydi-həyat artar, qeyd artdıqca binlərcə sıqıntı-üzüntü insanı sarmağa başlar. (*Divardakı saati göstərərək*). İştə bu saatin hər vuruşu həyatımız için ön müdhiş bir zərbə deməkdir...

Bu sırada Çingiz bəylə Arslan bəy daxil olurlar.

Çingiz bəy (*ciddi və məğrur bir ahənglə*). Canım, biz alçaq könnüllü peyğəmbərlərdəniz; dağ bizə gəlməzsə, biz dağın ətəyinə gedəriz.

Turxan bəy (*qəhqəhə ilə*). Hiç Çingiz adında peyğəmbər eşitdinizmi?

Çingiz bəy (*Turxan bəyə*). Allah eşqinə, sən... sən hələ bəni tanımadınmı? (*Məclisdəkilər ilə görüşürlər*).

Turxan bəy (*təkrar gülərək*). Otur baqalım, əzizim, otur. Səninlə sonra qonuşacağım (*Çingiz bəy və Arslan bəy otururlar*).

Çingiz bəy (*Bəypoladı diqqətlə süzərək*). Əfsus ki, bəy əfəndiyi tanıyamıyorum.

Turxan bəy (*Çingizə*). Nasıl!? Ha, ha, ha... İştə, Bəypolad həzrətləri; Cəmilin Barjom arqadaşı, həm də pək alicənab və möhtərəm bir zat!

Çingiz bəy (*böyük bir heyrətlə yerindən qalqaraq*). Aman, nə diyorsunuz!

Turxan bəy. Əvət, əzizim!

Çingiz bəy (*təkrar Bəypoladın əlini sıqaraq səmimi bir ciddiyətlə*). Şübhəsiz, Dağıstan tərəfindənsiniz, deyilmi?

Bəy polad. Əvət, qardaşım!.. Dağıstan türklərindənəm.

Çingiz bəy. Ah, bu görüşdən nə qadar məmnun oldum, bilirmisiniz?

Bəy polad. Əskik olmayın.

Turxan bəy (*Bəy polada*). Əfəndim, Çingiz bəy Dağıstan xalqına qarşı pək başqa hörmət, pək başqa bir məhəbbət bəslər; dağıstanlı adı eşitdimi, büsbütün çıldırır.

Çingiz bəy. Fəqət haqsızımıym? Onu söyləyiniz!.. (*Şeyx Şamilin divarda asılmış rəsminə yaqlaşaraq kəskin bir ahəng ilə*). İştə həm fəzil, həm cəngavər bir dağıstanlı! İştə Şeyx Şamil!.. Baqınız, yalnız şu heykəli-cəladət, şu qoca qəhrəman, ilələbədə dağıstanlı adını yaşatmaq üçün kafidir! Ah, nədənsə bilməm, daima şu böyük simaya qarşı qəlbimdə dərin bir hörmət, böyük bir məhəbbət hiss edirəm. Şu parlaq nasiyədə, şu düşüncəli gözlərdə öylə mə'nalı bir əzəmət, öylə əzəmətli bir məhəbbət var ki, yalnız dostları deyil, düşmanları belə bir bacışda heyran olub qalırlar.

Turxan bəy (*yerindən qalqaraq*). Yaşa, Çingiz, yaşa!.. Doğrusu, sözlərinizin hər biri birər elmas parçasından daha dəyərlidir. (*Bu sırada aşiq Sultan içəri girər*). Otur, aşiq, otur, baqalım. (*Qapıya*) Bayram! Bayram! (*Bayramdan cavab gəlməz, Arslan bəy onu çağırmaq üçün qalqar*).

Turxan bəy (*Arslan bəyə*). Rica edirəm, söylə çay gətirsinlər...

Arslan bəy. Bu saat, əfəndim. (Sağ qapıdan çıxar).

Turxan bəy. Haydı, Sultan, söylə baqalım!..

Aşiq Sultan. Bəylər, əfəndilər nə əmr edər?

Çingiz bəy. Sənin keyfin nə istərsə, onu...

Arslan bəy (*daxil olub Turxan bəyə*). İştə gəliyor, əfəndim...

Turxan bəy. Allah onun bəlasını versin.

Bayram çay gətirir. Payladıqdan sonra çıxar.

Arslan bəy (*Çingizin qulağına heyratlə*). Ah, Maral, nə Maral!.. Maral demə, bir cənnət pərisi...

Çingiz bəy (*hiddətli, fəqət alçaqdan*). Arslan! Gözlərimin içinə bir eyi baq!..

Arslan bəy (*təlaş ilə*). Aman! Rica edirəm.

Çingiz bəy (*eyni ahənglə*). Sən vicdanını nerdə qayb etdin?

Arslan bəy (*şəşqın*). Çingiz!..

Nadir bəy. Haydı, Sultan, söylə baqalım... (*Çingizlə Arslan bəyə təbəssümlə*). Gizli söhbət yasaqdır, əfəndilər!..

Aşıq Sultan (*başlar*) E...yyy...

Vicdanları parlaq tutan sevgidir,
Sevgisiz könül ya daşdır, ya dəmir...
Bir könülə iki sevgi yaraşmaz,
Könül bir, sevgi bir, böyük Tanrı bir...

(*Mükərrər.*)

Turxan bəy (*başını sallayaraq mütəfəlsəfanə təkrar edər*).
Könül bir, sevgi bir, böyük Tanrı bir...

Aşıq Sultan. Əfəndilər!..

Sevgidədir ancaq Allah rızası,
Sevgisiz bir gönül şeytan yuvası...
Qardaşım! Bu dünya kimsəyə qalmaz,
Aldanma! Çürükdür əsl, əsası...

(*Mükərrər.*)

Çingiz bəy. Yaşa, Sultan, yaşa!

Aşıq bir-iki öksürür. Bu sırada Bayram, bənzi uçmuş bir halda içəri girib döşəməyi gözdən keçirir, ciblərini araşdıraraq şəşqın və mütəcəssis bir halda çıxıb gedər.)

Aşıq Sultan. Aaxx...

İnsan bir gün dikən, bir gün çiçəkdir,
İnsan gah bir şeytan, gah bir mələkdir.
Fənalıq, eyilik bil nə deməkdir!
Yarın adın dastan olur dillərdə...

(*Mükərrər*)

Hər tərəfdən Sağ ol! Var ol! – deyə aşığı alqışlarlar.

Aş ı q (yənə davam edər). Ağalar!..

Nə buldular İsgəndərlər, Çingizlər!?
Qanlar döküb, canlar yaqıb getdilər!..
Cihanı titrədib alt-üst etdilər,
Qanlı bir iz bıraqdılar ellərdə...

(Mükərrər)

Çingiz bəy (nifrətlə). Aş ı q!..

Aş ı q. Əfəndim...

Çingiz bəy (qapıyı göstərərək hiddətli). Artıq yetişir, haydı dəf ol!..

Turxan bəy (heyrətlə). Niyə, canım!? Nə oldu ki?

Nadir bəy (mə'nalı bir qəhqəhədən sonra). Zərər yox, Sultan, sən get. (Aş ı q gedər).

Turxan bəy (Çingizə). Yazıq deyilmi ya!.. Niçin könlünü qırdın?

Çingiz bəy (sinirli). Allah eşqinə, söylətmə bəni...

Turxan bəy. Pəki, nə oldu ki?! Söyləsənə!..

Çingiz bəy (qızğın). Daha nə olacaq!.. Böyük Çingiz, o sarsılmaz hökmdar tariximizin ən şanlı bir qəhrəmanı olduğu halda, təhqir ediliyor da kimsə əhəmiyyət vermiyor.

Turxan bəy (Çingiz bəyə). Bu, təhqir deyil, əzizim, bəlkə tarixlərdə görünmüş bir həqiqətdir.

Çingiz bəy (ayaqda gəzinərək qayət sinirli). Əfv edərsiniz, əfəndim! Öylə çürük həqiqətlər bir takım boş qafalara yerləşə bilər. Mühakiməli bir adam, öylə iftiralara əsla qulaq verməz. (Daha şiddətli). Azacıq insaf etməli, işdə hər millətin tarixi meydanda... Əcnəbilər böyük İsgəndər, böyük Napoleon deyə öz qəhrəmanlarına abidələr yapıdırıyor, heykəllər dikdiriyorlar. Fəqət bizlər!.. Bizlər isə Çingiz kibi cihangirlərə, Teymur kibi qəhrəmanlara xunxar, canavar deyə ləkələmək istiyoruz!

Bəypolad (Çingiz bəyə). Doğrusu, bu xüsusda bən də səninlə həmfikirim. Gerçəkdən, millətimiz pək sönük, pək mühakiməsiz... Daima düşman ağzından eşitdiyi iftiraları bir həqiqət zənn edib də, ona görə söz söylər. Həm də bu iftiralar, bu həqarətlər ən ziyadə Şərq kitablarına məxsus bir haqsızlıqdır.

Turxan bəy (*Nadir bəyə*). Pəki, bu xüsusda sən nasıl düşünürsün?

Nadir bəy (*sandaliyədən qalqaraq məharətli bir natiq tevrilə*). Hər kəs eyi bilir ki, bən əsla qan dökülməsini sevməm. Deyil ki, məxluqatın ən şərəfli olan insanların, hətta zəif, aciz bir qarıncaın belə qanına girmək, bəncə, əfv edilməz bir cinayətdir. Fəqət, tarixi-ələm bir dəfə gözdən keçirilsin... Şimdiyə qadar qansız, müharibəsiz hanki vəq'əyə rast gələ bilərsiniz? Birinci olaraq tarixi-müqəddəsi alın. Nə bulursunuz?.. İlk səhifədə Qabil kibi xain cəllad bir qardaş siyah nasiyəsilə qarşınızda dikilib durur. Sonra yapraqları çevirin! Dini-siyasi binlərcə qanlı səhifələr gözlərinizi qamaşdırır. Din və məzhəb bayrağı altında dökülən qanlar bir yana, siyasət naminə edilən məzalimi sayıb bitirmək üçün binlərcə, milyonlarca kitab lazım... Yalnız Çingizi, yaxud onun kibi bir-iki cihangiri haqsız görüb də başqalarını haqlı göstərmək, zənnimcə pək böyük bir haqsızlıqdır.

Bəypolad. Əvət, doğru, həm də pək doğru...

Nadir bəy. Lakin yenə təkrar edərim, bəncə, əsil qəhrəmanlıq yara bağlamaqdadır, abad etməkdədir. Yoqsa həmcinsinə qıymaقدan, yaqıb-yıqmaقدan zəvq alanlar, başqasının fəlakətində səadət arayanlar, birər adi cəlladdan başqa bir şey deyildir.

Çingiz bəy (*şiddətli qəhqəhələrlə*). Öylə isə bütün insanlar, bütün təbiət, bütün kainat birər cəllad deməkdir.

Bəypolad (*saatına baqaraq ümuma*). Əfsus ki, şərəfi-müsahibətinizdən məhrum olmaq zamanı yetişdi (*Turxan bəyə*). Müsəidə buyurulsa...

Turxan bəy. Nə əcələ ediyorsunuz, canım!..

Bəypolad. Vəzifəm, rəsmi vəzifədir əfəndim, bir az daha geciksəm boynuma məs'ulyyəət gəlir. Çünki şura bana müntəzirdir.

Turxan bəy. Bu şura niçindir, əcəba?

Bəypolad. Dəmiryol məsələsinə aiddir, əfəndim!

Turxan bəy. Pəki, bu gəlib-gətməkdən biz nə anladıq?!

Bəypolad. İnşallah, yenə görüşürüz.

Bu sırada Bayram şaşqın bir halda daxil olur, yenə ətrafı gözdən keçirir, bir daha ciblərini yoxlar. Boş qədəhləri toplayıb götürmək üzrə ikən bir-ikisini düşürür.

Turxan bəy. Nə olursun, bə!? Çıldırıdınmı?!

Bayram. Əfəndim, əfv edərsiniz... (*Yaşarmış gözlərini silərək*). Ah, bilməm çaldılar mı? Kəndimmi düşürdüm? İki aylıq maaşım qoltuq cibimdə idi... (*Hönkür-hönkür ağlayaraq*). Getdi, əvət, getdi... Bütün əməyim hədər oldu, getdi...

Bəypolad (*kəskin və hiddətli bir tevr ilə Bayrama*). Gəl buraya, oğlum!

Bayram ona yaqlaşır və donuq bir vəziyyətlə baqıb dururkən Bəypolad sərt və atəşli bir sillə eşq edər, məclisdəkiləri dərin bir heyrət alır, Bayram da durduğu yerdə dona qalır.

Bəypolad (*Bayrama*). Qeyb etdiyin para nə qadardı?

Bayram (*titrək səslə*). İki altın, əfəndim...

Bəypolad cibindən iki altın çıxarıb Bayrama vermək istər.

Turxan bəy (*mane olaraq*). Aman, rica edərim! Nə yapıyorsunuz? (*Çantasını çıxarır*).

Bəypolad. Xayır, əfəndim, bənimlə Bayramın arasına kimsənin girməsini istəməm. (*Bayram əllərilə göz yaşını silər. Turxan bəyə baqaraq verilən parayı qəbul etmək istəməzsə də, Bəypolad zorla avcuna sıqışdırır və əlini onun omuzuna qoyaraq sərt və kəskin bir ahəng ilə*). Bayram! Oğlum, Qulaqlarını eyicə aç! Sözüümü, nəsihətimi dinlə!.. Sən bir baba yigitsən, bu hal sana yaraşmaz. Sən bir türk oğlusun, mərd oğul kökünü unutmaz. Ər oğlu ər ol, qəlbini dar tutma!.. Baq nə diyorum sana, sözlərimi unutma!.. (*Qayət şiddətli və ağır bir ahəng ilə*). Heysiyyətli bir baba yigit, nə oynar... nə gülər... nə də ağlar... Çünki oynamaq çingənələrin işidir, gülmək çocuqların payıdır, ağlamaq da dul qadınlara yaraşır... Anladın mı? İştə bu qadar! Haydı, get!..

Bayram qədəhləri alıb çıxar.

Bəypolad. Əfəndilər! Cəsarətimin əfv ediləcəyinə əminim, çünki səmimiyyətdən iləri gələn qüsurlar daima əfv edilir. Bir də bənim təbiətim bu!.. Nərdə boynu bükük və miskin bir erkəyə rast gəlsəm, dərhal sinirlərimə toqunur, baxüsus o adam türk qevminə mənsub olursa!..

Çingiz bəy (*Bəypolada*). Zətən bu böyük bir məziyyət, böyük bir fəzilətdir, əfəndim!

Bəypolad (*Ümuma*). Nə isə, təkrar əfvinizi istirham edər, Allaha ısmarlarım, qardaşlar! (*Ağır adımlarla çıxar, məclisdəkilər də onu tə'qib edər*).

Turxan bəy (*çıxdıqları sırada Bəypolada*). Gəlişiniz bizi nə qadar məmnun etdisə... əmin olunuz ki, gedişiniz də bir o qadar məhzun ediyor.

Bəypolad (*qapı arasında*). İnşallah, yenə görüşürüz.

Artıq görünməz olurlar. Sonra Maral daxil olur, misafirlərin çıxdığı qapıya doğru iləriləyərək baqınib düşünür.

Nazlı (*gələrək*). Getdilərmi?

Maral. Əvət, getdilər. (*Yerdə sarı bir gül görüb alır. Nazlıya göstərərək yarı məhzun, yarı mütəbəssim bir halda*). Baq!.. Bir baq, Nazlı bacı!.. Ayaqlar altında əzilən bu bədbəxt gülü, bu vərəmli çiçəyi görüyormusun?! Beş gün sonra, iştə bən də bunun kibi təvərrüm edərim!

Nazlı (*mütəəssir və nəvazişkar bir səslə*). Ah, yavrum!..

Maral. Əvət, beş gün sonra, bən də bunun kibi sönüb gedərim.

Nazlı (*masa üzərində bir cığara qutusu görüb alaraq*). Bu nə? Bu gümüş qutuyu kim unutmuş?

Maral. Kim bilir!.. Bəlkə yeni gələn misafirindir.

Nazlı. Baqınız, iştə, yazısı da var.

Maral (*alib oquyaraq*). Bunu Arslan bəyə yadigar vermişlər... (*Dərin bir ah çəkər*).

Nazlı. Öylə isə Bayramı çağırayım da, tez qoşub kəndisinə versin.

Maral (*dərin bir sükutla düşünür*).

Nazlı. Çağırayımı?..

Maral. Pəki, çağır!

Nazlı sağ qapıdan çıxar. Maral məhzun bir nəzərlə qutuya baqıb düşünür. Bu sırada Arslan bəy sol qapıdan əcələ içəri girər.

Maral. Ah!.. (*deyə şaşırır, qutu əlindən düşü verir*).

Arslan bəy. Aman, əfv edərsiniz... Qaliba sizi rahatsız etdim?

Maral (*məhcub*). Xayır, xayır... (*Qutuyu yerdən almaq istər*).

Arslan bəy (*çapucaq kəndisi alaraq*). Aman, zəhmət etməyiniz!..

Maral (*yarı naz, yarı məhcubiyyətlə*). Xayı, nə zəhməti var.
Arslan bəy. Müsəidənizlə, sizə kiçuk bir rica etmək istərim,
amma...

Maral (*sükut edər*).

Arslan bəy. Şu əlinizdəki gülü bana verirmisiniz?

Maral (*süzgün bir baqışla uzataraq*). Alınız!..

Arslan bəy (*gülü alıb qoqlayaraq*). Ah, bilsəniz bu yadigara...
əvət, əllərinizi öpmüş olan bu munis gülə, ömrüm olduqca pərəstiş
edəcəyim. Həm də son nəfəsimdə bunu qoqlayaraq dünyadan
gedəcəyim. (*Pərəstişkarənə və məftunanə baqışlardan sonra, haman
dışarı fırlar*).

Maral (*qapıya doğru ilərilər, məhzun və yaralı bir səslə*). Ah,
Arslan, Arslan, Arslan!.. (*deyə əli alnında, boynu bükük və dalğın bir
halda qapıya dayanır*).

PƏRDƏ

İKİNCİ PƏRDƏ

Səhnə iki həftə sonra Barjomda səhər vaxtı, pək kənarda açıq və mənzərəli bir
guşə ərz edər. Tək-tük sərv ağacları və iki-üç danə də bıçqı ilə kəsilmiş ağac kötüyü
görünür. Cəmil bəy əlində bir kitab olduğu halda, Bəypolad ilə bərabər, ağır adımlarla
yürüyərək gəlirlər. Uzaqda çoban düdüyü çalınır və bülbül şaqırtısı eşidilir.

Bəypolad. İştə, hər zamankı yerimiz!.. Buracıqda oturub yor-
ğunluğumuzu alsaq eyi olmazmı ya?..

Cəmil bəy. Oturalım, əfəndim, burası qadar gözəl, baqımlı bir
yer bu civarda pək az bulunur. (*Hər ikisi ağac kötükləri üzərində otu-
rurlar*).

Bəypolad (*kötükləri göstərərək*). İştə, böylə təbii yerlərin
sandaliyələri də kəndinə məxsus!..

Cəmil bəy. Allah eşiqinə bir baqınız!.. Ormanları inlətən şu vəhşi
musiqi, ruhumuzu güldürən şu bülbül nəğmələri nə qadar munis! Nə
qadar dilbər! Hələ nəzərimizi oqşamaqda olan şu lətif mənzərələrə, şu
təbii gözəlliklərə nerdə rast gələ biliriz?!

Bəypolad. Öylə ya... Cənnəti bu qadar tərif, təsvif edərlər, iştə
burası da cənnətdən bir parça deməkdir.

Cəmil bəy. Şübhəmi var?!

Bəy polad (*təqdirəmiz*). Amma sizin bağçanın çiçəklərindən də keçilməz ha! Turxan bəydən ayrıldığı gecə gözəl bir mehtab var idi, gözlərim bağçayı şənletən çiçəklərə ilişdi, doğrusu, ailənizdəki hüsn-təbiətə heyran oldum.

Cəmil bəy. Xayır, əfəndim, o bağçayı keçən sənə görməliyiniz. Divarlarına varıncaya qədər rəngarəng çiçəklərlə bəzənmişdi. Tavus tükləri kibi hər baqışda insana başqa bir gözəllik ərz edərdi. (*Məhzunənə*). Fəqət zavallı anacığım vəfat edəli pək çox deyil... onun üçün bu yıl bağçaya eyi baqmadıq. Doğrusu, könül açıqlığı olmayınca, insandakı nəş'ə də alt-üst oluyor. Artıq hiç bir şeyə həvəs qalmıyor.

Bəy polad. E...yy, cavanlıqda insanın hissiyyatı pək daşğın, pək həyəcanlı olur. Baq, siz bu dərəcə məhzun olduğunuz halda, Turxan bəydə hiç öylə bir hal görünmüyordu.

Cəmil bəy. Onun qayğı ilə, sıqıntı ilə nə işi? O, yalnız kəndini düşünür, kəndi keyfinə baqar. Hələ yazıyorlar ki, bu günlərdə evinə on altı yaşında bir gəlin də gətirmiş!..

Bəy polad. Gəlin dedin də eyi xatirimə gəldi. Turxan bəydən ayrıldığı zaman, bəni bir tərəfə çəkib dedi ki: “Qomşumuzda milyoncu bir bəy var, kəndisi bənimlə əhbab... həm də gözünün ağır-qarası bir danəcik qızı var. Şimdi Cəmili bəkliyorlar, söylə çocuqluq etməsin! Fərsət əldən çıxar, sonra peşiman olur. Çox geciksə bir məktub yazsın, nişan yüzüyünü göndərəlim də, iş bitsin, getsin...”

Cəmil bəy (*yarım qəhqəhə ilə*). Amma da nə gözəl fərsət. Nə xoş xəbər!.. Demək ki, taleyimizin yıldızı doğmağa başlamış da, xəbərimiz yox... (*heyətlə*) Allah, Allah! Dünyada nə əcəyib mühakimələr var imiş!.. Bəylə qaranlıq dama daş atmaq, ya qeybdən səadət ummaq, əcəbə hanki divanənin xəyalından keçər!.. (*Qızğın və sinirli*). Demək ki, bir qızı və ya bir oğlanı məhv etmək için yalnız ana-babasının rizası kafi imiş!..

Bəy polad. Bu nə demək!.. Şükür Allaha, əqlin, kəmalın hər kəsədən ziyadə... Eyicə düşünüb daşınırsın, kəndi hissiyyatını dinlərsin... Sana zor edəcək deyillər, a!?

Cəmil bəy. Görünür ki, bizim yerin adətindən əsla xəbəriniz yox... Zor etmək deyil, insanı qəhr etmək belə onlarca əhəmiyyətsiz bir iş.

Bəypolad. Sən bu xüsusda hiç məraq etmə!.. Sizin yerin adətini bilməsəm də Turxan bəyi görüb tanıdım... Zənnimcə o, böylə bir haqsızlığı əsla rəva görməz.

Cəmil bəy. Bəlkə bən yanıliyorum!.. Allah ağzınızdan eşitsin! (*Ətrafa baqaraq*). İştə, Səltənət xanım da gəldi.

Bəypolad. Pək gözəl, gəlsin baqalım, həmsirə xanımda nə xəbər var...

Səltənət (*gələrkə*). Yenə bir guşəyə çəkilib də nə həsb-hal ediyorsunuz?

Cəmil bəy (*yerindən qalqaraq tə'zim ilə*). Hiç... Öylə bir şey deyil; təbiətin gözəlliyindən, insanlardakı eyi-fəna hallardan bəhs ediyoruz.

Səltənət (*Cəmil bəyə*). Otur, əzizim, otur!..

Cəmil bəy (*bir ağaca dayanaraq*). Böylə daha eyi...

Bəypolad (*Səltənətə*). Humay nerdə... həmsirə?

Səltənət. Nişanlısı Şahmar bəydən məktub almış. (*Cəmil bəyin halı dəyişir*). Zənn edərsəm ona cavab yazıyor.

Bəypolad. Pəki, Şahmardan nə xəbər?

Səltənət. Bu günlərdə Qazandan Peterburqa getmiş...

Bəypolad. Amma bu zabıt qısmı də pək tuhaf şey!.. Əqillisi gerçəkdən böyük bir fəzilətə malik olur, Şahmar kibilər də əsil timar-xanədən başqa bir yerə yaramaz. Şimdi kim bilir, yenə hanki meyxanə bucağında sızıb qalmış...

Səltənət. Hənuz gəncdir, qardaşım, yavaş-yavaş yumuşar, uslanır.

Bəypolad (*heyətlə*). Kim!.. Şahmarmı?.. Yazıqlar olsun! Adam tanımaqda eyi məharətiniz var!.. Dünyanın bütün dəliləri uslanır da, inan ki, o yenə uslanmaz. Onun adı gəlincə, sanki Humayı qarşımda ağlar görüyorum.

Səltənət. Nə yapalım? Şimdi hər hansı qıza baqsanız, ən birinci arzusu evlənəcəyi adamın zabıtı olmasıdır.

Bəypolad (*acı qəhqəhə ilə*). Ona şübhəmi var!.. Hər kəs bilir ki, zabıt həyatı ən məs'ud bir həyatdır! Baxısus, Şahmar kibi bir abdalın işi nə ola bilər?.. Qılıcını şaqırdataraq vaxtında maaş almaq, gecə-gündüz klublarda, teatrolarda boşboğazlıq etmək... Nəyəyə getsə rəfiqəsi xanım əfəndi də bərabər... Böylə qayğısız bir həyatı əcəba hanki qız sevməz?!

Bu halda yaqında bir tufəng açılır. Səltənət diksinir. Bəypolad və Cəmil səs gələn tərəfə baxırlar.

Cəmil bəy (*titrək və sinirli*). Əcəba insanlıqda bu cəlladlıq, bu xunxarlıq nə vaxta qadar davam edəcək! (*Əlilə işarə edərək*). Bir şu avcıya, şu vicdansız hərifə deyən yox ki, o günahsız quşcıqazı məhv etməkdə nə mə'na var? Bir az əvvəl, zavallı daldan-dala qonaraq şaqır-şaqır ötüyordu. Ah, mərhəmətsiz cəllad! Mədəni canavar!

Səltənət (*Cəmil bəyə*). Tuhaf şey!.. Sən bunu birinci dəfəmi görürsən?

Bəypolad (*Cəmilin qolundan tutaraq*). Bilirmisin, Cəmil! Sən bu əsr üçün deyil, bəlkə başqa bir zaman üçün yaradılmışsın. Hissiiyyatın o qadar nəcib, o qadar ali ki, şu mühit sənə üçün pək dar, pək qaranlıqdır... (*Əlilə göstərərək*). Haydı gəl, bu tərəfdən şu qarşığı təpəyə çiqalım; orası pək mənzərəli bir yer...

Səltənət. Əvət, orası pək gözəl... Ətrafı gözdən keçirdikcə insanın könüü açılır. Fəqət Cəmil bəy azacıq zəif, fəzləcə yorğunluq vücudunu üzər deyər qorquyorum.

Cəmil bəy. Əvət, doktor da öylə diyor. Hələ yoxuş çıxıb kəndimi yormaqla bəsbütün mən' ediyor.

Səltənət (*Cəmilə*). Humay gəlib bizi soracaq olursa, yerimizi söylərsin. Arzu edərsə o da gəlir; istəməzsə buracıqda sənənlə bərabər qonuşub gəzinir.

Cəmil bəy. Pəki, əfəndim, söylərim...

Bəypolad ilə Səltənət Cəmil bəyə yünül bir təmənnə edərək yavaş-yavaş gedərlər.

Cəmil bəy (*bir-iki gəzinərək məhzun bir halda*). Humay, Humay! Ah, o gözəl xilqəti düşündükcə bütün ruhum, bütün vücudum sarsılıyır. Yaşadığım müddətdə yalnız onun gül yüzünü görmək, onun lətif səsini eşitmək istərim. (*Təbdili-tevrilə*). Əvət, o bənim, yalnız bənim olacaq. (*Azacıq düşünərək mə'yusanə*). Ah, fəqət Şahmardan keçməzsə?

Bu sırada yaralı və ağır bir ahənglə, şikəstə məqamında olaraq aşağıdakı türkü, ormanın namə'lum bir guşəsindən eşidilir. Cəmil bəy, dalğın və yorğun adımlarla azacıq səs gələn tərəfə doğru ilərlər. Əlindəki kitabı və şapkanı bir yana atar, səhnənin bir bucağında uzanıb məzkur səsi dinləməyə başlar.

İŞTƏ TÜRKÜ

Alagöz bir mələk gördüm, vuruldum,
Dərdə düşdüm, ah çəkməkdən yoruldu,
Hənuş cavan ikən sarardım, soldum,
Eşq atəşi hər an yaqıb canımı,
Əlimdən aldı səbrü imkanımı.

Bulunmaz olmuş dərdimin dərmanı,
Fəryadım inlətir vəhşi ormanı.
Gəzib alt-üst etdim bütün cihanı,
Bir ağ gün görmədim, səfa görmədim;
Hiç bir gözəldə bir vəfa görmədim.

Humay (*düşüncəli bir halda digər tərəfdən çıxar, gəzindiği sırada Cəmil bəy gözünə ilişir. Təlaş ilə*). Cəmil! Qalq, əzizim, qalq... Soğuq alırsın da eyi olmaz.

Cəmil bəy (*cavab verməz*).

Humay. Cəmil!

Cəmil bəy (*Şaşqın*). Kim o?

Humay. Bənim, bən!.. Haydı, qalq, evə get, burası sənin için eyi deyil, vücudun pək zəif...

Cəmil bəy (*qalqaraq*). Ah, Humay! Sevgili Humay! Nə zaman gəldin?

Humay. Çoq deyil, əzizim, şimdiciik...

Cəmil bəy (*heyfət və sevinc ilə*). Ah, hər uyuyan oyandığı zaman başı ucunda sən kibi bir mələk görəcəyini düşünsəydi, şübhəsiz uyanmağı oyanıqlığa tərcih edərdi. Məzardan baş qaldırdığı zaman, insan səni ziyarət edəcəyini bilsəydi, haman bir an əvvəl ölümün pəncəyi-qəhrinə atılırdı...

Humay (*gülümsəyərək*). Cəmil! Səndə bir başqa hal görüyorum, bu gün sənə bir şeymi olmuş?

Cəmil bəy (*sükut edər*).

Humay. Niçin cavab vermiyorsun?

Cəmil bəy. Şimdi rə'yada gördüm ki...

Humay (*marəqlə*). Nə gördün? Allah eşqinə, söylə!

Cəmil bəy. Söyləməyə dilim varmıyor, Humay!

Humay (*heyrtlə*). Nasıl?!

Cəmil bəy (*düşünür, cavab verməz*).

Humay. Niçin susdun? Artıq, bəni məraqlandırırırsun.

Cəmil bəy. Şimdi ki, məraq ediyorsun, dinlə!

Humay. Dinliyorum, işlə söylə!

Cəmil bəy. Humay! Gördüm ki, Barjom misafirləri yavaş-yavaş dağılır, hər kəs gəldiyi yerə gediyor...

Humay (*məraqlı və güləryüzlə*). Sonra?

Cəmil bəy. Sonra biz də yol tədarükünə başladığ. Səndən ayrılacağımı sanki hiç düşünməmişdim, ayrılıq zamanı yaqlaşınca birdən-birə gözlərim yaşardı. Təhəmmül edəmiyərək öksüz çocuqlar kibi ağlayıb sızlamağa başladım.

Humay (*incə qəhqəhə ilə*). Doğrusu, tuhaf təbiətiniz var! Pəki, ayrıldıqdan sonra təkrar görüşmək gücmü ya?!

Cəmil bəy (*azacıq düşünərək, birdən-birə Humayın əlini əlləri içinə alır*). Humay!.. Sən hiç bəni sevrəmisin?

Humay (*yarım qəhqəhə ilə*). Çocuqmu oldun, Cəmil! Pəki, şimdiyə qadar, sana qarşı hanki sevməməzlikdə bulundum?

Cəmil bəy. Demək, bəni seviyorsun, deyilmi?

Humay. Şübhəsiz...

Cəmil bəy. Məsələ, nə kibi?

Humay. Sevgili bir qardaş kibi.

Cəmil bəy. Daha?..

Humay. Əziz bir arqadaş kibi, səmimi bir əhbab kibi...

Cəmil bəy (*çocuqca*). Daha? Daha?

Humay. Dahası yox, əzizim...

Cəmil diz çökərək onun əlini öpmək istərsə də, Humay nazikanə bir tevrlə geri çəkilir.

Cəmil bəy (*sinirli və aşıqanə*). Humay!..

Humay (*heyrtlə*). Cəmil!..

Cəmil bəy (*yalvararaq*). Mərhəmət, Humay! Mərhəmət!

Humay. Bugünkü halın pək qarışıq, Cəmil, nə demək istədiyini bilmiorum.

Cəmil bəy (*əfsürdəhal*). Bilməz kibi görünmə, Humay, qəhr etmə bəni!.. Seviyorum, işlə seviyorum səni. Həm də bir Məcnun kibi seviyorum, anladınmı?!

Humay (*təzyif ilə*). Lakin nişanlı bir qız olduğumu unutuyorsun... Həm də bu hərəkətini dayım bilsə, sənincin əsla xeyirli olmaz.

Cəmil bəy (*acı-acı gülərək*). Bir ölüyə Əzraildən bəhs etmək tuhaf deyilməyi ya!.. Hiç ruhsuz bir iskelet parçalanmaqdan mütəəssir olurmu? Hiç quru bir heykəl e'dam ediləcəyi üçün tələş edərmi? (*Məhzunənə*). Humay! Bən çoxdan əriyib bitmişim. Görüyorsun ki, bəndə həyatdan əsər yox... Bəni yaşatacaq yalnız, yalnız sən mənə həbbə-tindir. İnan ki, səndən ayrılısam, yalnız ölümle birləşirəm. Əvət, sevdi-yinə qavuşmayanlar, fəqət məzarıstana qavuşurlar.

Humay (*beş-üç adım uzaqlaşaraq*). Lakin... Lakin!..

Cəmil bəy (*boynu bükük bir halda*). Mərhəmət, Humay, mərhəmət!..

Humay (*bir az daha uzaqlaşaraq*). Xayır, Cəmil, xayır... Bu hal, əsla şayani-mərhəmət deyil, olsa-olsa ancaq layiqi-nifrət ola bilər!..

Cəmil bəy (*qayət mütəəssir*). Ah, nifrətməyi?! (*Qəhriz xəndə ilə*). İştə bən də bunu bilmək istiyordum. Anlaşıldı, Humay, anlaşıldı... Əvət, bənim nə qədər alçaq, nə qədər şərəfsiz, nə qədər bədbaxt bir səfil olduğum anlaşıldı... (*Sinirli*). Nifrət! Nifrət! Nə tatlı mükafat!..

Humay (*mərhəmətli*). Cəmil, Cəmil! Niçin düşünmüyorsun?

Cəmil bəy (*yaralı bir səslə*). Yetişir, Humay, yetişir! Yaralı kön-lümə biraqmış olduğun yanğını, əmin ol ki, dəryalar belə söndürəməz. (*Sür'ətli və sərsəmcə adımlarla uzaqlaşib gedər*).

Humay (*Cəmilin getdiyi tərəfə bəqaraq nədəmət və təəssüflə*). Ah, nə fəlakətli təsadüf!.. Zavallı xəstəlikdən büsbütün xərab olacaq...

Bu sırada Bəypoladın xidmətçisi əlində bir telqraf kağızı bulunduğu halda, qoşaraq Humayın yanına gəlir.

O nə?

Xidmətçi. Telqrafdır, xanım, Bəypolada yetişməlidir.

Humay (*kağızı alıb bəqaraq*). Kim bilir, o şimdi nerdə?

Xidmətçi. İştə gəlirlər.

Humay. Haydı, al da kəndisinə ver! (*Humay gəzinmək bəhanəsilə bir tərəfə çəkilib*).

Bəypolad (*Səltənətlə bərabər gələrək telqrafı alıb oxur. Qafasını oynataraq məmnun bir tevr ilə*). Nə ə'la!.. Nə ə'la!..

Səltənət. Əcəba nerdən?

Bəy polad. Peterburqdan...
 Səltənət (*məraqlı*). Kimdən? Şahmardanmı?
 Bəy polad. Xayır, Şahmardan deyil, fəqət ona daırdır...
 Səltənət. Pəki, nə var? Nə olmuş?
 Bəy polad (*kəskin və mə'nalı bir ahənglə*). Şahmar bəy yeni sevmiş olduğu bir rus qızı için intihar etmiş!..
 Səltənət. Nə? İntiharmı?
 Bəy polad (*soğuşqanlı*). Əvət!
 Səltənət (*sinirli*). Nişanlısı olduğu halda, öyləmi?
 Bəy polad. Əvət!
 Səltənət (*həyəcanlı*). Ah, rəzil! Alçaq!..
 Bəy polad (*Səltənətin qolundan tutaraq mə'nalı bir təbəssümlə*). Gəl, canım, gəl!.. Haydı, gedəlim də Humay xanıma baş sağlığı verəlim!.. (*Gedərlər*).

Pərdə

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

Vəq'ə bir ay sonra, gündüzün Barjomda vəqe olur. Sağ tərəfdə bir sofa (koridor), solda tək qapılı, iki pəncərəli, kiçik, sadə bir oda. Pəncərə önündə bir çarpayı, bir masa, dörd-beş sandalya və masa üzərində bir sürəhi, bir-iki qədəh və bir taqım ilac şişələri görünür. Təmmuz... ikinci çağı... Cəmil bəy xəstə olaraq yataqda uyur.

Humay (*sofada bət-bənizi uçmuş və məhzun bir halda düşünür. Yüzünü göy səmtinə tutaraq*). Aman, yarəbbi! Bu nə fəlakətli hal!.. Cəmili azarladığım o mənfur saət, o məş'um dəqiqələr kaş ki, yaranmaydı!.. Ah, gedib ayaqlarına qapanmaq istiyorum, fəqət, heyhat!..

Səltənət (*Humaya rast gələrək*). Nə düşünüyorsun, yavrum?

Humay. Hiç!..

Səltənət. Niçin içəri girmiyorsun? Haydı, gəl, Cəmilin keyfini soralıım...

Humay. Doğrusu, onu bu halda görməyə qəlbimdə qüvvət bulamıyorum. (*Gedər*).

Səltənət (*dərin bir ah çəkərək*). Yazıqdır... Allah köməyi olsun!.. (*Qapıyı açıb içəri girər, Cəmil bəyə yaqlaşaraq*). Cəmil! Cəmil!.. Nasılsın, oğlum?..

Cəmil bəy (*sayıqlayaraq soğuc bir tərzdə*). Ha-ha-ha-ha...
Bıraqlın!.. Bıraqlın, canım!.. Bən... Bən Allahı görmək istiyorum.

Səltənət (*gözləri yaşarır, məndil ilə silərək*). Cəmil, yavrum!..

Bəypolad (*daxil olaraq*). Cəmil nasıl, həmsirə?

Səltənət. İştə uyuyur, fəqət zavallı gözümə pək bihal görünür. Hələ sayıqlaması, sərsəm kibi söylənib durması, büsbütün bəni mə'yus edir.

Bəypolad. Doktor hənuz gəlmədimi?

Səltənət. Xayır... Bir də doktorun gəlməsindən nə çıxar! Hər nə sorsa, sükutdan başqa cavab alamaz. Yazdığı ilaclar da həp faydasız... (*Göküs keçirərək*). Cəmilin şəfası, bəncə yalnız həkimlər həkimi, bikəslər pənahlı olan bir yaradana qalmış...

Bəypolad. Əvət, şu doktorlardan hiç bir şey çıxmaz... Zətən onların bütün düşüncəsi, yalnız işlək bir makinə kibi ötəyə-bəriyə qoşmaq, zənginləşmək için xalqın var-yoqunu soymaqdan ibarət...

Xidmətçi (*daxil olaraq*). Əfəndim, doktor gəliyor.

Bəypolad. Pəki, söylə gəlsin.

Xidmətçi çıxar.

Doktor (*daxil olur, çapucaq şapkasını bir tərəfə qoyub görüşdükdən sonra yatağa yaqlaşır. Səltənətə*). Bu gün xəstəniz nasıl?

Səltənət. Nasıl olduğunu siz daha eyi bilirsiniz; iki-üç gündən bəri gözlərinə hiç uyqu girdiyi yox idi, lakin şimdi bir saatdan ziyadədir ki, böylə uyuyur.

Doktor (*azacıq xəstənin göksünü dinlər, sonra nəbzini yoqlayaraq*). Ey, eyi... Bu gün pək gözəl!.. (*Reçetə yazmaqla məşğul olaraq*). Nəbzi də eyi atıyor, uyumaq onunçin pək faydalıdır. O şimdi istirahətə möhtac... saqın, oyandırmyasınız!

Reçetəyi verir, haman şapkasını alıb çıxar. O çıxdıqdan sonra Səltənət və Bəypoladı dərin bir düşüncə alır.

Humay (*doktoru sofada qarşılayaraq*). Doktor əfəndi! Bu gün xəstəyi nasıl buldunuz?

Doktor. Şükür Allaha, pək eyi... Artıq, məraq ediləcək bir şey yox...

Humay. Aman, rica edərim, əlinizdən gələni əsirgəməyiniz.

Doktor. Xayır, xayır, əmin olunuz! (*Əli şapkasında təmənnə edərək çıxar*).

Humay. Əskik olmayın, əfəndim!.. (*deyə çəkilib gedər*).

Bəypolad (*Səltənət*). Xayır, bu sərsəm hərifə inanmaq olmaz, başqasına müraciət etməli...

Səltənət (*usanmış bir halda*). Eh...h, Allah həpsinin bəlasını versin!..

Bu sırada xidmətçi daxil olub Bəypolada bir vizit kağızı verir.

Bəypolad (*kağıza bəqaraq Səltənət*). Advokat Nadir bəy!.. Cəmilin əqrəbasından möhtərəm bir zat... (*Xidmətçiyə*). Haydı, oğlum, söylə buyursunlar, həm də bu odaya... (*Xidmətçi çıxar*).

Səltənət. Pəki, bu odaya niçin?!

Bəypolad. Başqa adam olsaydı, misafir odasına qəbul etmək lazım gəlirdi. Fəqət o, ən əvvəl Cəmili görmək istəyəcək. Daha eyisi şimdiden buraya gəlsin... (*Hər ikisi sofaya çıxar. Səltənət tez o biri odaya keçmək istər*).

Bəypolad (*Səltənət*). Həmşirə! Humayı da kəndinlə bərabər alıb gəliysin...

Səltənət. Pəki... (*deyib çəkilib*).

Nadir bəy (*sofaya daxil olaraq Bəypolada*). Əssəlamun əley-küm!..

Bəypolad. Vəəleykum-əssəlam, əfəndim!.. Buyurun, buyurun, qardaşım! (*Görüşürlər*).

Nadir bəy. Cəmilin xəstəliyi nasıl?

Bəypolad. Sizə kim söylədi?

Nadir bəy. Bən buraya gecə varid oldum... bildiklərimdən biri bana öylə anladı. (*Cəmilin odasına girərlər*).

Bəypolad (*xəstəyi göstərərək təəssüflə*). İştə Cəmil, gördüyün Cəmil deyil... Büsbütün dəyişmiş!..

Nadir bəy (*Cəmil bəyin yatağına yaqlaşaraq heyratlə*). Aman, yarəbbi!.. Cəmil! Bu nə hal?.. (*Gözləri yaşarır, dərin bir təəssüflə*). Cəmil!.. Cəmil!

Cəmil bəy (*sayıqlar*). Vəfasız mələk!.. Ah, cənnət quşu.

Nadir bəy (*yeni bir şey kəşf etmiş kibi başqa bir vəziyyət alır və şəşqın bir halda*). Cəmil, Cəmil! Of... Düşmanların belə səni bu halda görməsin!.. (*Cəmil bəyin yüz-gözünü öpər*).

Cəmil bəy (*gözlərini yarı açaraq sayıqlar bir tevr ilə*). Get... get!.. Ah, bəndən nə istiyorsun?

Nadir bəy düşünür.

Bəypolad. Cəmil! Cəmil! Nadir bəy səni görməyə gəlmiş...

Cəmil bəy. Ha... Kim?... Nadir?... (*Diqqətlə baqaraq*). Ah, Nadir!.. Rö'yamı görüyorum, Nadir! (*Yataqdan qalqmaq istər*).

Nadir bəy (*Cəmili qollarının arasına alaraq*). Xayı, iki gözüm, xayı... Gördüyün rö'ya deyil... Bənim, bən!.. Səni canından ziyadə sevən Nadir... Talesiz Nadir...

Cəmil bəy (*Nadir bəyi qucaqlayaraq*). Gediyorum. Nadir, gediyorum. Eyi ki son nəfəsimdə bir daha görüşə bildik.

Nadir bəy. Çocuq olma, Cəmil!.. Səndə hiç bir şey yox. İnşallah, bu gün-yarın eyiləşirsən...

Cəmil bəy (*acı təbəssümlə*). Eyiləşmək ha? Bənim təbibim əcəl, istirahətgahım da məzarıstandır.

Nadir bəy. Mə'yus olma, Cəmil, Allah böyükdür.

Cəmil bəy (*qəhriz xəndə ilə*). Bənim dərdimdəndəmi böyükdür?

Nadir bəy (*Cəmili yatağına yatıraraq*). Quzum, azacıq uzan da, rahatlan, yoqsa kəndini üzərsin...

Cəmil bəy (*uzanır, fəqət bu sırada pəncərədən dışarı baqaraq birdən-birə*). Ah, mələklərdən ölənmi var, nədir? Yenə göy yüzündə matəm əlaməti görünür!..

Bəypolad və Nadir bəy heyrətlə bir-birinə baqarlar, Cəmil də yüzünü divar tərəfinə çevirib yatar.

Nadir bəy (*Bəypolada*). Əfəndim, doktorlar nə diyor?

Bəypolad. Qorqulu bir xəstəlik olmadığını söylüyorlar, fəqət bana qalırsa xəstəliyin nə olduğunu eyi fərq edəmiyorlar.

Nadir bəy (*qafasını oynataraq*). Əvət, bilməzlər, həm də biləməzlər... çünki onların darülfünunlarda öyrəndikləri xəstəliklər başqa, bu isə daha başqa bir şeydir...

Bu sırada Səltənət ilə Humay daxil olur.

Bəypolad (*Nadir bəyə*). İştə həmsirəm Səltənət! Bu da həmsirəzadəm Humay...

Nadir bəy hər ikisilə əl-ələ verib görüşür və Humayın ruhunu oqumaq üçün gözlərinə diqqət edir.

Səltənət (*Nadir bəyə*). Xoş gəldiniz, səfa gətirdiniz, əfəndim! (*Sandaliyəyə oturur*).

Nadir bəy. Doğrusu, sizləri ziyarət etdiyim üçün kəndimi pək bəxtiyar sanırım.

Səltənət. Əskik olmayın, əfəndim, (*Təəssürlə*). Ah, lakin Cəmil bəyin xəstəliyi...

Nadir bəy. Hiç məraq etməyin, inşallah keçər, gedər.

Səltənət. İnşallah, bəyim, inşallah!

Nadir bəy (*Humaya*). Niçin böylə ayaqda duruyorsunuz?

Humay. Rahatsız etmək istəmiyorum.

Nadir bəy. Burada rahatsız olacaq kimsə yox...

Humay (*yaralı bir ahu baqış ilə Cəmilə doğru baqdıqdan sonra mütəəssir bir halda Nadir bəyə*). Müsaidənizlə, əfəndim...

Bəypolad (*Humaya*). Otursan a!.. Pəki gedib də yalnız başına nə yapacaqsın?

Nadir bəy (*Humaya nazikanə*). Rica edirəm. Nasıl arzu buyurulsun...

Humay. Təşəkkür edirəm.

Səltənət. Haydı, yavrum, sən get, şimdi biz də gəlirik...

Humay məhzun və düşüncəli bir halda çıxar.

Nadir bəy. Doğrusu, Cəmilin bu halda bulunması bütün ailənizi mütəəssir etmiş desəm, xəta etməmiş olurum.

Bəypolad. Onda şübhəmi var, əfəndim?

Səltənət. Ah, hələ Humay! Hələ Humay!.. Zavallı qızcığaz xəstənin xəstəsi olmuş... Nə yediyi bəllidir, nə içdiyi... Bir çocuq belə yüzünə baqacaq olsa, biçarənin çəkdiyi əzabları, keçirdiyi sıqıntıları anlamaqda əsla güclük çəkməz. Hətta Cəmili bu halda görməmək üçün, xəstə yatalı bəri odasına girməyə belə cəsarət etməyir.

Nadir bəy Bu, təbii bir haldır. İnsanlar arasında ülfət ziyadələşdikcə, şübhəsiz, könüldəki təəssürat və məhəbbət də o nisbətdə artmağa başlar.

Cəmil bəy (*sayıqlar*). Of... Gəl!.. Gəl.. (*Gülüşəbənzər bir tərzdə, arası kəsilməksizin*). Ha-ha-ha-ha-ha-ha...

Hər üçü Cəmilə doğru baqıb düşünürlər.

Səltənət (*qalqaraq Nadir bəyə*). Bəlkə Cəmili rahatsız ediyorum, əfəndim, daha eyisi, o biri odaya keçəlim.

Nadir bəy. Nasıl istərsəniz...

Bəypolad. Əvət, gedəlim, bir qədər qəhvə içəlim, həm də bu xüsusda bir az ətraflıca qonuşalım.

Nadir bəy. Daha eyi... (*Səltənət ilk öncə sofadan keçib gedər, Bəypolad ilə Nadir də onu izlər. Nadir bəy sofada Bəypoladın qolundan tutaraq*). Müsəidənizlə, əfəndim, sizə xüsusi bir-iki söz soracayım?

Bəypolad. Söylə, bəyim!..

Nadir bəy. Humay birisinə nişanlımı?

Bəypolad. Əvvəlləri öylə bir şey var kibi idi, fəqət şimdi, xayır...

Nadir bəy (*düşünür*).

Bəypolad. Lakin bu sual nədən icab ediyor?

Nadir bəy. Bilirmisiniz? Bən Cəmilin xəstəliyi haqqında başqa şeylər hiss ediyorum.

Bəypolad. Nasıl?

Nadir bəy. Ehtimal ki, diqqət etdiniz, bən Cəmili gördüyüm zaman pək müztərib idim...

Bəypolad. Əvət.

Nadir bəy. Lakin o, sayıqlarkən: “Vəfasız mələk! Ah, cənnət quşu!” – der-dəməz halını dəyişdi.

Bəypolad. Əvət, pək doğru...

Nadir bəy. İştə, bən Cəmilin xəstə olmaqdan ziyadə, eşq divanəsi olduğuna hökm ediyorum.

Bəypolad (*heyrlə*). Fəqət şimdiyə qədər biz onun ağzından öylə bir şey duymadıq...

Nadir bəy. Əfəndim! Dərin bir eşq, həqiqi bir məhəbbət daima dilsizdir...

Bəypolad. Bilməm!.. Lakin o kimi sevə bilir?

Nadir bəy. Zənn edərsəm, Humayı...

Bəypolad. Nasıl?... Humayımı?

Nadir bəy... Əvət... həтта deyə bilirim ki, Humay da onu sevir, fəqət ortada incə bir mani var; iştə onu kəşf edəmiyorum.

Bəypolad (*kəskin bir tevrlə*). Əmin olunuz ki, Cəmilin sağalması için, nə mani rast gəlsə kökündən qaldırmağa hazırım, kaş ki, dediyiniz kibi olsa?

Nadir bəy. Zənn edərsəm yanılmıyorum, çünki bir ay əvvəl Cəmildən aldığım bir məktubda “Humay cənnət quşudur” – deyə yazıyordu. Şimdi öylə sayıqlaması da apaçıq işin həqiqətini anlatdı.

Bəypolad. Bilməm... Bəlkə də öylədir...

Nadir bəy. Humay isə, şimdi buraya gəldiyi zaman doğru Cəmilə bağmaq istəmiyordu, lakin ruhunda pək dərin bir iztirab var idi. Onun xəstəliyinə, fəlakətinə kəndisi səbəb olmuş kibi, böyük bir vici-dan əzabı keçiriyordu...

Bəypolad. Əvət... Əvət!..

Nadir bəy. Sonra yaralı bir ahu nasıl baqarsa, işlə o da, Cəmil bəyə öylə baqdı. Nihayət, burada dayanamıyacağını düşünərək dərhal getmək istədi.

Bu sırada səhnənin işığı yavaş-yavaş azalır.

Cəmil bəy (*sayıqlayaraq*). Humay! Humay!.. ah... nerəyə gediyorsun?

Hər ikisi heyrətlə dinlər.

Nadir bəy. İşlə! Eşidiyormusunuz?

Bəypolad. Eşidiyorum, əvət, eşidiyorum.

Nadir bəy. Bəncə bu məsələnin həllinə tez baqmalı, yoxsa...

Bəypolad. Gedəlim, əfəndim, şimdi Cəmilə südünü içirmək üçün Humayı Səltənətlə bərabər göndəririz, həmşirəm hər ikisinə diqqət edib işi anlar.

Nadir bəy. Siz bilirsiniz, əfəndim, lakin Humay ilə Cəmilin yalnız bulunması bəncə daha eyi... çünki, eşq, öksüz bir çocuq kibi daima yalnızlıqdan xoşlanır.

Bəypolad. Zərər yox... Səltənət sofada bəklər.

Gedərlər.

Cəmil bəy (*yataqdan qalqar. Pəncərədən üfüqləri seyrə dalararaq tələş ilə*). Gəliyor... İşlə gəliyor. Bana doğru gəliyor... (*Təbdili-tevrilə*). Ah, Humay! Gözəl mələk... Yanaqlarını gətir öpəyim də, şəfa alayım... Dodaqlarını ver əməyim də, həyat bulayım. Lütf et də, sevdə pərisi kibi qucağıma gəl... Qəhr et də, ölüm mələyi kibi yatağıma gəl!..

(*Usanmış bir halda*). Off! Bəxtiyarlıq içində talesizlik, nə böyük fəlakət!.. Həm mərhəmət, həm istiqna! Nə gülünc həqarət... (*Acı-acı gülərək əli alnında pəncərəyə dayanır. Bu sırada Səltənətlə Humay əlində bir qədər sütdə olduğu halda sofada görünür*).

Səltənət. Haydı, yavrum!.. Nə olur? Yazıqdır, südünü içirirsən, yarım saat qədər də kəndisilə qonuşursun, bəlkə könlü açılır.

Humay (*mütərəddid*). Pəki bir aydır odasına ayaq basdığım yox... Şimdi nasıl gözünə görünə bilirim!?

Səltənət. Zərər yox, quzum, hiç zərər yox... Əmin ol ki, səni gördüyü kibi sevinir. Haydı, elmasım, düşünmə!.. İştə bən gediyorum. (*Gedir*).

Humay bir-iki addım ilərlər. Mütərəddid bir cəsarətlə yarı açılmış qapıdan üsulluca içeri girər. Səltənət təkrar sofaya döner, sonra Nadir bəylə Bəypolad da gəlir. Cəmil dinləyərək heyrlə baxırlar.

Cəmil bəy (*yənə sinirli və çılğın bir səslə davam edər*). Ah, aman!.. Aman, yarəbbi, uçuyor... Bana küsmüş də qaçıyor. (*Böyük bir təlaşla*). Humay! Humay!.. Uçma da, səbr et, bərabər uçalım. Bıraq ruh bədəndən ayrılсын da qol-qola uçalım, əl-ələ uçalım, dodaq-dodağa uçalım, şu fəlakət zindanından xilas olub da qaçalım... Ucu-bucağı yox fəzalara qədər uçalım... (*Humay həzin bir ah çəkərək Cəmilə doğru iki-üç addım daha ilərlər. Cəmil bəy mə'yusanə bir fəryad ilə*). Xayır, xayır, getdi! Uçdu, getdi!.. Ah, insafsız!.. Mərhəmətsiz! (*Usanmış bir halda yüzü divara olaraq yatağa düşər. Humayın gözləri yaşarır, bir az daha ona yaxlaşaraq mütəəssirənə baxıb durur*).

Cəmil bəy (*bitab*). Off!

Bəypolad (*Nadir bəyə*). Ah, Nadir! Sən nə ruhaşına həkim imişsin!?

Səltənət. Öylə, ya!.. Bir baxışda dərđini bildi.

Nadir bəy. Fəqət dərđi bilməklə iş bitməz. Dərmanını da bulmaq lazım...

Bəypolad. Artıq hiç məraq etməməli, həpsi düzəlidir.

Humay (*titrək səslə*). Cəmil! Cəmil!

Cəmil bəy. Ah, getdi!

Humay (*yaralı və mərhəmətli*). Off, aman, yarəbbi! (*Cəmil bəyə*). Cəmil! Qalq, südünü iç!

Cəmil bəy. Ha?

Humay. Cəmil!

Cəmil bəy. Ha!.. (*Deyə təkrar çevrilir, Humayı görür-görməz*). Sənmi!? Humay, sənmişin?!. (*Böhranlı*). Ah, yıqıldığın heykəli dikməyəmi gəldin? Yoqsa İsa kibi ölü diriltməkmi istiyorsun?! Ha-ha-ha-ha-ha. Hiç ölü dirilirmi, ya?.. (*Humayın əlindəki qədəh düşüb qırılır, daha da şaşqınlaşır. Cəmil bəy təkrar qəhqəhə ilə gülərək*). Humay! Hiç ölü dirilirmi, ya?!

Humay (*bir söz söyləmək istər kibi*). Cəmil! Niçin...

Cəmil bəy (*bir Humaya, bir də qırılmış qədəhə baqaraq zəhrəxəndə ilə*). Zavallı qədəh! İştə bənim qəlbim kibi parça-parça oldu! (*Humay getmək istər, Cəmil tələş ilə*). Humay! Nerəyə? Nerəyə gediyorsun? Ah, bəndən yenəmi nifrət ediyorsun?

Humay. Xayır, Cəmil, xayır... Süt için gediyorum.

Cəmil bəy. Aman, getmə!.. Lazım deyil... Yalnız ver əllərini əməyim, iştə kafi!.. (*Yataqdan düşəcək olur*).

Humay (*onu tutaraq*). Cəmil! Niçin kəndini üzüyorsun?..

Cəmil bəy (*Humaya sarılır, əlini-qolunu öpərək, titrək və mə'sumanə bir ahənglə*). Söylə, Humay, söylə! Şimdi bəni seviyorsun, deyilmi?

Humay. Əvət, Cəmil, seviyorum.

Səltənət (*sofada*). Böyüksün, İlahi!

Bəypolad və Nadir bəy məmnunənə baqışırlar.

Cəmil bəy (*böhranlı*). Xayır, xayır, sən bəşər deyilsin, Humay!.. Ah! Sən əcəlin pənceyi-qəhrində mələyən, fəlakət zəncirində inləyən bir əsiri qurtarmaq için Allah tərəfindən göndərilmiş şəfqətli, mərhəmətli bir mələksin!.. (*Hər ikisi məhzun və məmnun bir halda baqışırlar*).

Bəypolad (*sofadakılara mə'nalı bir ahənglə*). Haydı, gedəlim... Məhəbbət Humay ilə Cəmili birləşdirdi.

Gedirlər.

Pərdə

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ

Səhnə birinci pərdədə olduğu kibi Turxan bəyin evini göstərir. Salonun bağçaya nazir pəncərələrindən bir-ikisi açıq bulunaraq şairanə bir mənzərə ərz edir. Eylül... Gündüz... Pərdə açıldıqda Humay Cəmil bəylə bərabər salona daxil olur.

Cəmil bəy. Baq, bir ay əvvəl nerdə idik, şimdi nerdə bulunuyoruz! Barjomda keçirdiyimiz o şətarətli, o dilbər həyatı hiç bir zaman unutmayacağım. Hələ oranın o çəmənli-çiçəkli mənzərələri nə qədər gözəl!..

Humay (*gülümsəyərək pəncərədən bağçayı göstərir*). Allah eşqinə, bağçamızdakı güllərin, çiçəklərin hanki birisinə orada rast gələ biliriz?

Cəmil bəy. Rica edərim, onu hiç söyləmə! Orada bənim əlimə öylə bir həmişəbahar gülü keçdi ki, inan, hələ mislini görmədim.

Humay. Nə? Həmişəbaharmı?

Cəmil bəy. Əvət...

Humay. Pəki, niçin onu bana göstərmədin?

Cəmil bəy (*gülümsəyərək*). İştə, ayinəyə baqsan, şimdi də görə bilirsən...

Humay (*gözlərini süzərək*). Yənə şairliyin tutdumu? Haydı, gəl, bağçaya enəlim də, bir az gəzinəlim.

Cəmil bəy. Haydı, enəlim... (*Qol-qola verib sol qapıdan çıxarlar. Turxan bəy eyni qapıdan içəri girər. Qızgın və düşüncəli bir halda beş-on adım gəzinir. Şimdi artıq saqalı tıraş edilməmişdir*).

Nazlı (*sağ qapıdan daxil olur, onun halına diqqət edincə, təlaşla*). Aman, əfəndim, bu gün sizdə başqa hallar görüyorum. Allah etməsin! Yənə bir şeymi olmuş?

Turxan bəy (*hiddətli*). Daha nə olacaq! Cəmili məktəbə verdiyim gün, kaş ki, boynum qırılaydı... Bədbaxt! Gül kibi milyonçu qızı burda qoydu da, gör, getdi nə buldu?! Arsızlığı, divanəliyi para ilə satın almaq, iştə buna derlər. Hələ Humay!.. Hələ Humay! Aman, yarəbbi!.. Nədir o açıq-saçıq hallar?!.

Nazlı. Yaradana qurban olayım... Kiminə saleh evlad verir, sevirir, kiminə də Cəmil kibi ağıllı bir dəli kərəmət edir. Nə etməli? Bunlar həpsi Allah işidir, bəyim!..

Turxan bəy (*acı-acı gülərək*). Əvət, Allah işidir! (*Ciddi*). Bən qomşuya gediyorum, soracaq olurlarsa, dərsin ki, bu sət gəlir... (*Sol qapıdan çıxar*).

Nazlı. Baş üstünə, əfəndim...

Maral (*gələrək*). Dəf' oldumu?

Nazlı. Əvət, getdi...

Maral (*Turxan bəyin çıxdığı qapıya yaqlaşaraq*). Get-get, Allahın iki ayaqlı bəlası!.. Get ki, gözlərim o bürüşmüş, murdar yüzünü görməsin!.. Qulaqlarım o gönül bulandırıcı səsinə eşitməsin (*Qapıyı qapar*). İlahi!.. Bən nə günah işlədim ki, böylə işgəncələr içində məhv olub gedəyim!.. (*Pəncərədən bağçaya baqaraq sinirli və mütləssir*). Ah, bəxtiyar Humay!

Nazlı. Yaradana qurban olayım!.. Kimini ağladır, kimini güldürür.

Bayram (*dışarıdan bağırır*). Nazlı bacı! Ay Nazlı bacı!..

Nazlı (*Marala*). Səbirli ol, qızım, əlimizdən nə gəlir?! (*Sağ qapıdan çıxar.*)

Maral (*məndilini çıxarib göz yaşını silmək istərkən bir rəsim düşər, dərhal yerdən alıb həsrətlə baqar, halı dəyişərək*). Ah, Arslan! Sevgili Arslan! (*Öpərək*). Bir daha səni görsəydim, ölməzdim. Əvət, hiç olmasa sənin qollarının arasında ölsəydim, yenə məs'ud olurdum.

Bayram (*daxil olaraq, məhrəmanə*). Xanım, Arslan bəy gəlmiş...

Maral. Pəki, nə diyor.

Bayram. Diyor ki, artıq hər şey hazır... Marala söylə ki, vaxtı qeyb etməsin, şimdi fayton gələcək...

Maral. Ah, pək gözəl... Fəqət saqın, kimsə duymasın! (*Bayramın əlinə dörd-beş altın sıqışdıraraq*). Al, işte bunları da evinizə göndərirsin.

Bayram. Təşəkkür edirəm.

Maral. Bən şimdi kəndi odama gedirəm, fayton gəldiyi kibi xəbər verərsin.

Bayram. Baş üstünə, xanım...

Maral (*sağ qapıdan çıxaraq*). Ah, şu bayquş yuvasından bir qurtula bilsəydim...

Humay ilə Cəmil əllərində birər çiçək dəməti olaraq sol qapıdan girərlər. Bu sırada eşik qapı çalınır.

Cəmil bəy. Bayram, gör qapıyı çalan kimdir? Nadir bəy olsa gəlib söylərsin.

Bayram (*dışarı fırlayaraq*). Pəki, əfəndim!

Humay (*Cəmil bəyə*). Haydı, gedəlim, bu günkü qəzetəyə bir göz gəzdirəlim, baqalım nə var, nə yox...

Cəmil bəy. Nə olacaq! Hər günkü saçma, hər günkü fəlakət!.. İştə hər tərəfdə haq naminə bir haqsızlıqdır gediyor... (*Sağ qapıdan çıxarlar. Bu sırada Turxan bəy, Nadir bəy, Bayram sol qapıdan daxil olurlar*).

Turxan bəy (*Bayrama*). Cəmil nerdə?

Bayram. Odasındadır, əfəndim.

Turxan bəy. Yalnızmı?

Bayram. Xayır, Humay xanım da yanında.

Turxan bəy. Ona şübhəmi var!.. Hiç o, Humaydan ayrılırmı? (*Qızgın və sinirli*). Canım, bu qız bir bəla olub da başımıza keçdi; artıq onun əlindən çarsuya, bazara çıxamıyoz. Nerəyə getsən, xalqın ağzında “Cəmil-Humay” sözündən başqa bir laqırtı yox.

Eşik qapı təkrar çalınır, Bayram çıxar.

Nadir bəy. Fəqət avam camaatın hər sözünə qulaq verilirmi, ya?

Turxan bəy (*hiddətli*). Pək ə’la, avam camaata qulaq vermədik, lakin bu qızın yüzü-gözü açıq gəzməsinə nə dersin?

Nadir bəy. Zətən o, ta çocuqluqdan bəri açıq və sərbəst olaraq böyümüşdür.

Turxan bəy. Peki, bu hərəkət şəriətə müvafiqmi ya?

Nadir bəy. Əlbəttə, ona şübhəmi var?..

Turxan bəy (*acı qəhqəhə ilə*). Yanılıyorsun, əzizim, yanılıyorsun...

Nadir bəy. Bilməm!.. Fəqət bəncə: şəriət insanların nicat və səadəti üçün yapılmış bir qanundur. Xalqı təhlükəli uçurumlara yuvarlayan bir qanun isə pək çürük və mə’nasız bir əfsanə deməkdir. Bir də nə islam şüarı, nə türklük səciyyəsi qadınlara “örtün!” deyə, əsla məcbur etməz və bu hal yalnız e’tiyaddan doğma bir məhkumiyyətdir ki, o da er-gec zail olar.

Turxan bəy. Pək gözəl, bu şəhirdə Humaydan başqa qız-gəlin yoxmu ya?

Nadir bəy (*mütəbəssim*). Dedim ya... bir az sonra həpsini Humaya arqadaş bulursunuz...

Turxan bəy. Nə demək istiyorsun, Nadir?! Sən dəmi şaşırıdın?

Nad ir bəy. Doğrusu, dağ keçisi kibi vəhşi böyümüş bir qadına deyəcək yoq... Lakin sağlam bir tərbiyəyə, sarsılmaz bir əxlaqa malik olan xanımların açıq gəzməsində hiç bir məhzur görəmiyorum. Bununla bərabər əcnəbilərdə olan mə'nasız sərbəstliyə də əsla tərəfdar deyilim. Hələ onun-bunun qoltuğunda rəqs edən, hər rast gəldiyi adamla qol-qola gəzən bir xanım, bəncə qadınlıq namına böyük bir ləkədir.

Turxan bəy. Aldanıyorsun, Nadir, aldanıyorsun! Ah, qadınlara hürriyyət ha!? (*Acı qəhqəhədən sonra, ciddi və həyəcanlı*). Nadir! Nadir! Quyruqlu yıldızlar uğradığı yerləri nasıl zəhərlərsə, nasıl yaqıb-yıqarsa, əmin ol ki, sərbəst qadınlar da eyni rolu oynayacaq, eyni fəsadı törə-dəcəkdir.

Nad ir bəy. Fəqət eyicə düşünülürsə, tərbiyəli qadınların törət-dikləri fəsad, yaratdıqları fəzilətə nisbətlə hiç dərəcəsinəndir.

Turxan bəy (*istehzal qəhqəhələrlə*). Öyləmi?... Öyləmi?!

Nad ir bəy. Öylə ya... Tariximizin ən şanlı qəhrəmanlarını, ən böyük dahilərini vücuda gətirən, əcəba qadınlar deyil də kimlərdir!?

Turxan bəy. Əfsus ki, dünyanın ən böyük qəhrəmanları yenə onların lətif və yumşaq əllərilə məhv olub getmişlər...

Nad ir bəy. Lakin bir qaç istisna, hiç bir əhəmiyyəti haiz olamaz...

Turxan bəy. Bən onu-bunu bilməm. Ancaq şimdiyə qadar nər-də bir fəlakət, nər-də bir cinayət eşitdim sə, orda mütləq bir qadın par-mağı olduğunu gördüm.

Nad ir bəy (*qəhqəhə ilə*). Doğrusu, fəna mühakimə deyil! Nə-dənsə qadınlardakı mə'sumanə və mələkanə xislətlər, onların bəşə-riyyətə verdiyi ülvyyət və səadətlər, bir dürlü nəzərinizi cəlb edəmi-yor da, daima əksini görüyorsunuz, öylə görmək istiyorsunuz...

Qaz ı (*başında qocaman bir sarıq, burnunun ucunda pək əski və böyü-cük bir gözlük olduğu halda, Bayramla bərabər daxil olaraq*). Əssəlamu əleyküm... (*Turxan bəylə Nadir bəy yerindən qalqaraq "əleyküm-əssəlam" – deyə salamlşırlar*).

Turxan bəy. Buyurun, qaz ı əfəndi, buyurun, baqalım... (*Bay-rama*). Çapuq bir nargilə hazırla!

Bayram tez çıxar.

Qaz ı. Xayır, zəhmət etməyiniz! (*Ara-sıra düşmək üzrə olan göz-lüyünü əli ilə tutaraq düşməsinə mane olur*).

Turxan bəy. Pəki, biz bu gəlib-getməkdən nə anladıq?

Qazı. Fəqət şər'i bir məsələ için gəldim. Yoqsa oturacaq deyilim.

Turxan bəy. Nasıl məsələ? Xeyir ola!?

Qazı (*acı-acı gülərək, heyratla*). Doğrusu, bu arifanə təcəhülünüz pək mə'nidardır!

Turxan bəy. Əfv edərsiniz, sözünüzdən hiç bir mə'na çıxarmıyorum.

Qazı. Sübhanallah!.. Şəhirdə bütün ünas-zükur, müslim, qeyrimüslim hər kəsin bildiyi bir işi, siz niçin bilmirsiniz?!

Turxan bəy. Nasıl, əfəndim? Nə imiş, əcəba?

Qazı (*qafasını oynataraq*). Təəssüf olunur!.. Təəssüf olunur. Turxan bəy əfəndi!.. Atadan-babadan sizin namuslu, heysiyyətli bir xanədən olduğunuzu bütün vilayət bilir, lakin... lakin çox təəssüf olunur ki, böylə şərəfli bir xanədanı siz ləkələmək istiyorsunuz!

Turxan bəy (*sinirli*). Rica edərim, hər nə söyləmək istiyorsun, qısa və açıq söylə!

Qazı (*birdən-birə bağıraraq*). Nə söyləyim ki, xalqın arasına yeni bid'ət qoyursunuz... Gəlinin islam qızı olduğu halda bir xristiyanı seçilmir (*Qayət sinirli*). Ah... Ah!.. Müsəlmanlıq böylə gedərsə, çox sürməz ki, ev-əşiyimiz Lut şəhri kibi yerin dibinə keçər!

Nadiri bəy. Əfv edərsiniz, qazı əfəndi!.. Əvvəla, bu, vicdani bir məsələdir. Saniyə, bunu siz bid'ət bildiyiniz halda ön böyük üləma tamamilə şəriətə müvafiq görüyor.

Qazı. Kim? Üləmamı?.. (*Zəhrxəndə ilə*). Bir taqım şəriət xainləri üləma sırasınımı keçdi?.. Yoqsa sizin kibi sərsəmlərə alət olmuşlar da, onunçünmü?!

Nadiri bəy. Zənn edərsəm həddini çox təcəvüz ediyorsun, bu dərəcə tərbisizliyin lüzumu yoq...

Qazı (*hiddətlə yerindən qalqaraq*). Banamı? Ah, artıq banamı tərbisiz diyorsun?

Nadiri bəy (*kəskin*). Əvət, söylədiklərinə diqqət etsən, nə dərəcədə ağzı bozuq bir səfil olduğunu anlarsın!..

Turxan bəy. Nadiri! Rica edərim, artıq yetisir...

Qazı (*çılğın bir halda bağıraraq*). Bir alimə bu dərəcə bihörmətlik ha?..

Nadiri bəy (*qəhqəhə ilə gülərək*). Alimləri təhqir ediyorsun...

Qazı. Ah, sapqınlar!.. Azğınlar!.. Şəriət xaini mə'l'unlar! (*Qapıyı şiddətlə qapayıb çıxar*).

Turxan bəy. Xayır, xayır, onda hiç bir qəbahət yox... Bütün bu rəzalətləri törədən bənim o heysiyyətsiz, şərəfsiz oğlumdur (*Hiddətli və sinirli bir halda bağıraraq*). Ah, Cəmil, Cəmil! Allah sana xoş gün göstərməsin...

Cəmil bəy (*şaşırmış bir halda daxil olaraq*). Yenə nə var? Nə olmuş?..

Turxan bəy. Daha nə olacaq!.. Daha nə olsun ki, dost-düşman içində bizi yerlərə soqdu!

Cəmil bəy. Bənm!

Turxan bəy (*nifrətlə*). Allahını seversən, söylətmə bəni!..

Cəmil bəy. Əgər bənim bu şəhirdə oturmam sizi sıqıyorsa, dəf' olub getməyə hazırım.

Nadir bəy. Bu sözlərin nə lüzumu var, canım!

Turxan bəy (*Cəmilə*). Uzun laf istəməm, bir həftəyə qədər ya o qız bu şəhirdən çıqmalıdır, ya bən...

Cəmil bəy (*darğın*). Xayır, bir həftə pək uzaq... Bu saat!.. Əvət, bu saat qulluğundan mürexkəs ola bilirik.

Turxan bəy. Buyurun!.. Buyurun! Uğurlar olsun!

Cəmil çıqmaq istər.

Nadir bəy (*yaqalayaraq*). Nə yapıyorsun, Cəmil! Divanəmisin?

Cəmil bəy. Yetişir, Nadir, artıq yetişir...

Nadir bəy (*israr ilə*). Allah eşqinə, çocuqluğu bıraql!

Cəmil bəy. Əmin olunuz ki, bütün dünya bəni bu fikrimdən vaz keçirəməz.

Turxan bəy (*acı-acı gülərək, Cəmilə*). Gerçəkdən gediyorsun ha!?

Cəmil bəy (*küskün və sinirli*). Əvət, gediyorum, babacığım! Sağlıqda qalınız!.. (*Sağ qapıdan çıqar*).

Nadir bəy (*Turxan bəyə*). Canım, sözü bir az mülayim söylə-səniz, olmazmı ya?..

Turxan bəy (*qızğın*). Nadir! Nadir! Artıq bən Cəmil adında ev-lad tanıyıyorum, zərər yox, dəf' olub getsin!.. Baba sözündən çıqmaq nə olduğunu işte sonra anlar!..

Bayram (*sol qapıdan tez içəri girib Turxan bəyə*). Əfəndim, şəhər hakimi polis göndərmiş, sizi əcələ istiyor.

Turxan bəy. Pəki, baqalım bu nə diyor? (*Baqıb dışarı çıxar. Bayram da arqasınca gedər. Nadir bəy sinirli və düşüncəli bir halda odada bir aşağı, bir yuqarı gəzinib durur. Bu sırada sağ qapı nazikanə vurulur*).

Nadir bəy. Kim o?

Humay (*bənzi uçmuş bir halda daxil olaraq*). Nadir! Cəmil sizi görmək istiyor, bən də Turxan bəyi vida etməyə gəldim...

Nadir bəy (*şaşqın*). Allah, Allah... Nə münasibətsiz hallar! (*Qayət qızğın və sinirli*). Xocalarımız söylə! İxtiyarlarımız böylə!.. Gənc-lərimiz öylə!.. İnsan düşündükcə qafası dönüyor... Hər tərəfə baqsan ya ifratdır, ya təfrit. Kimsə kimsəyi anlamıyor!.. Kimsə kimsəyi dinləmiyor!.. Nə vəhşilər kibi vəhşiyiz, nə mədənilər kibi mədəni!..

Humay (*məhzunanə*). Əvət, pək doğru, əfəndim!.. Lakin nə yap-malı!? (*Sağ qapıdan çıxarlar*).

Maral incə, nimşəffaf bir şal örtünmüş olduğu halda Nazlı ilə bərabər daxil olur.
Böyük bir iztirab içində bir şey arar kibi baqınıb durur.

Nazlı (*təlaş ilə*). Yenə gözümə pək pərişan görünürsün? Nə var? Nə olmuş! Bət-bənizin niçin öylə uçmuş?

Maral. Bayram nerdə?

Nazlı. Nə yapacaqsın?

Maral (*müztərib*). Ah!

Nazlı. Maral! Səndə bir xəbər var, fəqət bəndən gizliyorsun... Hər dərdinə şərik olduğumu bildiyin halda, niçin yürəyini bana açmıyorsun?

Maral. Of, hər dəqiqə yaqıcı xülyalar, vərəmli xəyallar beynimə hücum edib duruyor, nə söyləyəcəyimi kəndim də bilmirəm.

Nazlı. Söylə, yavrum, söylə!.. Sənin yolunda əlimdən gələni əsir-gəməm. Söylə, hiç çəkinmə!..

Maral (*Nazlının qollarına sarılaraq, məhzunanə*). Gediyorum, Nazlı bacı, getmək istiyorum.

Nazlı (*heyətlə*). Nəyəyə?

Maral (*məhcub*). Ah... Arslan bəyə söz verdim, könül verdim...

Nazlı (*şaşqın*). Nasıl?! Qoşulub qaçmaq mı?

Maral (*titrək səslə*). Əvət.

Nazlı (*mülayimətlə*). Maral! Maral!.. Həyat beş günlükdür, fəqət namu...s! Namus əbədidir!

Maral (*mütəəssir*). Of, aman, yarəbbi!

Nazlı (*kəskin*). Maral! Yavrum! Allahın əmri... Peyğəmbərin şəriəti... ayaqlar altına alınmaz, qızım! Anlayormusun? Hələ bunu cəllad sifətli Turxan bəy duyarsa, inan ki, səni əsla sağ bıraqmaz!

Maral (*sinirli*). Ah, şimdiyə qədər öylə bir nəzakətdə bulunsaydı, daha məmnun olurdum!

Nazlı. Uf, yavrum!

Maral. Söylə, Allah için söylə! Əcəba xain bir cəllad əlində qəhr olmaq, şəriətə itaətmi deməkdir?

Nazlı. Qızım, bir düşün!.. Kimsəsiz anan, o zavallı qadın ayaqda duracaq halı yox ikən, şimdi böylə dəhşətli bir xəbər duyarsa, gör nə olur?!

Maral. Artıq təhəmmülüm qalmadı. Yetər! Ah, daha söyləmə! (*Bu sırada "Nazlı! Ay Nazlı" deyər Cəmil bəyin səsi eşidilir*).

Nazlı. Şimdiciik gəliyorum, elmasım, məraqlətmə! Allah kərimdir (*Sağ qapıdan çıxar*).

Maral. Allah kərimdir! (*Mə'yus bir halda düşünür*).

Bayram (*sol qapıdan içəri girər*). Xanım, Arslan bəy gəldi, sizi bəklıyor.

Maral. Söylə ki, kefim yox, bu gün gedəməm.

Bayram (*düşünür*).

Maral. Haydı, get!.. Get, söylə! Həm də içəri gəlmək istəsə, saqın, bıraqma!

Bayram. Hiç bu mümkünmü ya!.. Şimdiciə getmək için söz vermədinmi?

Maral (*hiddətli*). Sana nə söylərlərsə, ona baq!

Bayram. Pəki... (*Çıxar*).

Maral (*şaşqın və sərsəm bir halda*). Ah, aman yarəbbi! Hər iki tərəfim təhlükəli uçurum... Burada qalsam Turxan bəyin murdar nəfəsi, qoşulub qaçsam namus, iffət məsələsi bəni bitirəcək, bəni məhv edəcəkdir.

Arslan bəy sol qapıdan əcələ içəri girər, Maral ürkərək bir tərəfə çəkilir.

Arslan bəy. Maral!

Maral. Ah, Arslan! (*Bir az daha çəkilir*).

Arslan bəy. Maral! Bu nə kefsizlikdir?

Maral. Hiç, Arslan! Hiç..

Arslan bəy (*Maralın əllərini yaqalayaraq*). Öylə isə niçin durursun? Haydı, gedəlim.

Maral. Xayır, xayır, Arslan, daha gedəmiyəcəyim. Artıq bundan sonra...

Arslan bəy. Aman, nə demək istiyorsun?!

Maral. Əvət, artıq bundan sonra bəni unut!.. Bu çarəsiz bədbaxtı unut!

Arslan bəy. Maral, Maral!.. Ah, nələr eşidiyorum!?

Maral (*müztərib*). Aman, yarəbbi!

Arslan bəy. Maral!?

Bu halda Turxan bəy gəlir, onları böylə görüncə şaşırıb durur.

Maral. Ah, Arslan!.. Arslan!..

Turxan bəy (*dərhal revolverini çıxarır. Maralın sözünü kəsərək acı qəhqəhə ilə*). Ya!.. Səndəki vəfa bu imiş ha!?

Maral (*məzlumanə*). Aman, bəyim!

Turxan bəy. Uzun söz lazım deyil... Al, iştə bu sənin... (*Revolver patlar, Maral – “Ah” deyər düşü verir. Sonra Arslan bəyi nişanlayaraq*). Bu da... (*Revolver açılmaz*).

Arslan bəy (*hücum edərək*). Ah, namərd! Alçaq! O, mələk kibi mə'sumdur (*Haman xəncər ilə Turxan bəyi göksündən yaralar və dışarı fırlar*).

Turxan bəy. Xain!.. Vəcdansız!..

(*Deyər Arslanı izlər*)

Maral (*həzin və yaralı bir səslə*). Uf... (*Sofada bir-iki qurşun daha patlar*).

Humay (*təlaş ilə daxil olaraq*). Eyvah, bu nə fəlakət!.. (*Maralı qucaqlayaraq*). Maral!.. Maral!..

Maral (*məhzun və acı təbəssümlə*). Ah, Humay! Sənmişin?..

Humay. Sevgili Maral, hanki cəllad sana qıydı?

Maral. Hiç sorma!..

Nadirlə Cəmil gəlir, mənzərəyi-faciəyi görüncə “ah” – deyər dona qalırlar. Eyni zamanda Turxan bəy də göksünü sağ əli ilə tutmuş olduğu halda geri dönər. Şaşqın və nadim bir cəllad təvri ilə baqıb durur.

Maral. Humay!.. Əlvida!.. Ah, bəndən anama... salam! Unutma!..
Uf!.. Əl...vida!.. (*Təslimi-ruh edər*).

Humay (*yaralı bir fəryad ilə*). Ah, Maral!.. Maral!.. Maral!..
(*Deyə öpüb bəğrinə basar və şiddətli hıçqırıqlar içində boğulub düşər*).

Lakin Humay ilə Maralın son sözləri davam etdiyi sırada Nadirlə Cəmilin sabit və
əzici nəzərləri daima yuqarıdan aşağıya olaraq Turxan bəy üzərinə dikili qalır.

Pərdə

SON

Gəncə, 1913

ŞEYX SƏN'AN

FACİƏ – 4 PƏRDƏ

Qeyd

“Şeyx Sən'an” mövqu-tamaşaya qonulduğu zaman ikinci pərdənin birinci səhnəsi ilə ikinci səhnəsi bir yerdə təmsil edilir.
Üçüncü pərdənin ikinci səhnəsi ilə sondakı ilavə isə bütün-bütünə atılır.

H.C.

Ə Ş X A S

Şeyx Kəbir – fəzilət və irfanilə, irşad və ictimadilə məşhur, ağsaqal və nurani bir müşid.

Şeyx Əbuzər – Şeyx Kəbirin ailəsinə məhrəm, ev işlərinə nəzarət edər bir ixtiyar.

Zəhra – Şeyx Kəbirin qızı.

Əzra – Zəhranın rəfiqəsi, Şeyx Əbuzərin qızı.

Şeyx Sən'an – otuz yaşında, xoşsima bir tələbə.

Şeyx Hadi }
Şeyx Sədra } – Şeyx Sən'anın yaqın arqadaşları.
Əbülülə }

Şeyx Mərvan – təkgözlü, orta yaşlı bir şəxs.

Şeyx Nəim – Şeyx Mərvanın məsləkdaşı.

Şeyx Əbülləhyə } – orta yaşlı, iki zahidməslək arqadaş. Fəqət Əbdülləhyə-
Şeyx Cəfər } – nin saqalı aşırı dərəcədə uzundur.

Oğuz }
Özdəmir } – iki gürbüz dəliqanlı

Dərviş – nurani bir ixtiyar.

İki kor ərəb, dəvəçi, mələklər, sair şeyxlər və müridlər.

Xumar (Tamara) – olduqca gözəl və mə'sum ruhlu bir gürcü qızı.

Nina – Xumarın rəfiqəsi.

Anton }
Simon } – iki şıq dəliqanlı.

Platon – Xumarın babası.

Sergo – Platonun xidmətçisi.

Papas – sağlam vücudlu, mühib simalı bir keşiş.

Sair dəliqanlılar, qızlar və çocuqlar...

Şeyxlər və müridlər – ərəb qıyafətində; gürcülər isə əski gürcü qıyafətindədirlər.

BİRİNCİ PƏRDƏ

I SƏHNƏ

Mədineyi-Münəvvərədə, Şeyx Kəbirin evində üləmayə məxsus bir qəbul odası...
Odanın iki qapısı, üç-dört pəncərəsi var. Qapının biri Şeyxin hərəmxanəsinə açılır.
Pəncərələrdən ikisi xurmalıqdan ibarət gözəl bir bağça ərz edər.
Pərdə açıldıqda, Şeyx Əbuzər odanın bir guşəsində ikinci namazını bitirmiş, əlləri
və yüzü göyə doğru duaya məşğul görünür.

Zəhra

(Əzra ilə bərabər hərəmxanə qapısından daxil olaraq)

Şeyx, ya Şeyx!

Əzra

Şeyx!

Şeyx Əbuzər

(niyazkar)

Ya Allah!

Zəhra

Bana baq...

Şeyx Əbuzər

(mütəvəkkil)

La ilahə-illəllah!

Zəhra

(yaqlaşaraq)

Şeyx Əbuzər!

Şeyx Əbuzər

(*dönərək*)

Nədir, qızım?

Zəhrə

Əl'an,

Bir xəbər yoxmu Şeyx Sən'andan?

Şeyx Əbuzər

İki-üç dəfə getdim evlərinə...

Zəhrə

Əcəba xastalanmamış ki yenə?

Şeyx Əbuzər

Qomşular söylüyor ki, həp gecələr

Uyumaq bilmir sabahə qadar.

Qoşuyor hər səhər biyabanə,

Həm də əsla qarışmaz insanə.

Halı pəjmürdə, sanki bir məcnun;

Anlaşılmaz nədir məramı onun?!

Şaşırır həp Mədinə əhli bütün

Onu gördükcə müztərib, düşkün.

Zəhrə

Nə olur? Bir də get, rica edərim.

Şeyx Əbuzər

Pəki, gedərim.

(Qalqıb gedər. Çıxdığı sırada mə'nalı bir baxışla Zəhraya bəqaraq)

Bunda bir sirr var, edilməz faş,
Nə için, anlamam, əcəb bu təlaş!?

Əzra

Bu məraq işə fəzlədir, Zəhra!

Zəhra

Sorma, hiç sorma, nəzənin Əzra!..

Əzra

Səndə bir öylə hüsnü cazibə var,
Ki olur, hər görən pərəstişkar.
Səni Sən'an arar da kəndi bulur,
Daima eşq hüsnə mail olur.

Zəhra

Qalmamış bəndə zərrə səbrü qərar,
Bana Sən'ansız olmuş aləm tar.
Altı yıldır ki, zarü dərbədərim,
Həp onundur məsərrətim, kədərim.
Altı yıldır əsirü mədhuşım,
Onun eşqilə məstü bihuşım.
Azacıq bəndə varsa hüsnü cəmal,
Onda həm hüsn var, həm elmü kəmal.

Əzra

Kimsəsiz bir zavallıdır Sən'an,
Səndə vardır fəqət nəcabətü şan.
Bir baban var, cihanda şöhrətgir:
Fazili-binəzir, Şeyx Kəbir.

Zəhra

Doğru, pək doğrudur sözün, lakin,
Bəncə mə'nası yox həsəb-nəsəbin.

Qara quldan da alçaq olsa, inan,
Yenə bəndən şərəflidir Sən'an.

Ə z r a

(pəncərəyə bəqaraq)

Gəliyor, iştə, gözlərin aydın...

Z ə h r a

(şəşqın)

Kim? O kimdir?

Ə z r a

(əlilə göstərir)

Zavallı pək dalgın...

Z ə h r a

(bəqaraq)

Ah, Sən'an! Nəsil da halı fəna!..
Bizi yalnız bırağ da...

(odadan çıxdığı sırada Əzraya)

Sonra sana
Söylənir, şübhəsiz bütün əhval.

Böyük bir təlaş içində qapıya yaqın bir guşədə bəklər. Şeyx Sən'an daxil olub
bəqınır. Zəhrayı görüncə halı dəyişir.

Söylə, Sən'an, nədir bu müdhiş hal?

Şeyx Sən'an sükut edər.

Nə bəla var başında? Söylə, nə var?

Şeyx Sən'an cəvab verməz.

Söylə, aç söylə...

Şeyx Sən'an

Etmə gəl israr.

Zəhra

Səndə var bəlli, bir yığın əsrar.
Söylə, aç söylə, bivəfa, qəddar!
Nə qiyafət bu? Sanki ağlarsın?

Şeyx Sən'an

Şimdi get, sonra, sonra, anlarsın.

Zəhra

Bəndə bilməm nədir bu taleyi-şum!
Sana halım deyilmidir mə'lum?
Altı yıldır sənin əsirin ikən,
Şimdi biganəyimmi gönlünə bən?
Nə təbiət bu səndə? Həm nə tuhaf!
Yoxmudur səndə mərhəmət, insaf?
Nərdə əvvəlki və'dlər əcəba?
Əcəba yoxmu, yoxmu, səndə vəfa?
O məhəbbətlə parlayan gözlər,
Şimdi bir başqa macərə söylər.
Qalmamış bəndə zərrə tabü təvan,
Məni qəhr et də, lakin atma, aman!..

Şeyx Sən'an

Səni atmaqımı!? Bir düşün, əcəba
Bu olur şeymi, nazənin Zəhra?
Sən mələksin, sevimli afətsin...

Zəhra

(*Şeyx Sən'ana sarılaraq*)

Ah, sən xalığı-fəzilətsin.

Bu sırada səhnənin işığı çəkilir, ta ucdə ikinci pərdə qalqar. Azacıq yüksəkdə, olduqca şairanə, cazibədar, behiştə bir mənərə görünür. Altın qanatlı mələklər əl-ələ, qol-qola olaraq incə qəhqəhələrlə gülüşüb gəzinirlər. Təbii, mələk qiyafətində olan Xumar da onların içində bulunur.

Xumar

Şeyx, gəl-gəl! Sevimli Sən'an, gəl!
Sana layiq deyil o yer, yüksəl!

Şeyx Sən'an

(*şəşqin və həyəcanlı*)

Ah, o... Cənnət pərisi, nazlı mələk!
Bana yüksəl diyor gülümsəyərək.

Zəhra

Söylə, Sən'an, nə var? Nə oldu yenə?
Əcəba kim göründü gözlərinə?

Şeyx Sən'an

Baq da gör, işte cənnət, işte mələk!

Zəhra

Nərdə?

Şeyx Sən'an

Baq, dinlə, şimdi söyləyəcək.

Zəhrada dərin bir heyrət.

X u m a r

(Şeyx Sən'ana)

Durma, yüksəl, ənisi-ruhum, gəl!
Mütərəddid görünmə! Gəl, yüksəl!
Oqunur gözlərində nuri-dəha,
Yüksəl, ey şeyx! Gəl, düşünmə daha!..

Şeyx Sən'an

Of, bəndən nə istiyorsun, get!
Bəndə can qalmamış, bir insaf et.

Xumar qürur və istiqna ilə gedəcək olur. Şeyx Sən'an böyük bir təlaş və nədəmətlə.

Gediyor... a-h... getmə, atma bəni!
Mərhəmət qıl, aman, unutma bəni!
Getdi, eyvah, getdi...

Z ə h r a

Sən'an, kim?

Şeyx Sən'an

(Xumara)

Getmə, gəl a-h, nazənin mələgim!..

X u m a r

(çəkilərək)

Qal, səlamətlə qal, böyük Sən'an!

Ucdakı pərdə qapanır, səhnə aydınlaşır.

Şeyx Sən'an

Getdi, eyvah, küsdü getdi... Aman!

Məcnunənə bir ıçqırıqdan sonra baygın bir halda düşəcək olur.

Zəhra

(dərhal tutar, başını dizi üstünə alaraq)

Nə fəlakətli hal, aman, ya Rəb!

Əzra

(gələrkən)

Bu nə dəhşət! Nədir bu halə səbəb?

Bu sırada Şeyx Mərvan ilə Şeyx Əbuzər qapı arasında görünür.

Şeyx Mərvan

(istehzalı bir tövr ilə)

Şeyx Əbuzər! Baq, istə seyr eylə.
Hər nə gördünsə get də aç, söylə.
Olmuş ağışi-nərmə Zəhranın
Bəstəri-nazi Şeyx Sən'anın.

Əzra

(bunları görüncə Zəhraya)

Gəldilər a-h, aman, çabıq gedəlim.
Durma, Zəhra!..

Zəhra

Fəqət, yazıq!..

Əzra

Gedəlim!

Hər ikisi çəkilib gedər. Şeyx Əbuzərlə Şeyx Mərvan haman Sən'anın
üstünü alırlar.

Şeyx Əbuzər

Bu nə pəjmürdə hal... Aman, Sən'an!

Şeyx Mərvan

Büsbütün hiylədir, inan...

Şeyx Əbuzər

Sən'an!

Şeyx Mərvan

Xain, alçaq! Nasıl da baq, susuyor?
Sanki bir tilki seyd için pusuyor.

Şeyx Əbuzər

Sus bə!

Şeyx Mərvan

Aldanma tilkidir, tilki.

(acı-acı gülər)

Şeyx Əbuzər

(hiddətli)

Nə təbiət bu səndə, bilməm ki!..

Şeyx Mərvan

(*müstəhzi*)

Əhli-hal eşq için əvət, bayılır,
Haydı, Zəhrayı get, çağır, ayılır.

Şeyx Əbuzər

Sus, yetər, iştə gəldi Şeyx Kəbir.

Şeyx Mərvan

Gəlsin, etsin də barı bir tədbir...

Şeyx Kəbir digər şeyxlər və müridlər ilə daxil olur. Böyük bir heyrətlə ətrafı sarırlar. Şeyx Hədi Şeyx Sən'anın başını qolları arasına alır.

Şeyx Kəbir

Bu nasıl bət-bəniz? Oğul, Sən'an!

(*Şeyx Əbuzərə*)

Su gətir, haydı qoş!

Şeyx Hədi

Gecikmə, aman!

Şeyx Əbuzər gedər.

Şeyx Kəbir

Hiç səbəbsiz deyil bu müdhiş hal!?

Şeyx Hədi

Nə də bayğın!.. Yoq onda tabü məcal.

Şeyx Kəbir

Şübhəsiz, burda bir fəlakət var.

Ümum

Şübhəsiz, şübhəsiz bir illət var.

Şeyx Mərvan

Şübhəsiz, var cəzası hər əməlin,
Hiç zərər yox, cəzasıdır çəksin.

Şeyx Kəbir

(hiddətli)

Söylə, Mərvan, nasıl cəza? Nə əməl!?

Şeyx Mərvan

Möhtərəm Şeyx! Altı gün əvvəl
Vardı Sən'anla bir mübahisəmiz,
Bağrın söylüyordu pərvasız;
"Olsa me'rac, olur da ruhani,
Hər yalandır üruci-cismani.
Bir bəşərdir, diyordu peyğəmbər,
Hiç görülmüşmü çıqsın ərşə bəşər?"

Ümum

(heyratla)

Allah, Allah!

Şeyx Hadi

Saqın, inanmayınız!
Çünkü Sən'anı söylətən yalınız

Şübhədir... Yoqsa şübhədən başqa
Yoq onun bir qüsuru, yoq əsla.

Su gəlir, həm Sən'anə içirir, həm də başını avuşdururlar.

Şeyx Kəbir

Şübhədir hər həqiqətin anası,
Şübhədir əhli-hikmətin babası.
Şübhə etməkdə haqlıdır insan,
Çünki hər kəscə bəllidir: Yaradan
Hər zaman, hər tərəfdə nurəfşan,
Fərqsiz onca həp zamanü məkan...
Ona məxsus yoqsa bir mə'va,
Ərşə çıxmaqda varmı bir mə'na?

Şeyx Nəim

Sadə me'racı etmiyor inkar,
Hələ tövhid için də şübhəsi var.
Söylüyor: "Görməyincə xaliqu bən,
İctinab eylərim pərəstişdən".

Şeyx Mərvan

Bu zəlalətdir iştə...

Şeyx Hədi

Sus, sən sus!

Şeyx Mərvan

Sanki bən susdum, öylədir, əfsus.

Şeyx Kəbir

(böyük bir dalğınlıqdan sonra)

Şübhə artarsa, həm yəqin artar,
Mə'rifət nuru şübhədən parlar,
Zənn edərsəm yanılmıyor Sən'an,
Çünkü xəllaq için şərəfli məkan
Eyi, parlaq könüllər olsa gərək...
Kim ki, Allahı istiyor görmək,
Arasın qəlbi-tabnakındə,
Arasın kəndi ruhi-pakındə,
Hər kimin qəlbi, ruhu düzgündür,
Daima hiss edər də haqqı görür.
Feyləsufanə ruha malik olan
Yaşamaz ayrı hərgiz Allahdan.

Şeyx Sən'an gözlərini açaraq donuq bir vəziyyətlə baqır.

Şeyx Kəbir

“Və minəl mai külli-şey'ün hey”

Şeyx Hadi

Su ilə canlanır, əvət, hər şey.

Şeyx Sən'an

Of...

Şeyx Hadi

Sən'an!

Şeyx Kəbir

Nasılsın, evladım?

Ümum

Çoq şükür!..

Şeyx Mərvan

(*Sən'ana*)

Tutduğundan ol nadim,
Bir də hiç şübhə etmə!..

Şeyx Sədra

(*Mərvana*)

Sus, yahu!

Şeyx Sən'an

(*oturaraq, bitab*)

“Vəhdəhu la ilahə illa hu”

Şeyx Kəbir

(*Şeyx Mərvana*)

Hiç utandınmı?

Şeyx Hadi

(*hakəza*)

Var sözünmü yenə?

Şeyx Nəim

Hələ “Şəqqülqəmə” hekayəsinə,
Veriyor başqa dürlü bin mə'na.

Şeyx Kəbir

(*Nəimə*)

Yetişir, sən də sus!..

Şeyx Hadi

(*yana*)

Səfil, ədna!..

Şeyx Mərvan

(*Nəimə, xüsusi*)

Hələ, Zəhra!..

Şeyx Nəim

Nasıl?

Şeyx Mərvan

Tuhaf bir sirr,
O da bambaşqa bir rəzalətdir.

Şeyx Kəbir

(*mırıldanmaqda olan Şeyx Mərvan ilə Şeyx Nəimə*)

Böylə dar ruha malik olduğunuz
Hiç də layiq deyil... Yetər, susunuz!

(*dirsəklənib oturmaqda olan Sən'ana*)

Söylə, Sən'an, nə var? Nə oldu sana?

Şeyx Sən'an

Möhtərəm Şeyx! Sorma, hiç sorma!

Şeyx Kəbir

Nərdəsin? Üç gün oldu müntəziriz,
Söylə, bir söylə...

Şeyx Sən'an

(*məhcub*)

A-h, əfv ediniz.

Şeyx Kəbir

Yaşamaqçın hicab qorquludur,
Utananlar pək az müvəffəq olur.
Bu sıqılmaqda bəncə yoq mə'na,
Hər nə var, hiç çəkinmə, söylə bana.

Şeyx Sən'an

Çünki dəhşətli gördüyüm rö'ya...

Şeyx Kəbir

Söylə...

Şeyx Sən'an

Hiç varmıyor dilim əsla.

Bu sırada Zəhra ilə Əzra yarı açılmış qapı arasında görünərək onları böyük bir
məraq ilə dinləyib dururlar.

Şeyx Hədi

(*Sən'ana*)

Bu tərəddüd, inan ki, bicaadır.

Şeyx Kəbir

Bir həqiqət deyil bu, rö'yadır.

Şeyx Sən'an yerindən qalqaraq rö'yasını söyləməyə başlar. Şeyx Kəbir onun sözlərini
dinləyərək yeri gəldikcə başını təhərrüklə təsdiq və dəvam əlamətləri göstərir.

Şeyx Sən'an

Ey böyük Şeyx! Gördüm ətrafı
Sarıyor incə, xoş bir aydınlıq.
Gecənin sanki xəndeyi-safi
Saçıyor kainatə bayğınlıq.
Ruhu təsxir edən gözəl məhtab,
Dəmbədəm nəşr edərdi mevceyi-nur,
Gəldi bir şeyx o dəm yüzündə niqab,
Bəni ta gördü, oldu pək məsrur.
Sanki bir tifi idim... Qucaqlayaraq
Bir zaman öpdü, sevdi, hoplatdı.
Sonra omzunda çox atıb tutaraq,
Gah gəzdirdi, gah oynatdı.
Aqibət bən o möhtərəm şeyxin
Sillələr endirib də yüz-gözünə,
Əylənirdim... xilas edilmək için,
Xeyli yalvardı, baqmadım sözünə.
Azacıq keçdi, şeyxi-namə'lum,
Bir də gördüm diyor ki: "Baq, Sən'an!
Baq nə müdhiş, nasıl dərin uçurum.
İştə son mənzil! İştə Gürcüstan!"
Baqdım eyvah, atıb da boynundan,
Bəni bir an içində məhv edəcək.
Bağırıb Haqdan istəyincə aman
Qoşdu imdadə bir ziyalı mələk...

Şeyx Kəbir

Sonra?

Şeyx Sən'an

Ta şeyxə eylədim diqqət,
Bəni titrətdi bir dərin heyrat.

Şeyx Kəbir

Əcəba kimdi şeyx?

Şeyx Sən'an

Sorma!..

Şeyx Kəbir

Niçin?

Şeyx Sən'an

Sən idin ah, o şeyx, əvət, sən idin.

Hər kəsdə böyük bir heyrət. Şeyx Kəbir isə mə'nalı bir tərzdə başını təhərrüklə, bir qadar sükut ixtiyar edər.

Bəni, şeyxim, bağışla, mə'zurim;
Çünki məğdur, həm də mənfurim.

Şeyx Mərvan

(yarım səslə Nəimə)

İştə gördünmü? Baq, nasıl xain!..

Şeyx Nəim

(Şeyx Kəbiri göstərərək, eyni ahənglə istehzal)

Baqalım, bir nə söylüyor kahin!

Şeyx Hədi

(Sən'anı təsliyətlə)

Bunca dəhşət, inan ki, bidadır.

Şeyx Sədra

Hiç təlaş istəməz, bu rə'yadır.

Şeyx Kəbir

(*Sən'ana*)

Oğlum! Er-gec tutar cihanı adın,
Söylənir ictihadü irşadın.
Cahil-arif, böyük-küçük yeksər,
Səni özlər, sevər, pərəstiş edər.
Bəni bir gün gəlir də xalq unutup
Sana həp əhli-hal olur məczub.

Hər kəsə qibtəli bir heyrət.

Şeyx Hadi

(*arqadaşlarına*)

Bu nə tale, nasıl məziyyətdir?!

Şeyx Sədrə

Şübhəsiz ən böyük səadətdir.

Əbülüla

Kimsə bir böylə şanlı gün görməz...

Şeyx Kəbir

Bu səadət fəqət uzun sürməz.

(*Sən'ana*)

Çünki rə'yada gördüyün uçurum
Səni eylər bu feyzdən məhrum,
Baş verir səndən öylə bir hərəkət
Ki, bütün xalq edər həman nifrət.
Alçalır, ruhun alçalır... Ancaq,
Səni alçaldan ehtiras olacaq.

Şeyx Mərvan

(Nəimə)

Bu, fəzilət deyil, rəzalətdir...

Şeyx Nəim

(Mərvana)

Bu, səadət deyil də, zillətdir.

Şeyx Sən'an məbhut bir halda azacıq düşünür. Sonra ağlayacaq dərəcədə bir tutqunluqla Şeyx Kəbirin ayaqlarına qapanır. Şeyx Kəbir onun qolundan tutub qaldırır və əlini omuzuna qoyar.

Şeyx Kəbir

Səni annən doğurdu Turanda,
Yaşadın bir zaman da İranda,
Kəsbi-irfan için, fəzilət için
Sonra İrani tərk edib gəldin,
Ərəbistanı ixtiyar etdin.
Gənc ikən kəsbi-iştilar etdin.
Lakin ən son yerin, zəki Sən'an!
Olacaq son nəfəsdə Gürcüstan.
Qapılıb hissə olmasan gümrəh,
Olacaq məqbərin ziyarətqah.

Şeyx Sən'an

Şeyxim, əfv et, fəqət bir ərzim var.

Şeyx Kəbir

Söylə, yavrum, sıqılma, yoq icbar.

Şeyx Sən'an

Hanki şeydir səbəb fəlakətimə?
Onu mümkünsə, söylə, gizlətmə!

Zəhra

A-h!..

Şeyx Kəbir

O yalnız qadındır, işte qadın!

Şeyx Mərvan

(istehzal bir tövr ilə Şeyx Əbuzərə)

Söylə Zəhrayə: “Gözlərin aydın!”

Şeyx Sən'an

(göyə doğru)

Ey böyük Tanrı, ey böyük Yaradan!

Hər qulun halı, fikri səncə əyan.

Bəni səndən gözəl bilən, tanıyan,

Varmı, ey xalığı-zəminü zaman!

(Şeyx Kəbirə)

Bən otuz yıl cihanda zahidvar,

Bilmədim qız-qadın nədir zinhar.

Nə qadar bəndə varsa hissü həyat,

Ehtirasatə düşmənim... heyhat!

Bana biganə, zəvqi-nəfsani,

Sevdiyim yalnız eşqi-ruhani...

Daha gönlümdə qeyri eşqə, inan,

Yer bulunmaz, xayır... xayır...

Bu sırada təkrar səhnənin işığı azalır, ikinci pərdə qalqaraq ta uca əvvəlki behiştə
mənzərə görünməyə başlar.

Xumar

(sıtmaqlı bir ahənglə)

Sən'an!
Nə çabıq çıxdı xatirindən?

Şeyx Sən'an

Aman!..
Bən şaşırıdım. Saqın, inanma!

Xumar

Yalan!..

Hər kəsdə böyük bir heyrət...

Şeyx Sən'an

Ah, gəl, gəl, qüsürə baqma...

Şeyx Kəbir

Nə o?
Nədir, oğlum?

Şeyx Sən'an

Odur, o!.. Baq, yenə o!

(Xumara)

Bəni əfv et!..

Xumar

Sevimli Sən'an, gəl!
Gəl, gəl!.. Oldunsa gər peşiman, gəl!

(gedəcək olur)

Şeyx Sən'an

(Xumara doğru qoşaraq şaşqın və məcnunənə)

Gediyor... A-h, getmə!

Şeyx Kəbir

Kimdir o, kim?

İkinci pərdə yavaş-yavaş qapanmağa başlar.

Şeyx Sən'an

(varalı və həyəcanlı)

Getmə, dur!.. Getmə, nazənin mələgim!

(qoşub Xumarı qucaqlamaq istər, lakin müvəffəq olamaz, bayılıb düşər.)

Şeyx Kəbir

Allah-Allah, nədir bu əfsanə!?

Şeyx Mərvan

İştə divanədir o, divanə!..

Şeyx Sən'anın qorqunc halını seyr etməkdə olan Zəhra pək həzin və dərin bir ah çəkərək, bitab bir halda Əzranın qolları arasına düşər; bu sırada pərdə yavaş-yavaş enməyə başlar.

Pərdə

II SƏHNƏ

Məkkeyi-müəzzəmədə böyük bir yol... Yol kənarında bir taqım evlər, uzaqda böyük came'lər, bilxassə qara örtülü Kə'bə görünür. Vəq'ə on yıl sonra vəqe olduğu için birinci səhnədəki əşxas, simaca gözə çarpacaq dərəcədə dəyişmişdir. Pərdə açıldıqda əlində su dəstisi olduğu halda küçücük bir ərəb qızının yoldan keçdiyi görülür. Şeyx Sədra ilə Əbü'l-ula digər tərəfdən çıxarlar.

Şeyx Sədra

Bu nə müdhiş hava, susuzluqdan
Adəta qavrulub yanar insan.

Əbülüla

(Kə'bəyi göstərərək)

Şübhəsiz olmasaydı Beytullah,
Məkkə olmazdı hiç iqamətgah.
Burda ömr eyləmək fəlakətdir,
Şimdi bildim Mədinə cənnətdir.

Şeyx Sədra

(yoldan keçən qıza)

Gəl, qızım, bir içim su ver bana sən.

(Qız məmnun bir tövr ilə gülümsəyərək dəstiği verir)

Əbülüla

Baş-beyin çatlıyor hərarətdən.

Şeyx Sədra

(azacıq sudan içər, dəstiği iadə ilə)

Sana, yavrum, Xuda əcir versin.

Əbülüla

Su nasıldır? Sərinmi?

Şeyx Sədra

Sorma!..

Əbülüla

Niçin?

Şeyx Sədra

İstiyorsan al iç də baq, qandır,
Su deyil, adəta yapışqandır.
Allah-Allah! Tənəffüs etdikcə,
Ruhu təzyiq edər bir işgəncə.
Halım, eyvah, pək müşəvvəşdir,
Yudduğum həp alavdır, atəşdir.

Hər ikisi böyük bir intizar içində çəkilib gedər. Bu sırada Şeyx Mərvan ilə
Şeyx Nəim görünür.

Şeyx Nəim

(*Şeyx Mərvana*)

Düşünürsün də həp inildərsin,
Söylə, Mərvan, niçin mükəddərsin?
Həp dəyişdin Mədinədən çıxalı...

Şeyx Mərvan

Sorma, gönlüm yaralıdır, yaralı,
Kor olaydı şu tək gözüm də bənim,
Kaş ki, Zəhrayı görmiyəydi, Nəim!..

Şeyx Nəim

Şu fəsahtlə sən niçin əcəba
Onu ram etmədin!?

Şeyx Mərvan

Xayır, əsla,
Yoqdu əsla təşəbbüsümdə qüsür,
Kim ki, mə'yub olursa, rədd olunur*.

* Küll mə'yub mərdud.

İştə çirkinlik öylə bir illət
Ki, dəmadəm qazandırır nifrət.

Şeyx Nəim

Batinin əksidir fəqət zahir.

Şeyx Mərvan

Bir yalan sözdür iştə şöhrətgir.

Şeyx Nəim

Bunca əndişə bisəmər... zira
Şeyx Hadi, Əbülülə, Sədra
Bir-birindən zəki, gözəl insan;
Yenə Zəhracə möhtərəm Sən'an!

Şeyx Mərvan

(hiddətli)

Onu xəllaqi-eşqə sormalıdır.

Şeyx Nəim

Xayır, insanda tale olmalıdır.

Şeyx Mərvan

(*yola baqaraq, usanmış bir halda*)

Əcəba nerdə qaldılar bunlar?

Şeyx Nəim

Baqalım, bəlkə başqa maneə var.

Hər ikisi geri dönər. Bu sırada iki kor ərəb görünərək, birinci suzişli və tutqun ahənglə ud çalar, ikinci də yaralı səslə hicaz məqamında olaraq aşağıdakı əbyatı oqur.

İkinci kor

Nə eşq olaydı, nə aşiq, nə nazlı afət olaydı,
Nə xəlq olaydı, nə xaliq, nə əşki-həsərət olaydı.
Nə dərd olaydı, nə dərman, nə sur olaydı, nə matəm,
Nə aşıyaneyi-vüslət, nə bari-firqət olaydı.
Gönüldə nuri-məhəbbət, gözümdə pərdəyi-zülmət...
Nə nur olaydı, nə zülmət, nə böylə xilqət olaydı.
Nədir bu xilqəti-bimərhəmət, şu pərdəli hikmət?
Bu zülmə qarşı nölür bir də bir ədalət olaydı.
Tükəndi taqətü səbrim, ədalət! Ah, ədalət!
Nə öncə öylə səadət, nə böylə zillət olaydı.

Qəzəl bitmək üzrə ikən dəvəçi qiyafətində bir ərəb sür'ətlə gəlib keçər.

Birinci kor

Ey keçən arqadaş!..

Dəvəçi

Nədir dərdin?

Birinci kor

Bizə Sən'anı göstər, Allah için.

Dəvəçi

Şimdi əl'an o, Məkkədən çıxıyor.

Birinci kor

Bizi bir dərdi-biəman sığıyor,
Ona Sən'an bulur da bəlkə dəvə...

Dəvəçi

Nə imiş dərdiniz sizin əcəbə?

Birinci kor

Biz eşitdik yığın-yığın kor, lal,
Hər tərəfdən sağır, çolaq və topal,
Şeyx Sən'anə iltica ediyor,
Hər kəs ondan şəfa alıb gediyor.
İştə kordur bizim də gözlərimiz,
Yalvarıb biz də bir şəfa diləriz.

Dəvəçi

(acı-acı gülərək)

Bu kəramətlə ya niçin Sən'an
Şeyx Mərvanə eyləməz dərman?!
Barı açsın onun da tək gözünü,
Xalq seyr eyləsin də mö'cüzünü.

Birinci kor

Şeyxi göstər də, bəlkə çarə bilir...

Dəvəçi

Burda siz bəkləyin, o şimdi gəlir.

Dəvəçi gedər. Korlar mə'yus bir halda düşünür. Bu sırada Zəhra ilə Əzra erkək qı-yafətində görünürlər. Zəhra şimdi pək dəyişmiş, bət-bənizi uçmuş... Adəta sarı bir gül yaprağı qadar solğun, daima düşüncəli və məhzundur.

Əzra

Xastasn, xasta... Nazənin Zəhra,
Səni er-gec xərab edər bu hava.
Bu nasıl bət-bəniz? Deyilmi yazıq?
Niyə bilməm Mədinədən çıxdıq.

Zəhra

Qalmamış bəndə ixtiyar əsla,
Neyləyim, başqa çarə yox, Əzra!
Son nəfəsdir, düşün də qıl tədbir...

 Θ_{zra}

Nə gəlir əldən a-h! Şeyx Kəbir
Oldu mane sənin səadətinə,
Oldu bais sənin fəlakətinə.
Dedi Sən'anə: "Qafil olma, saqın!
Sana düşman qadındır, iştə qadın..."
Dinləyib şeyxi binəva o zaman,
Dəyişib oldu başqa bir insan...

Zəhra

Daha bir çarə yox, keçən keçmiş,
Çünki Sən'an yürəklə and içmiş.
Hər qadınlardan eyliyor nifrət,
Başqa bir fikrə bəslıyor hörmət.

(*həzin bir ah ilə*)

Onu son dəmdə bir də görsəydim,
Daha qalmazdı həsrətim, dərdim.

Dəvəçi

(getmiş olduğu tərəfdən evdətlə gəlib keçərək, korlara)

Şimdi Sən'an müridlərilə gəlir,
Sorunuz, bəlkə, bəlkə çarə bilir...

Korlar

Tanrı versin cəzayi-xeyr sana.

Birinci kor udu torba içinə qoyub saqlar.

Zəhra

(Əzrayə)

Bəni tut, a-h, bir şey oldu bana.

Əzra

Gəl də yoldan bir az kənar olalım.

Zəhra

Baq, fənaləşdi büsbütün halım.

Əzra

Üzülürsün, aman, aman, Zəhra!

Zəhra

(Əzranın yardımı ilə bir tərəfə çəkilərək)

Bəndə can yoq, inan, inan, Əzra!
Ayrı düşdükcə Şeyx Sən'andan,
Bana guya cihan olur zindan.

Bu sırada şeyxlər və müridlər görünməyə başlar

Şeyx Mərvan

Nə səfərdir bu, anlamam ki?!

Şeyx Nəim

Əvət,
Hiç də mə'nası yoq bunun, əlbət.

Əbülülə

Yalınız borcumuz itaətdir.

Şeyx Sədrə

Başqa söz söyləmək cəhalətdir.

Şeyx Əbülləhyə

Nə çıxar böylə boş səyahətdən?
Xəlqi məhrum edər ibadətdən.

Şeyx Cəfər

Bəncə hiç şübhə yox ki, insilə cin
Yaratılmış fəqət ibadət için.

Şeyx Sədrə

Buna idrakınız varırmı sizin?
Sizcə məchul... qədri şeyxinizin.
Hər kimin qəlbi korsa, keçmiş ola!..
Şeyx Sən'anı anlamaz əsla.

Əbülülə

Şeyximiz sahibi-kəramətdir,
Hər nə söylərsə eyni-hikmətdir.

Dəvəçi

(*çabuq dönərək*)

Əcəbə şeyx nerdədir?.. Dəvələr,
Yük ağırdır, əzildilər yeksər.

Şeyx Mərvan

Pək təbii bu, yüklənən əzilir.

Şeyx Sədra

Hiç məraq etmə, şimdi gəlir.

Dəvəçi sür'ətli adımlarla gəlidiyi tərəfə döner.

Birinci kor

Bizə imdad edin, aman!

İkinci kor

Hələ dur!

Əbülülə

(yola baqaraq, arqadaşlarına)

Gəliyor, işlə şeyximiz gəliyor.

Hər kəs bir tərəfə çəkilib şeyxin vüruduna müntəzir olur; Şeyx Sən'an, Şeyx Hadi və Şeyx Əbuzər sür'ətli adımlarla gəlirlər.

Şeyx Hadi

(ümumə)

Möhtərəm arqadaşlar! On sənədir,
Tərk qılmış cihanı Şeyx Kəbir.
Şeyx Sən'an ki, bəhri-hikmətdir,
İşlə ondan bizə əmanətdir.
İctihadilə bəlli bir ustad.
Bizi on yıldır eyliyor irşad.
Şimdi əzm eyliyor də Turanə,
Keçəcək sonra xaki-İranə.
Bu səfərdən məramı şeyximizin,

Pək böyük, pək ağırdır, iştə bilin!
Bən də yoldaşlarımla bir yandan,
Hində əzm etmək üzrəyim əl'an.
Pək böyükdür bu yolda niyyətimiz,
Böyük olsun gərək də himmətimiz,
Məqsəd ancaq Məhəmmədin dini
Bürüsün az zamanda yer yüzünü,
Yola gəlsin də bə'zi sapqınlar,
Haq nədir anlasınlar azğınlar.
Dini-islamə istəməz pərdə,
Nəşr edilsin gərək o hər yerdə.
Böylə haq yolda kim olursa fəda,
Ona yardımçıdır rəsuli-xuda...

Şeyxlər

Öylədir, öylə...

Müridlər

Şübhə yoq artıq.

Korlar

Şeyx, ya şeyx!

Şeyx Əbuzər

(korlara)

Bəkləyin azacıq.

Şeyx Sən'an

(parlamaqda olan günəşi göstərir)

Arqadaşlar! Şu parlayan günəşin,
Feyzi birdir cihand hər kəs için.
Türk, hindu, ərəb, əcəm bilməz,

Nuru hər yanda artar, əksilməz.
Mə'nəvi bir günəş də var: nəvvar –
O da islam dinidir, parlar.
Parlar, afaqı nurə qərq eylər.
Həq, həqiqət nədirsə həp söylər.
Pək müqəddəsdir, işlə məqsədimiz,
Bunu lakin, saqın unutmayınız:
Bir çox alimnəma xəyanətkar,
Dini-islamə rəxnə salmışlar.
Bir yığın ictihadi-bimə'na.
Qaldırır hər tərəfdə bir də'va.

Şeyx Sən'an söylədiyi sırada: göyə, Kə'bəyə, həmayilindəki Qur'ani-şərifə işarətlə
birər-birər göstərir.

Xaliqi-kainat halbuki bir...
İşlə Qur'an və Kə'bə həp birdir.
Əhli-islama həp şu birliyi biz
Nəşrü isbata qeyrət etməliyiz.

Bu sırada Əbülülə, Şeyx Əbülləhyə və Şeyx Cəfər kəndi aralarında qonuşurlar. Şeyx
Sən'an sözü ilə davam ilə

Arqdaşlar! Bu yolda zəhmət var;
İstirahət deyil, əziyyət var.
Cəbr yox, zor yox, istəyən qalsın,
Kim ki, məmnun deyilsə ayrılınsın.

Ə b ü l ü l a

Şeyx Cəfərlə, Şeyx Əbülləhyə,
Şeyxəna! Dönmək istiyor geriyə.

Ş e y x C ə f ə r

(Şeyx Sən'ana)

İxtiyarız da, şeyx! Mə'zuruz,
Səfər etməkdən işlə qorxuyoruz.

Şeyx Əbülləhyə

İzn versən dönüb də hər ikimiz,
Hər ibadətlə iştiğal edəriz.

Şeyx Hadi

(mə'nalı və istehzal bir qəhqəhə ilə Şeyx Əbülləhyəyə)

Əyilib qalqacaq, yeyib içəcək,
Sonra qıl köprüdən qolay keçəcək!

(hər ikisinə)

İxtiyar, dul qadınların da bütün,
Hər bu mərkəzdədir məramı bu gün!
Əcəba!.. Həzrəti-Rəsulullah,
Cümlə əshab – Əli, Ömər həmrəh,
Daima hərbgahə qoşmuşlar,
Haqqı təbliğ için vuruşmuşlar.
Bu niçin? Söyləyin, niçin, əcəba?
Yoqsa bir aldanişmıdır?

(Şeyx Cəfər və Şeyx Əbülləhyə)

Haşa!..

Şeyx Sən'an

(hər ikisinə)

Hiç zərər yoq, gedin Mədinəyə siz,
Bunu lakin unutmayın hərgiz,
Quru, boş səcdənin yoq əqibəti,
Haq sevər yalnız əhli-mə'rifəti.

Korlar

Ey böyük şeyx, mərhəmət!.. İmdad!..

Şeyx Sən'an

Siz nə istərsiniz?

Birinci kor

Fəqət imdad,
Bizə imdad edib şəfa veriniz!
Görmüyor kainatı gözlərimiz.

Şeyx Sən'an

Böylə e'cazkar bir insan,
Xayır, əsla yaratmamış Yaradan.
Bir qulum bən də pək həqir, aciz,
Bu yalan iftirayə uymayınız.
Həm də görməkdə bir məziyyət yoq,
Kədər, işkəncə var; məsərrət yoq.
Gərçi görmək də başqa ne'mətdir,
Görməmək ən böyük səadətdir.

Birinci kor

Bizi rədd etmə, ah, inayət qıl!

İkinci kor

Nə olur, şeyx, bir kəramət qıl!..

Şeyx Sən'an

Nə zamandan tutuldu gözləriniz?

Birinci kor

Anadan doğmadır bənimki təmiz.

Şeyx Sən'an

Həp cinayət!.. Qadın cinayət!
Həp qadın cürmi-ehtirasatı!

Ah, bunlar niçin doğar-doğurur?
Şu qadınlar, niçin doğar-doğurur?

(ikinci kora)

Anadan doğma kormusun sən də?

Birinci kor

Bəndə əsrarı həp onun, bəndə...
Ağlamaqdan bu hal gəlmiş ona,
Çünki aşıqdi bir gözəl qadına.

Şeyx Sən'an

Həp cinayət, qadın cinayətı!
Həp qadın cürmi-ehtirasatı!

(şeyxlərə və müridlərə)

Hər səfalət doğar qadınlardan,
Baş verir hər fəlakət onlardan.
Öncə Həvva, o möhtəris nənəmiz,
İşləyib bir cinayət, açdı bir iz.
Bizi qovdurdu bağı-cənnətdən,
Qıldı məhrum qürbi-rəhmətdən,
Qadın insanı haqdan ayrı salır.
Həp qadınlar başa bəla sayılır.

(Korları göstərir)

İştə bunlar, zavallı insanlar,
Nəyə sızlar, yanar?.. Səbəb onlar!..

Birinci kor

Şeyx, ya şeyx! Görmək istiyoruz.

İkinci kor

Bizi mə'yus qılma, məğduruz.

Şeyx Sən'an

Nəyi görmək dilərsiniz, bilməm?
Yanıyor zülm içində həp aləm!
Görməməkçin şu çirkin işləri siz,
Yalvarıb haqqa, həmdü şükr ediniz.

Dəvəçi

(gələrək)

Buyurun, şeyx əfəndi!..

Şeyx Sən'an

Pək gerçək,
Gedəlim, haydı, yolçu yolda gərək...

Gedərlər.

Zəhra

(Əzra ilə bərabər gələrək)

Getdilər, ah, getdilər...

Əzra

Zəhra!
Hiç təlaş etmə, gəl!

Zəhra

(niyazkar)

Aman, Əzra!..

Əzra

(əlilə göstərir)

Döndü Sən'an, baq, işlə baq, gəliyor,
Gəliyor, həm də baq, nasıl məsrur...

Zəhra

Ah, yarəbbi, çox şükür!.. Lakin,
Bu gəliş, kim bilir, əcəb nə için?..

Şaşqın bir halda dörd-beş addım çəkilib bəklərlər. Şeyx Sən'an, Şeyx
Əbuzər, Şeyx Əbülləhyə və Şeyx Cəfər bərabər dönüb gəlirlər.

Şeyx Sən'an

Şeyx Əbuzər! Sənin də sinnin çox,
Həm vücudunda istitaət yox.
Sən də bunlarla şimdi bir yerdə
Get, tapın rövzeyi-peyəmbərdə.
Daima eylə Haqqa həmdü səna...
Azacıq xastadır fəqət Zəhra.

(hər üçünə)

Gecə-gündüz xəbər bilin ondan,
Unutub qafil olmayın bir an.
Həm nəzakət bu, həm səvab işdir...

Əzra

(Şeyx Sən'anə yaqlaşaraq)

Səni Zəhra vidayə gəlmişdir.

(Şeyx Sən'anda dərin bir heyrat... Zəhrayı göstərərək)

İştə, qarşında titrəyir duruyor,
İştə, solğun çiçək qadar məğdur!..

Şeyx Sən'an

Ah, Zəhra! Zavallı, solğun nur!
Səni Sən'an görüncə alçalıyor.
Gəlməz əldən əyilməmək... Əlbət,
Səndə var çünki başqa ülvyyə.ət.
Bəni əfv eylə, ey şikəstə həyat!
Sən mələksin... Fəqət... Fəqət... Heyhat...

Zəhra

Ah, Sən'an!.. Aman!.. Böyük Sən'an!..

(Həməən bayılıb Əzranın qolları arasına düşər)

Şeyx Sən'an

(acı və dəhşətli bir sükutdan sonra)

Şeyx Əbuzər! Müvazib ol... hər an
Onu təskin için çalış... Zira
Pək fəna xəstədir...

(Əzraya)

Saqın, Əzra!
Onu gözdən ayırmayın əsla.

(dört-beş adım uzaqlaşaraq)

Əlvida!.. Əlvida!.. Gözəl Zəhra!..

Pərdə

İKİNCİ PƏRDƏ

I SƏHNƏ

Qafqasyada, şimdiki Tiflis civarında kiçik bir dağ ətəyində mənzərəli bir yer... Bir tərəfdə Kür nəhri, digər tərəfdə dağa doğru ucu görünməz əyri bir cığır nəzərləri oqşar. Qarşıda iki-üç çadır görünür. Müridlərdən bir qaç kişi çadırlardan çıxaraq əllərində dəsti Kürdən su gətirir.

Bahar mevsimi... Gürcü yortusu. İkinci çağ!... Qürubə qarşı... Şeyx Sən'an Şeyx Sədrə ilə bərabər gəzinərək ötürməkdə olan bülülləri dinlər və şaşqın bir baxışla ətrafı tamaşa edər...

Şeyx Sən'an

(məczub bir halda)

İştə Qafqas!.. Səfalı bir mə'va!
Allah-Allah, nədir bu abü həva!?
Nə qadar şairanə bir xilqət!
Yerə enmişdir adəta cənnət.
Bu tamaşayə qarşı hər insan,
Bəncə biixtiyar olur heyran.
Nə qadar dilruba yeşil təpələr!
Seyrə daldıqca ruhu cəzb eylər.
Gülüşür pəmbə, al, bəyaz güllər,
Ötüşür hər tərəfdə bülüllər.
Ninni söylər kiçik sular xəndan,
Görünür hər tərəfdə bir orman.
Qarlı, qartallı bir yığın dağlar,
Ta uzaqlarda bəmbəyaz parlar.
O bulutlar nə, öylə rəngarəng!?
Bu nə qüdrət! Nə dildirib ahəng?!
Burda qızgın günəş də pək munis
Gecələr büsbütün nədiməyi-hiss...
Hələ Kür nəhri başqa bir aləm!
Gecə məhtabə qarşı pək həmdəm
Gah olur bir dərin sükutə varır,
Gah çağlar da bir fəğan qoparır;
Çırpınır Kür boyunca pək dilbər

Qoyu kül rəngi, gök güvərçinlər,
İştə onlar: həp oynayan, qoşuşan
Dalğacıqlardır öylə xəndəfəşan...
O da bir karivan, aqıb gediyor,
Bir ədəmgahə doğru əzm ediyor,
Bir səfərdir bu adətə məchul...
Qayə məchul, ibtida məchul...
İştə, insanların da halı budur,
Anlaşılmaz niçin gəlib gediyor!?

Bu sırada aşağıdakı türkü eşidilməyə başlar, hər kəs dərin bir məcubiyətlə dinlər,
durur.

Yücə dağlar aşdım, ormanlar keçdim,
Gözəllər içində bir gözəl seçdim,
Bən o gündən yaradana and içdim,
Dünya gözəl olsa, dönməm yarımdan.
Bənim yarım al yanaqlı mələkdir,
Tazə açmış sevimli bir çiçəkdir,
Qəhr olsun o qəhrəman ki, dönəkdir,
Dünya gözəl olsa, dönməm yarımdan.

Türkü söyləməkdə olan Özdəmir ilə Oğuz görünməyə başlar.

Şeyx Sədra

Bana baq, arqadaşlar!

Özdəmir

Əmr ediniz!

Şeyx Sədra

Hanki soydansınız? Nə dindəsiniz?

Özdəmir

Soyumuz türk, dinimiz islam...

Şeyx Sən'an

Pək gözəl...

Şeyx Sədra

Gəl, yaqın gəl, iştə tamam.

Şeyx Sən'an

Bu civarlarda çoxmu, azmısınız?

Özdəmir

Doquz-on köy qadar varız yalnız.

Oğuz

Şeyx! Təşrifiniz əcəb nerədən?

Şeyx Sən'an

Kə'bədən, Məkkəyi-mükərrəmədən...

Hər ikisi böyük hörmət və səmimiyyətlə Şeyx Sən'an və Şeyx Sədranın əlini
öpərlər.

Şeyx Sən'an

Arqadaş, isminiz nədir?

Özdəmir

Qulunuz
Özdəmir...

Şeyx Sən'an

Pək gözəl, onunku?

Özdəmir

Oğuz...

Şeyx Sən'an

Əcəba, böylə şimdi siz nerəyə?

Özdəmir

Gediyoruz yaqında qomşu köyə.

Oğuz

(yola doğru baqaraq böyük bir məraqla)

Özdəmir, Özdəmir! Baq, işlə odur,
Dəli dərvişə baq, nasıl gəliyor.

Bu sırada ağ geyimli, nurani bir dərviş yol kənarında görünür. Heyrətli və kəskin
bir nəzərlə bəqınıb durur.

Şeyx Sən'an

Əcəba!?

Özdəmir

Söylətib də bilməlidir.

Oğuz

Dəlidir, şeyx əfəndi, pək dəlidir.

Şeyx Sədra

Kim bilər, bəlkə hiylədir...

Oğuz

Əsla!

Şu hərif bir bələdir, iştə bəla...

Özdəmir

Dinləməz hər nə söyləsən, yalnız
Kəndi söylər də həpsi mə'nasız.
Yeməz, içməz, yaqın-uzaq bilməz,
Hələ insanə heç yaqın gəlməz.

Şeyx Sən'an

(dərvişə yaqlaşaraq)

Baba dərviş! Qılmayın, lütfən,
Bizi məhrum feyzi-söhbətdən.

Dərviş sükut edər.

Kimsiniz? Məsləkü təriqətiniz
Nə imiş? Söyləyin, rica edəriz.

Dərviş cavab verməz.

Şeyx Sədra

(heyratla)

Pək tuhaf!.. Ya sağır, ya dilsizdir.

Şeyx Mərvan

(gəlarək)

Xayır, aldanmayın, o həm sahir,
Həm müzəvvirdir etsəniz diqqət.

Şeyx Sən'an

Kəcnəzərlər yanında öylə, əvət,
Bəncə, lakin o çöhrə pək nadir,
Pək böyük bir zəkayə malikdir.

(*Dərvişə*)

Sən niçin həp sükutə mailsin?
Söylə bir, hanki dinə qailsin?
Hanki məzhəbdəsin, nəsin, kimsin?
Əcəba, hanki fikrə xadimsin?

Dərviş, dəşti məqamında laübalı və məcnunənə bir ahənglə fəqət zənguləsiz olaraq, başlar; Şeyx Sən'an heyrtlə dinlər. Digər şeyxlər və müridlər də gəlib birər-birər ətrafına toplaşırlar.

Dərviş

Saqın, hiç sorma! Bir divanəyim bən,
Dəmadəm çırpınır pərvanəyim bən.
Babam heyrt, anamdır şübhə... Əsla
Bilinməz bən kimim, ey şeyxi-vala!
Fəqət pəjmürdə bir səyyahi-zarim,
Şəriətdən, təriqətdən kənarim,
Həqiqət istərim, yalnız həqiqət!
Yetər artıq şəriət, ya təriqət.
Qulaq verməm bən əsla bir xitabə,
Pərəstiş eyləməm hiç bir kitabə.
Əvət, Qur'an, Zəbur, İncilü Tevrat
Birər rö'ya ki, zor təfsiri, heyhat!
Birər rö'ya bütün əlvahi-ələm,
Birər əfsanə, cənnət, ya cəhənnəm.

Şeyx Sən'an

Təbii, səndə var bir xeyli əsrar,
Niçin məxfi tutar, qılmazsın izhar?

Nə var mərdümgiriz olmaqda bilməm,
Nolur olsan bizə həmrah, həmdəm?

Dərviş

Birər əfsanədir hər bir sualın,
Gözündən bəllidir fikrin, xəyalın,
Gülər ruhunda bir yaldızlı xülya,
Sənin bir başqa sevda var başında.
Nədir yalnızlıq?! Anlarsın, düşünsən.
Bu rəmzi get də sor, Allahdan ögrən!
Əgər fevqəlbəşər olmaq dilərsən,
Kənar ol daima cinsi-bəşərdən!..

(Acı və laübalı bir qəhqəhədən sonra, müridləri göstərir.)

Bu şaşqın xalqa əsla vermə zəhmət!
Fəqət yalnız bulun, ey tifli-hikmət!

(kəskin və mə'nalı bir bəqışdan sonra uzaqlaşmaq istər.)

Şeyx Sən'an

(ona yaqlaşaraq)

Aman, ey pır mürşid, mərhəmət qıl!

Dərviş

(uzaqlaşaraq, böyük bir istiğna ilə)

Uzaq bəndən, uzaq, ey mərdi-qafil!
Tərəddüd runüma həp gözlərində,
Çəkil get! Yoq sədaqət sözlərində,
Vəfa yoq səndə, şeyxim, tez cayarsın,
Həmə, bir başqa xülyaya uyarsın.

Şeyx Sən'an

(iləriləyərək)

Aman! Ey pakdamən pirim, əfv et!

Aman! Səbr et, sözüm var...

Dərviş

(etinasız)

İstəməm, get!

Dərviş “get!” mə'nasını anlatır bir tevr ilə əlini sallır. Feyləsufanə baqışlarla, məc-nunanə adımlarla uzaqlaşır gedər. Şeyx Sən'anı böyük bir şaşqınlıq və düşüncə alır.

Mə'yus olaraq bir tərəfə çəkilir.

Şeyx Sədra

(onu təskin ilə)

Möhtərəm şeyx! Bir düşün... zira

Sana layiq deyil bu hal əsla.

Fəzlədir bəncə böylə bir təşviş,

Sən böyük şeyx; o, sərsəri dərviş...

İki mübhəm sözün nə qiyməti var!?

Böylə sərsəm əqidədən nə çıxar?

Şeyx Sən'an

Məhv olub getdi həp düşüncələrim,

Bəni yalnız biraq, rica edərim.

Şeyx Sədra itaət və təslimiyyətlə geri çəkilir, Bu sırada uzaqdan incə və narin ahənglə çalğı səsi eşidilməyə başlar. Şeyxlər və müridlər heyrlətlə baqışırlar. Şeyx Mərvan ilə

Şeyx Nəim və müridlərdən bə'zisi barmaqlarıyla qulaqlarını tıxamaq istərlər.

Şeyx Sədra

(heyrlət və təzyiflə onlara)

Pək əcayib şu halınız!.. Mutlaq,
Burda lazımmıdır qulaq tıqamaq?
Ürfü şər' olmuyor bu fikrə şərik,
Çəkilir şeymidir bu sərsəmlik!
Musiqi, nəğmə ən gözəl sən'ət,
Bunu hiç mən' edərmə bir hikmət!?
İştə, bülbüllərin təranələri,
Nevbaharın nəsimi-nəğməgəri,
İncə yapraqların öpüşmələri,
Nazlı afətlərin gülüşmələri,
Nəğmeyi-şuxi həzrəti-Davud,
Yaxud ahəngi-şe'r giryeyi-ud,
Hər birər musiqi deyilmi?

Şeyx Mərvan

(kinayə və istehza ilə)

Əvət,
Bu da bir ictihadi-pürhikmət.

Şeyx Sədrə

Etsəniz ictihadə gər diqqət,
O da bir başqa musiqidir, əvət!..

Yan tərəfdəki cığırdan, öndə çalğıçılar olduğu halda, süslənmiş gürcü qızları, əlvən
geyimli çocuqlar və dəliqanlılar görünməyə başlar. Şeyxlər və müridlər bir tərəfə
çəkilib onları tamaşa edirlər.

Qızlar və çocuqlar

(aşağıdakı şərqiyi çalğıya uyduraraq hər bir yerdə söylərlər)

Əsər nəsimi-dilgüşa,
Gülər bahari-nəş'əza.
Çəmə, çiçək, günəş, hava,
Cihanı xüldzar edir.

Dəliqanlılar

Səfalıdır çəmən, çiçək,
Fəqət nə çarə eyləmək
Ki, hər baqışda bir mələk
Könülləri şıkar edər.

Qızlar və uşaqlar

Məhəbbət əhli daima
Olur bəlayə aşına.
Cəfayə etməz e'tina,
Nigarə can nisar edər.

Dəliqanlılar

Gözəllərin vəfası yox,
Cəfası var, səfası yox,
Bu sözlərin əsası yox,
Nə etsə yarə, yar edər.

Dəliqanlılardan dörd-beşi şeyxləri salamlar; birisi də çalğıçılara “çal!” deyər, bir qızla bərabər rəqsə başlar. Oğuzla Özdəmir də onlara yaxlaşıb əl çalar. Sonra dəliqanlılardan bir-ikisi Oğuzla əl və göz işarətlərilə oynaması üçün rica edirlər. O da bir qızla bərabər ləzgicə rəqs eylər. Rəqs bitdikdə həpsi bir yerdə əvvəlki şərqi çalğıya uyduraraq oquya-oquya uzaqlaşır gedirlər. Özdəmir Oğuzla şeyxlərə yünül bir təmənnə edərək onları izlər.

Şeyx Mərvan

(Özdəmir Oğuzla göstərər istəhzalı qəhqəhə ilə)

Şeyx Sən'anı şimdi gəl qandır,
Sanki bunlar da bir müsəlmandır.

Şeyx Sədra

Onların baqmıyıb da zahirinə,
Baq riyasız təmiz yüreklerinə.
Var fəqət bə'zi şeyx bədbatin,

Zahiri-halı xoş, yürək xain...
Çəkməz əl şeytənətlə vəsvəsədən,
Hər müzəvvirlik onca danişü fənn...

Şeyx Sən'an

(sərsəm bir halda dərvişin getdiyi tərəfə doğru iləriləyərək)

A-h, o dərviş, o ruhi-müstəsna!..

Şeyx Sədra

(Sən'ana yaqlaşaraq)

Möhtərəm şeyx, halınız nə fəna?!

Şeyx Sən'an

Nərdə dərviş? O nərdə, göstəriniz?

Şeyx Mərvan

Dəlidir, şeyx, o həm də bir dinsiz.

Şeyx Sən'an

Dəlilik başqa bir fəzilətdir,
Dinsiz olmaq da bir təriqətdir.
Dəlidir, sözlərində mə'na var,
Sərsəridir, başında sevda var.
O deyil gərçi zahirən Mənsur,
Hər "ənəlhəq" diyor da, çırpınıyor.

Şeyx Sədra

(çəkilməkdə olan Sən'anı izləyərək)

Getdi, şeyxim, çəkildi, getdi inan,
Hiç bilinməz o nərdədir əl'an?

Şeyx Sən'an

Başqa laf istəməm, xayır... yalnız
Azacıq şimdi bəndən ayrılınız;
Bir qadar Kür boyunca tək-tənha,
Düşünüb gözmək istərim...

Şeyx Mərvan

Əcəba!
Əcəba biz də gəlsək olmazmı?

Şeyx Sən'an

Yenidən siz də deşməyin yaramı.

Şeyx Nəim

(gəlarək)

Şeyx!..

Şeyx Sən'an

Get, get, düşüncəsiz budala!

Şeyx Sədra

Bən nasıl?

Şeyx Sən'an

(əlilə rədd edərək)

İstəməm, xayır!.. Əsla!..

Pək dalğın adımlarla uzaqlaşib gedər. Hər kəsi dəhşətli bir heyrət istila edər və
şeyxin getdiyi sırada pərdə enməyə başlar.

Pərdə

II SƏHNƏ

Yol üzərində kiçik bir balkon... Qarşıda havuzlu, çiçəkli bir bağça... Gündüz...

Serğ o

(aşağıdakı türküyü çağıraraq bağçayı sulamaqla məşğul olur)

Uzaqlaşdım gülümdən, sevgilimdən,
Ayrı düşdüm vətənimdən, elimdən.
Həp sızlarım, bir şey gəlməz əlimdən,
Yar-yar deyib gecə-gündüz ağlarım.

Çoqdan bəri nazlı yarı görmədim,
Öpmədim, gül yüzündən gül dərmədim,
Gülər yüzlə hiç bir ömür sürmədim,
Yar-yar deyib gecə-gündüz ağlarım.

Anton

(əlində bir çiçək dəməti olduğu halda, bağça tərəfindən gələrək)

Serğocan, Serğ o!..

Serğ o

Vay, əfəndiciyim!

Anton

(bir bəxşislə bərabər dəməti Serğoya verir)

Şunu lütfən Xumara ver də...

Serğ o

Bəyim!
Daha bir başqa əmriniz?

Anton

Nə deyim!

Söylə Antondur eyləyən təqdim.

(Çəkilib görünməz bir guşadə bəklər)

Serğ o

(balkona çıxıb da qapıya yaqlaşır, yarım səslə)

Gəl, Xumar! Nərdəsin, Xumar, bana baq!

Xumar

*(ağ geyim geymiş olduğu halda çıxar, Serğonun əlindəki dəmətə
baqaraq)*

Şunu kim verdi?

Serğ o

Anton...

Xumar

(hiddətli)

Ay axmaq!

Al, götür haydı, ver də kəndisinə.

E'tinasız bir tevr ilə içəri girər. Serğ o dönüb təkrar çiçək dəmətini Antona iadə edər.

Anton

Nə diyor?

Serğ o

Rədd edib də atdı yenə...

Sanki bilməzsiz təbiətini?
Allah alsın onun şu xislətini.

Anton

(dəməti yerə atıb çignəyəmək, zəhrxənd ilə)

Sən də biçərə taleyim kibi sol,
Ayaq altında çignənib qəhr ol.

(Mə'yus bir halda çıxıb gedər)

Serğo

(həm Antona, həm də balkona bəqaraq heyratlə)

Qız deyil, bir bələdir iştə Xumar,
O, bir atəş ki, həp cihani yaqar.

(çəkilib bir tərəfə gedər)

Simon

(şaşqın və düşüncəli adımlarla yoldan keçər. Gözü balkona ilişincə)

İştə dilbər, sevimli bir mələyin,
Qəsri-pürnuri!.. İştə xüldi-bərin!
Dolaşib gainatı seyr etsəm,
Nerdə əyləncə varsa, həp getsəm,
Yenə könlüm açılmıyor əsla.
A-h, o!.. Yalnız o hüsni-müstəsna
Qəlbimin aşınayi-giryəsidir.
Ruhi-məcruhimin nədiməsidir.

Bu sırad Xumar əlində ipəkli işləmə olduğu halda balkona çıxar.

Simon

(onu görür-görməz)

Daha yox bəndə zərrə səbrü qərar,
Mərhəmət, mərhəmət!.. Sevimli Xumar!

Xumar

Fəzlə, həp fəzlədir bu istirham,
Get, çəkil get, bütün o hissü məram
Ki, sizin qəlbinizdə var əl'an,
Bəndə yox, yox o hissə hörmət, inan!

Şeyx Sən'an

*(dalğın bir halda yoldan keçər, başını qaldırır Xumarı görünə
mütəhəyyir)*

O nə! Rə'yamı gördüyüm, eyvah!
Omudur?.. Lailahə illəllah!..

(yənə mütərəddid və şaşqın adımlarla yoluna davam edər)

Simon

(bir qadar düşündükdən sonra, Xumara)

Nə olur, a-h! İnadı, gəl, tərək et!..

Xumar

Yetişir, get, get, Allah eşqinə get!

Platon

(yarımsərxoş bir halda, içəridən çıxaraq)

Yənə kimdir o, qeyli qal ediyor?

(mütəəssir və pərişan adımlarla uzaqlaşmaqda olan Simonu görünə)

Yeni aşiqmi ərzi-hal ediyor?

Xumar başını aşağı dikər, bu sırada Platonun dostlarından qalın və qaba səsli bir
p a p a s yoldan keçər, Platonu görəncə

P a p a s

Vay, əfəndim, nasılsınız?

P l a t o n

Buyurun,
Buyurun, lütf edib bir az oturun.

Bir-birinin əlini sıqarlar, Xumar da papasın əlini öpər.

P a p a s

(əli ilə Xumarın saçlarını oqşayaraq)

Yenə bir başqa hal var səndə,
Yoq məsərrət sevimli çöhrəndə.
Haydı, lütfən, qızım, bir az su gətir,
Hiç məraq istəməz, hər iş düzəlir.

P l a t o n

İstəməz, nəş'əsiz sudan nə çıxar!
Gədəlim pək gözəl şərabım var.
Həm də pək əski, altı yıllıqdır,
İç də gör, padşaha layıqdır.

P a p a s

(Xumarı diqqətlə süzərək mə'nalı bir ahənglə)

Bəncə qalsın o bir şərəfli günə,
Sərf edilsin yarınkı bir dügünə.

Platon

(qəhqəhə ilə)

Bir xəyal iştə, bir xəyali-mühal,
Həm bu sözlər Xumarcə bir bəd fal,
Çünki həp bəhs edər manastırdan,
Ərə getmək ölümdür onca, inan!..

Papas

İştə bir arizu ki, bəncə əbəs...
Xayır, etməz Xumar o fikrə həvəs.

(Xumara)

Həp cavanlar sənin əsirin ikən,
Böylə bir söz gülünc olur səndən.

Platon

(papasın qolundan tutaraq)

Gəl, canım, gəl!.. Bütün bu sözləriniz
Fəzlədir onca, dinləməz hərgiz.

(papasın köksündəki xaça işarətlə)

İştə Meryəmlə, ruhi-İsayə,
Şu böyük xaçə, həm kəlisayə,
Əhd edib, bən yürəklə and içdim;
İlk talib Xumar için hər kim,
Hər kim olmuş olursa, rədd etməm,
Bıqdım artıq, nədir bu cəvrü sitəm?

Papas

Səni məcbur edənmi var əcəba!
Niçin and içdin? A-h, iştə xəta!..

Platon

Ya xəta, ya səvab... haydı biraq,
Gəl, sözüm sözdür, etmə fəzlə məraq.

Papasla Platon içəri girər. Xumar əli altında olaraq balkonda isikləməyə oturub düşünür.

Nina

(bağça tərəfindən gələrək)

Yenə bilməm nədir bu küskün hal?
Daima həmdəmin düşüncə, xəyal...
Nə qadar qız yetirsə Gürcüstan,
Sana bənzər mələk yetirməz, inan.
Sana hər kəs, böyük, kiçik məftun,
Sən niçin böylə daima məhzun?..

Xumar

Cümlə əhval əyandır iştə sana,
Çarə yoq, çarə yoq, gözəl Nina!..
Tutmasam annəmin vəsiyyəti,
Tutacaq sonda bəd duası bəni.
Bana söylərdi daima: “Yavrum!
Ərə getmək həyat için uçurum...
Yoqdur erkəklərin vəfası, Xumar!
Yerin olsun fəqət manastırlar”.

Nina

Neyləsin binəva qadın!.. Hər an
Ona dünyayı tar edərdi baban.
Baban olduqca içkidən sərsəm,
Kədərindən zavallı oldu vərəm...

Şeyx Sən'an

(təkrar dönərək Xumarı görüncə)

A-h, o, mütləq o!.. Gördüyüm rə'ya!

(yaqlaşaraq)

İştə, nazəndə heykəli-sevda!..

Xumar

Söylə kimsin?

Şeyx Sən'an

Zavallı bir məftun...

Nina

Kim bilir... Bəlkə...

Xumar

Qalibə məcnun...

Şeyx Sən'an

Bəlkə məcnunim, eyləməm inkar,
Bais ancaq o hüsni-əfsunkar...

Serğə

(Gələrək)

Şu hərif kim?.. Nə söylənib duruyor?

(Şeyx Sən'anın əbasından tutub bağıraraq)

Söylə kimsin?.. Nə istiyorsun?

Platon

*(Əlində şərab ilə dolu bir qədəh olduğu halda papasla bərabər dışarı
çıqaraq, hiddətlə Serğəyə)*

Dur!
Bir misafir ki gəldi, ikram et,
Şu bağırmaq nə? Haydı, dəf ol, get!

(Sergo bir tərəfə çəkilir, Platon Sən'ana)

Şeyx! Bir əmrinizmi var əcəba?

Şeyx Sən'an

Onu kəndim də anlamam əsla.

Platon

Söyləyin, hiç çəkinməyin zira...

Şeyx Sən'an

A-h, rə'ya, o gördüyüm rə'ya!

Platon

Şeyx, sözsüz deyilsiniz əlbət...

Şeyx Sən'an

(Xumara işarətlə)

İstəyim yalnız iştə bir şəfqət,
Bir təbəssüm o hüsni-dilbərdən,
Bir nəvaziş o mavi gözlərdən...

Papas

(qaba bir qəhqəhə ilə)

Aşiq olmuş Xumarə zənn edərim.

Şeyx Sən'an

(Xumara)

Bən niçin böylə zarü dərbədərim?
Söylə, ey nazənini-qönçədəhən!
Söylə, ruhum, nə tez unuttun sən,
Bana “gəl-gəl!” deyən nəvazişlə,
Əcəba sən deyilmisin? Söylə..

Platon

(heyətlə, Şeyx Sən'ana)

Bu görüş oldu hanki mə'vadə?

Şeyx Sən'an

Gecə rö'yadə, ərşi-ə'ladə.

Papas

(zəhrxənd ilə)

Şübhə yoq, şübhə yoq ki, məcnundur.

Platon

Görünür həm Xumarə məftundur.

Bu sırada şeyxlər və müridlər gəlirlər.

Şeyx Mərvan

Burda şeyx...

Şeyx Nəim

İştə aqibət, bulduq.

Şeyx Sədra

Aman Allah, nasıl da halı bozuq.

Platon

(papasa yarım səslə)

Qaliba şeyx möhtərəm bir zat.

Papas

Fazil insana bənziyor...

Şeyx Sən'an

(şeyxlərə mə'nalı bir ahənglə)

Heyhat!..

Şeyx Sədra

Möhtərəm şeyx! Aqın-aqın insan
Səni həsrətlə bəkliyor əl'an.
Bütün islam həp ziyarət için
Toplanıb gəlmiş...

Şeyx Sən'an

İstəməm, çəkilin!
Bəndən olmaz bir istifadə sizə,
Başqa mürsid bulun da kəndinizə,
Şeyxiniz hər nə varsa tərk etdi.
Getdi, həp əski bənliyim getdi,
Şimdi bir başqa fikrə məftunim.

(Xumarı göstərir)

Onun eşqilə iştə məcnunim.

Şeyx Mərvan

Sən ki, əvvəl qadından ürkərdin,
Şimdi fikrin niçin dəyişdi, niçin?

Şeyx Sən'an

(*Şeyx Mərvanə*)

Onu seçməz sənin gözü'n əsla,
O mələkdir, qadın deyil, haşa!..

(*məczub bir halda ümumə*)

Seyr edin bir o hüsni-məbhuti,
O baqışlar nasıl da lahuti!
Oqunur gözlərində ülvıyyət,
Sanki bir heykəli-üluhiyyət!

Şeyx Nəim

Möhtərəm şeyx, unutma niyyətini,
Bir düşün illəti-əzimetini!
Eylədin Kə'bə qarşısında yəmin,
O bu gün məhv olurmu bir qız için?

Şeyx Sən'an

Vətənim, cümlə niyyətim, Kə'bəm,
Şimdi yalnız odur, o, vaz keçməm.

Platon

(*papasa*)

Kaş ki, and içmiyəydim əvvəldən,
Çarə, bir çarə bul.

P a p a s

Əmin ol sən,
Vaz keçər, şimdi vaz keçər...

(Şeyx Sən'ana)

Lakin,
Qıza nisbətlə fəzlədir sinnin.

Şeyx Sən'an

Mə'nəvi eşqə qarşı hər insan
Bir demək... birdir iştə pirü cavan.

P a p a s

O həmail nə öylə?

Şeyx Sən'an

Qur'andır.

P a p a s

Şimdi isbat edib də gəl qandır!
Hiç bu mümkünmü isəvi bir qız
Bir müsəlmanə varsın? Anlatınız...

Şeyx Sən'an

Birsə Haq, cümlə din də bir... naçar,
Xalqı yalnız ayırmış azğınlar,
Hər kəs uymuş cihanda bir hissə...

Papas şərab ilə dolu qədəhi Platondan alıb şeyxə verir.

P a p a s

İçiniz bu şərabı öylə isə.

Şeyx Sən'an

Zatən onsuz da sərxoşum əl'an...

Papas

Xayır, al iç, sözün deyilsə yalan.

Şeyx Sən'an pərəstişkaranə baqışlarla Xumarı süzərək, həməən qədəhi alıb içmək istər, lakin bir dürlü cəsarət edəməz və bir taqım mütərəddidanə vəziyyətlərdə bulunur. Ən nihayət kəskin bir qərar ilə son damlasına varıncaya qədər içər. Şeyx Sədra dalğın bir halda baqınıb durur.

Ümum

(Şeyx Sən'an şərabi içdiyi sırada)

Şeyx, aman! Dur...

Şeyx Mərvan

(istehza ilə Şeyx Nəimə)

Mürəvvici-islam!..

Şeyx Nəim

(Sən'ana)

Əcəba içdiyin deyilmi hərəm?

Şeyx Sən'an

Ürəfa məşrəbincə var miqyas.

Papas

(cibindən kiçik bir xaç çıxarıb Şeyxə verir)

Pək gözəl, şeyxim, al şu xaçı da as.

Şeyx Sən'an

(alib asaraq, yarım qəhqəhə ilə)

İbn Məryəm asıldı darə, fəqət
Onu təkrarə varmıdır hacət?
Bumu İsanın ərşə me'racı?
Bən nəyim şimdi? Canlı dar ağacı...

Şeyx Mərvan

Sana layiqmidir bu iş, yahu?

Şeyx Sən'an

İştə bir parçacıq gümüşdür bu,
Bunu asmaqla bir yüzük taxmaq
Bəncə birdir, bir... anladınmı bunağ!

Papas

(Şeyx Sən'ana)

Sus, çəkilməz bu dürlü istehza...

Şeyx Sən'an

Xayır, onsuz da həzrəti-İsa
Bizcə ən möhtərəm, böyük sima...

Papas

Məqsədin anlaşıldı, pək rə'na,
Şimdi Qur'anı al da yaq...

Şeyx Sən'an

Əcəba!
Onu yaqmaqda varmı bir mə'na?

Hər kəsdə həyəcan və heyrət...

P a p a s

Fəzlədir həp bəhanə, üzr ancaq,
Yaqacaqsın...

Şeyx Sən'an

(Qur'anı çıxarib verir)

Al, işlə kəndin yaq!

Ü m u m

Şeyx, Qur'an yaqılmaz!..

Şeyx Sən'an

İllət var.

Şeyx Sədra

Susunuz, bəlkə başqa hikmət var!

Şeyx Sən'an

Hökmi-Qur'an ilələbədə ucalır,
Yaqılan həp kağız, mürəkkəbdir.

Bu sırada havayı bulut qaplar, şiddətli göy gurultusu başlar. Bu gurultu pərdənin sonuna qədər ara-sıra müdhiş bir halda davam edib durur.

P a p a s

(Qur'anı almayaraq israr ilə)

Onu atəşdə yaqmayınca, inan,
Sana əsla olunmaz itminan.

Şeyx Sən'an

Hökmi-Qur'anı tutmuyan məğrur,
Onu atəşdə yaqmış ədd olunur.
Bir də bihudə etdiyin israr,
Bunda İsa və Məryəmin adı var.

Xumar və Nina

A-h!..

Platon

Şeyx, istəməz, bıraq dursun.

Ümum

Tövbə, ya şeyx, tövbə, tövbə!..

Şeyx Sədra

Susun!..

Şeyx Sən'an

Eşqdən başqa hər nə varsa, əvət,
Tövbə, bin tövbə!.. Eylədim nifrət.

Şeyx Nəim

Bir düşün, şeyx, unutma Kə'bəyi.

Şeyx Sədra

Dur!

Şeyx Sən'an

(Xumara işarətlə)

İştə Kə'bəm də, cənnətim də budur.

P a p a s

(*Platona*)

Daha bir çarə yoq, nə istərsən,
O qaçırmaz boyun itətdən.

P l a t o n

Şeyxim, ancaq bir iş də yapmalısın,
İki yıl tam domuz otarmalısın.

Hər kəsdə böyük bir qələyan.

Ş e y x S ə d r a

(*Şeyx Sən'ana*)

Xayır, artıq bu pək fəna təhqir,
Səni ikrah için bu bir tədbir...

Ş e y x S ə n ' a n

(*Platona*)

Onun eşqiylə bən ki dərbədərim,
Hər nə əmr etsəniz qəbul edərim.

Şeyxlər və müridlər “ah” deyə mütəəssir bir halda geri çəkilər.

Gediniz, arqadaşlarım... Gediniz!
Başqa bir şeyxə iqtida ediniz.
İştə bən naili-vüsal oldum,
Aradım nuri-həqqi, ta buldum.
Seyr edib kainatı həp yorulun,
Arayın, siz də nuri-həqqi bulun.
Unutun həp zavallı Sən'anı,
Unutun siz o sərsəm insanı.

Şeyx Sədra

Möhtərəm şeyx, bir təsəvvür edin...

Şeyx Sən'an

Yetişir, haydı, dəf' olun da, gedin!

Şeyx Mərvan

Nərdə əvvəlki qayeyi-əməlin?

Şeyx Sən'an

(qəhramiz bir hiddətlə bağıraraq)

Durmayın, haydı, dəf' olun, çəkilin!

Şeyx Sədra dərin bir heyrət və dalğınlıq içində düşünüb durur.

Müridlərdən birinci qısım

(böyük bir təəssür və təəssüflə)

Gedəlim, doğru Kə'bəyə varalım,
Xaliqi-kainata yalvaralım.
Bəlkə şamil olur da mərhəməti,
Şeyxi eylər ihatə məğfirəti.

İkinci qısım

(Mərvan və Nəimlə bir yerdə)

Şeyximiz atdı hökmi-Qur'anı,
Şeyximiz satdı dini, imanı,
Öncə islamə bir mürəvvic ikən,
Xaç asıb çıxdı dinü məzhəbdən.

Birinci qısım

Gedəlim, Haqqa iltica edəlim,
Gedəlim, şeyx için dua edəlim...

İkinci qısım

Gedəlim, ta ki biz də sapmıyalım,
Gedəlim, biz də xaçə tapmıyalım...

Şeyx Sən'an

Gediniz, gərçi hiylə ya təzvır
Sizcə xoş... bəncə eşq yüksəkdir!..

Bütün şeyxlər və müridlər çəkilməyə başlar. Yalnız Şeyx Sədra ən arqada qalaraq
şaşqın və dolğun baqışlarla ağır və mütərəddid adımlarla uzaqlaşıb gedər.

Pərdə

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

I SƏHNƏ

Bir buçuq sənə sonra, son baharda mehtablı bir gecə... Səhnənin ucunda domuz
yatırılmağa məxsus bir dam... Damın qapısı önündə 2-3 domuz yatmış, yan tərəfdə bir
su dəstisi var. İçəriyi sönük bir işıq aydınlatır. Pək kənarda Xumarın odası gözə çarpar
ki, pəncərəsindən saçılmaqda olan incə bir aydınlıqla nəzəri-diqqəti cəlb edər, ətraf
ağaclıqdır.

Serğ o əlində şərab dəstisi, taxtadan yapılmış bir qədəh və 2-3 əkmək olduğu halda
türkü çağıra-çağıra yarımsərxoş və laübalı bir tevr ilə domuz damından çıxar.

Serğ o

(göyə baqaraq)

Gökyüzünü bəzər parlaq yıldızlar,
Yer yüzünü bəzər gülyüzlü qızlar,

Gözəl eşqində gönül yanar-sızlar,
İnsaf, mərhəmət yox namərd fələkdə...

*(əlindəkiləri yerə buraqıb qapının önündə oturur, şərabdan bir qədəh
döküb içərək)*

Uf, ışıqlandı gözlərim ancaq.

(Şeyx Sən'anı çağırır)

Ey, çoban şeyx! Nerdəsin? Bana baq!

Şeyx Sən'an

*(gürcü çobanlarına məxsus bir qiyafətdə, saçı-saqalı uzanmış olduğu
halda bağça tərəfindən gələrək)*

Burdayım, Serğo!..

Serğo

Gəl yeyib-içəlim.

Şeyx Sən'an

Sən ye-iç, arqadaş, bən ac deyilim.

Serğo

Gəl, canım, başqa bir şərabdır bu...

Şeyx Sən'an

Adətim sənə bəllidir, yahu!

Serğo

Əziz aqşamdır, iştə, gəl...

Şeyx Sən'an

Vaz keç!

Serğo

(qədəhi dolduraraq)

Bir qədəh gəl Xumarın eşqinə iç!

Şeyx Sən'an

Allah, Allah! Şu zəhrimar əcəba
İçilir şeymi?

Serğo

Söylənib durma,
Gəl, düdük çal da, ya masal söylə,
Ya gözəl bir hekayə nəql etlən.

Şeyx Sən'an

Yenə halım bir az fəna... Əfv et!

(Bir tərəfə gedər.)

Serğo

(şərabdan bir qədəh içərək, qəhqəhə ilə)

Pək gözəl, anlaşıldı dərdin, get!..

(daha bir qədəh döküb içərək türkü çağırmağa başlar)

Coşqun şərab eşq odunu söndürməz,
Yar saçından bir tel kəsib göndərməz.
Tale bana göz verir, ışıq verməz,
İnsaf, mərhəmət yox namərd fələkdə...

Bu sırada bağcanın bir guşəsindən köpək havlaması eşidilir.

Əcəba başqa bir adam mı?

(Bağıraraq)

Kim o?

Özdəmir

(əlində xurcun, Oğuzla bərabər gələrək)

Biz idik, başqa kimsə yox, Serğo.

Serğo

Vay, əfəndim, nasılsınız?

Özdəmir

Eyiyiz.

Serğo

Buyurun...

Özdəmir

Şeyx nerdə?..

Getməliyiz.

Serğo

Yalnız Allah bilir onun yerini.

Özdəmir

(xurcunu Serğoya verir)

Bunu ver şeyxə; həm də şeylərini

Tez boşaltın... həməən dönüb gedəriz.

(Sür'ətli adımlarla çəkilib gedərlər)

Serğ o

Hiç məraq etmə, cəbəcə edəriz.

Xumar Nina ilə bərabər əlində bir qab yemək olduğu halda odasından çıxıb
gələrək.

Xumar

Bana baq, Serğ o!..

Serğ o

Söylə, sultanım!

Xumar

Şeyx yatmışmı?

Serğ o

(heyratla)

Hiç yatarmı, canım!

İştə daim onun təbiəti bu...

Hiç düşünməz nədir yemək, uyqu.

Gecə yıldızla, ayla söhbət edər,

Düşünür daima sabahə qadar.

Xumar

(yeməgi Serğoya verdiyi sırada)

Mümkün olduqca hörmət eylə ona,

Hər nə əmr etsə, gəl də, söylə bana.

Nina

Pək nəzakətli zat imiş Sən'an.

Xumar

(Nina ilə bərabər odasına doğru yürüyərək, onu təsdiq ilə)

Əvət, ən möhtərəm, nəcib insan...
Hələ dursun kəmalı, mə'rifəti,
Onda var sanki evliya sifəti.

Serğo dərhal xurcunu alır, boşaltmaq üçün domuz damına girər.

Şeyx Sən'an

(bir tərəfdən çıxar, Xumarın getdiyini görüncə)

Gediyor işlə nazlı cananım,
Gediyor aşınayi-vicdanım,
Gediyor işlə dinü imanım,
Gediyor səbrü taqətim, canım...

(Məhzun və mütləssir bəqışlarla domuz damına yaxlaşır.)

Serğo

(çıqaraq)

Arqadaş! Gəl, yemək gətirdi Xumar.

Şeyx Sən'an

İştahım yox...

Serğo

Gəl!..

Şeyx Sən'an

İstəməz israr,
Yorğunum, sıtma var canımda bir az.

(içəri girər)

S e r ğ o

Azacıq yatsanız fəna olmaz.

(ətrafə)

Görünür dərdi tazələndi yenə,
Çünki canan göründü gözlərinə.

S i m o n

(iki dəliqanlı ilə bərabər gələrək)

Serğocan, Serğo!

S e r ğ o

Vay, Simon, gəl...

S i m o n

Sus!
Nerdə Sən'an!

S e r ğ o

Zavallı pək əfsus,
Daima qəmli, daima düşkün...
Yatıyor, işte xastalandı bu gün.

S i m o n

Sən nə dersin, şu dərbədər Platon
Şeyx Sən'anə qız verirmi?..

S e r ğ o

Simon!
O bir insan ki, pək fürumayə...

And içib Tanrı oğlu İsayə,
Basmış İncilə əl, inan, verəcək...

Simon

Şu hərif pək inadçıdır gerçək,
Qızı bədbəxt edib də öldürəcək.

Serğo

(qafasını oynataraq)

Burda zənnimcə səhvən olsa gərək,
Çünki qız, başqa dürlü bir xilqət,
Onu mütləq görən edər heyrət.
Şeyxə pək başqa bir məhəbbəti var,
Daim ikram edər də, hörməti var.

Birinci dəliqanlı

Həp manastır deyib dururdu Xumar,
Nə çabıq fikri döndü?

Serğo

(domuz damını göstərir)

Manə var;
Bu uçuq dam Xumar için əl'an
Daha qiymətlidir manastırdan.
Bu onun səcdəgahı, qibləsidir,
Şeyx onun heykəli-müqəddəsidir.

İkinci dəliqanlı

(Simona)

Şimdi fikrin nə? Şübhə qalmadı hiç,
Qız demək şeyxin oldu, sən vaz keç!

S e r ğ o

Şübhəsiz, bitmək üzrədir müddət,
Şeyxi rədd eyləməz Xumar əlbət.

S i m o n

(qəhrxənd ilə)

Diridir, ölməmiş Simon hala,
Ona fürsət verirmiyim?

(qayət həyəcanlı)

Əsla!..

*(Cibindən para ilə dolu bir kisə çıxarır; əlində atıb tutduqdan sonra
Sergöyə verərək)*

Doludur həp gümüşlə altın, al!
Bu onun qan bahası olsun, al!

Öncə Simon, sonra arqadaşları xəncərləri çəkərək şeyxin yatağına hücum etmək
istərlər.

S e r ğ o

(Simona)

Nə imiş anladım, sənin əməlin.

(hər üçünə)

Şimdi olmaz, gedin də, sonra gəlin.

Bu sırada Özdəmir gəlir, arqa tərəfdə pusub onları dinlər. N i n a da Xumarın
odasından çıxaraq dərin bir heyrətlə bu əhvalı tamaşa edir.

Birinci dəliqanlı

(*Simona*)

Doğru, pək doğru söylüyor, gedəlim,
Gecə keçsin, gəlib də öldürəlim.

Simon

Bəncə fürsət qanatlı bir quşdur,
Kim ki, əldən uçursa, sərxoşdur.

Həmən hücum etmək istər, Nina böyük bir iztirab içində baqıb durur. Özdəmir çarçabıq Simonun biləyini yaqalar, xəncər əlindən düşüverir. Dəliqanlılar isə hər biri bir tərəfdən Özdəmiri yaqalayıb qımıldanmasına imkan verməzlər.

İkinci dəliqanlı

(*Özdəmirə*)

Məhv olursun, saqın, qımıldama, dur!

Bu sırada Oğuz gələrək ağır və məğrur bir baxışdan sonra arqadan hər əlilə bir dəliqanlının boğazından tutub şiddətlə sıqar. Hər ikisi boğulacaq bir hala gəlirlər, hər kəsi dəhşət alır.

Oğuz

İştə xainlərin cəzası budur!

Özdəmir

(*Simona*)

Bir düşün, bir utan, qızar, yahu!
Səndə bilməm nasıl təbiət bu?
Şeyx, o bir möhtərəm, zərərsiz adam,
Həm misafir, qərib və aciz adam...
Əcəba səndə yoqmudur vicdan?
Böylə namərd olurmu hiç insan!?

Oğuz

Hanki xain bu nev edər rəftar?
Ah, namusa küsmüş alçaqlar!
Sizmi, Sən'anımı ölməyə şayan?
Baq, şu xəncər verir cavab əl'an.

(Həməən xəncərini çəkərək Simona hücum edər)

Özdəmir

(Oğuzu tutaraq ağır bir ahənglə)

Dur!.. Xayır, istəməz bu hiddətü kin,
Pəki, ondan nə fərqi oldu sən'in?

Oğuz

Qoy gəbərsin!

Özdəmir

Xayır, bu hiç olmaz,
Güclü gücsüzdən intiqam almaz.

(Simonla arqadaşlarına)

Dəf' olun, haydı, durmayın!.. Lakin,
Lakin əsla unutmayın, şeyxin
Qanını içmək istəyən alçaq
Ən nihayət əlimdə qəhr olacaq.

Hər üçü silahlarını alıb gedərlər.

Şeyx Sən'an

(domuz damından çıxaraq)

Nə imiş? Söyləyin, nə var, əcəba?

Özdəmir

Öylə bir şey deyil, əfəndi baba!..

Oğuz

(Serğonun əlindəki kisəyi alaraq)

Bu nə?

Serğo

(kəkələyərək)

Bilməm... əvət, bu kisə... xayırlı...

Oğuz

Şeyx üçün yoxsa qan bahasıdır?

(Sərt və atəşli bir sillə eşq edər)

Şeyx Sən'an

Allah, Allah!.. Oğuz, nə yaptın sən?..

Oğuz

Sana qəsd etdirən şu xaini bən,
Azacıq etmək istədim tə'dib.

Şeyx Sən'an

Pək yazıq!.. Bir düşün, zavallı qərib.

(göyə doğru)

Bu fəlakətlərin bütün səbəbi,
Hər bənim, bən... bağışla, yarəbbi!..

Oğuz

(*Serğöya*)

Baqınıb durma, haydı, kisəyi al!
Gəl, işim var səninlə, gəl, abdal!

(*Serğo kisəyi yerdən alıb Oğuzu izlər.*)

Özdəmir

Şimdi fikrin nədir, böyük şeyxim?
Zənn edərsəm olur nəticə vəxim.
Səni bunlar epeycə incidəcək,
Şübhəsiz, ən sonunda rədd edəcək,
Halınız həm də xeyli qorquludur,
Kim bilir, bəlkə bir cinayət olur.
Qızı istərsəniz alıb gedəlim,
Həm də kim qarşı çıqsa, məhv edəlim.

Şeyx Sən'an

Özdəmir! Parça-parça doğransam,
Yenə bir böylə haqsız iş yapmam.

Özdəmir

Bir sözüm yox bu rə'yə qarşı bənim,
Lakin olduqca ehtiyat lazim...

Şeyx Sən'an

Gediniz, çünki pək uzaq yolunuz,
Bəni Tanrım qorur, əmin olunuz!

Özdəmir

(*xurcunu yerdən alır, şeyxin əlini öpərək*)

Bir qəza vəqə olsa, şeyxim, inan,

Çıqarız həp yolunda var-yoqdan.
Daima borcumuz itaətdir,
Bizcə hər əmriniz səadətdir.

(çəkilib gedər)

Şeyx Sən'an

Cümlə ikramü lütfünüz məlum,
Sağ olun, əskik olmayın, oğlum.

(Özdəmirin uzaqlaşdığını görüncə)

Uçurum, iştə hər tərəf uçurum!
Anlamam bən, nədir bu taleyi-şum!?
Nə fəlakət!.. Nədir bu, yarəbbi!?

Nina

(Səssiz adımlarla çəkilib, Xumarın odasına girdiyi sırada)

Serğodur iştə həpsinin səbəbi.

Şeyx Sən'an

(göyə doğru)

Deyil əsla bir iştika, bu nida!
Çünki ülvü Xumarın uğrunda
Hər bəla bəncə bir səadətdir,
Hər cəfa sanki bir məhəbbətdir.

Qapının önündəki dəstiyi alır, su gətirmək üçün bağçanın bir tərəfinə gedər. Azacıq sonra Anton ağ geyimdə digər tərəfdən çıxar, əbus çöhrəli bir gürcü də əlində yaqıcı maye ilə dolu bir dəsti tutaraq onu izlər.

Anton

(yarım səslə)

Serğocan, Serğo!..

Arqadaş1

İstəmöz, bir dur.

(Domuz damına baqaraq)

İştə Sən'an yataqda... Baq uyuyur.

Anton

Sergo!..

Arqadaş1

Lazım deyil. Bıraq, gedərim
Doğrayıb şeyxi, şimdi məhv edərim.

(Dərhal içəri fırlar)

Anton

(qapıdan baqaraq)

Daha vur! Bir də, bir də...

(kəndi-kəndinə)

Şimdi Xumar
Bən kimim, ya nəyim, duyar, anlar.

Arqadaş1

(çıqaraq heyrat və dəhşətlə)

Şu hərif anlamam nə sehr etmiş,
Bir təsadüf ki, iştə pək müdhiş!..
Ona hiç xəncər etmiyər tə'sir,
Yalnız icra olundu son tədbir.

Qapıyı qapar, bu sırada içəridə alav parlamağa başlar.

Anton

Yoqsa atəşlədinmi?

Arqadaşı

Öylə, əvət;
Yandı Sən'an, kül oldu, getdi...

Anton

Fəqət,
Şimdi dilbər Xumarə müjdə gərək,
Ta gəlib seyrə dalsın inliyəmək.

Xumar Nina ilə bərabər odasından çıxar, onları görür-görməz böyük bir heyrət
və təlaş içində baqa qalırlar.

Arqadaşı

(Antona istehzal qəhqəhə ilə)

Şimdi Sən'an yatıb da rə'yadə,
Zevqə dalmış behiştə-ə'ladə.

(təlaş ilə)

Daha durmaq xatalı... Gəl, gedəlim...
Gedəlim, haydı...

Anton

Pək gözəl, gedəlim.

Sür'ətli adımlarla uzaqlaşırırlar.

Xumar

Ah!.. Bunlar da bir cinayət arar.

Nina

Şübhəsiz, başqa bir fəlakət var.

Bu sırada şiddətli yel əsməsi, gök gurultusu, yanğın çıtırdısı başlar. Ta pərdənin sonuna qədər davam edir.

Xumar

(Nina ilə bərabər şaşqın bir halda domuz damına yaqlaşaraq)

Anladım, şimdi anladım, bildim.

(hiddət və tələş ilə)

Serğo, gəl, Serğo! Nerdəsin?

Serğo

(görünərək)

Gəldim.

Xumar

Haydı, qoş, durma!.. Gəl, tez aç qapıyı!

Nina

Xain, alçaq, ədəbsiz, aç qapıyı!

Serğo qapıyı açdığı kibi yanğından hasil olan qızıl alav səhnəyi aydınlatır.

Gir, çabucq gir, zavallı şeyxi çıxar!

Xumar

Durma, biçarə yandı, tez qurtar!

Serğo içəri girmək istər, fəqət cəsarət edəməz.

Qomşular

(üç-dört kişi gələrək)

Söyləyin bir, nə var? Nə olmuş?..

Xumar

Aman!..

Yandı, məhv oldu binəva Sən'an...

Qomşular

Baqalım, bəlkə yanmamış...

Nina

(hiddətlə Serğoya)

Cəllad!..

Xumar

A-h, biçarə şeyx!.. Aman!.. İmdad!..

Bitab olaraq düşəcək olur. Nina həmən kəndisini dutar. Bu sırada Şeyx Sən'an ölində dəsti bir tərəfdən çıxar, hər kəs heyrətindən dona qalır.

Şeyx Sən'an

(pərəstişkarənə bir tevr ilə)

Şeyxi məhv oldu sanmayın zinhar!

İştə qarşıdayım, sevimli Xumar!

Kim ki, eşq atəşilə oldu hədə, r

Onu yandırılmaz öylə atəşlər.

Bəni öldürsələr də, bən yaşarım,

Tərk edib xəlqi xaliqə qoşarım.

Əbədiyyət bənim məzarımdır,

Çünki sultani-eşq yarımıdır.

Eşq için can nisar edən ərlər
Əbədi bir həyat içində gülər.
Bəni həp parça-parça doğrasalar,
Ruhum ölməz, səmayi-eşqə uçar.
Uçar ən möhtəşəm fəzalər aşar,
Yenə cənnətdə həp səninlə yaşar.

Son beyt bitmək üzrə ikən həmənin pərdə qapanır.

Pərdə

II SƏHNƏ

Mədinədə həsir ilə döşənmiş bir oda... Ətrafda oturub dayanmaq üçün mindərlər və döşəklər... İki qapı... Bağcaya açılır iki-üç pəncərə... Günəş yeni doğmağa başlayır.

Pərdə açıldıqda xidmətçi qara ərəb döşəkləri düzəltərək çıxar. Bu sırada Şeyx Hadi ilə Əbülülə daxil olur.

Şeyx Hadi

Çoq şükür Rəbbi-zülcəlalimizə,
Oldu qismət yenə Mədinə bizə.

(Pəncərələrdən birini açaraq)

Nə müqəddəs havası var... hər an
Nəfəs aldıqca qəşş olur insan.
Adəta ruhə bir səfa gəliyor,
Adəta qəlbə bir şəfa gəliyor.

Əbülülə

Şeyx Hadi! Nə dersiniz gerçək,
İstərim bir çıxıb xəbər bilmək.

Şeyx Hadi

Soruşub bir nə var, nə yox bilsən,
Bixəbər qalmayız həvadisdən.

(pəncərəyi qapayaraq)

Yorğunum, bən də bir yarım saət
Uzanıb olmaq istərim rahat.

(Əbülülə çıxdığı sırada)

Fəqət ilk öncə Şeyx Sən'andan
Bir xəbər bil!..

Ə b ü l ü l a

Pəki!

Şeyx Hadi

Unutma, aman,
Həm də Zəhrayı sor da, gör o nasıl?
Xastadır bəlkə, get iyyadət qıl.

Əbülülə gedər. Şeyx Hadi əbasını yüzünə çəkərək uzanır. Bu sırada səhnənin işığı
çəkilib ucdakı ikinci pərdə qalqar.

Şeyx Sən'an

*(atəşlər, alovlar içində görünərək yarı məhzun, yarı məmnun bir
fəryad ilə)*

Yandım, Allah!.. Nədir bu işgəncə?
Həm nə dəhşətli, datlı əyləncə!..
Atəşi-eşq bir səadət imiş,
Bu da bir başqa dürlü cənnət imiş.
Bəndə yox isticə, fəqət, yarəbb!
Yoxmudur səndə mərhəmət?! Ya Rəbb!..
Gəliyor həp bu hiylələr səndən,
Bəni bilməm niçin yaratdın sən?!

Bə'zi mevhum əllərdə xəncərlər, qılıclar parlayaraq Şeyx Sən'ana hücum edildiyi
görülür.

Bir mələk

(göydən enər kibi gələrək)

Hiç məraq etmə, möhtərəm Sən'an!
Səni əsla unutmamış Yaratan.
Sana xaliq olub yeganə pənah,
Həm şəfaətçidir Rəsulullah.
Səni təqdis edər mələklər, inan,
Hiç təlaş etmə, gəl, böyük Sən'an!

Şeyx Sən'anın əlindən tutub kənara çəkmək üzrə ikən ikinci pərdə enər. Səhnə
aydınlaşır.

Şeyx Hadi

(sərsəm kibi qalqaraq)

Əcəba!? Lailahə illəllah!
Bu nə dəhşətli hal!?

Şeyx Əbuzər

Ya Allah!

Şeyx Əbülləhyə və Şeyx Cəfərlə bərabər daxil olur. Qucaqlaşıb öpüşürlər.

Şeyx Hadi

Buyurun!

Şeyx Əbuzər

Keyfiniz nasıl?

Şeyx Hadi

Eyyim.

Şeyx Əbuzər

Parlasın ictimadınız daim,
Sizə əcr eyləsin əta qadır.

Şeyx Hadi

Gördünüzmü Əbülulayı?..

Şeyx Əbuzər

Xayır.

Şeyx Hadi

Söyləyin bir, nə var, nə yox, Zəhra
Eyiləşmişmi?

Şeyx Əbuzər

Halı xeyli fəna,
Yaşıyor canlı bir cənazə kibi.

Şeyx Hadi

Sən böyüksün, İlahi, yarəbbi!

Şeyx Əbuzər

Yeməz-ıçməz, zavallı pək düşgün...
Ağlamaz, ağlatır cihanı bütün.
Həm seçilməz o bir müqəvvadən,
Ölüdür, köçməmiş bu dünyadən,
Daima türbeyi-Rəsulə gedər,
Yalvarıb Haqqa ərzi-hacət edər.

Şeyx Hadi

Daha kafi şu qəmli qissə, aman!
Azacıq söylə Şeyx Sən'andan.
Yoxmu hiç bir xəbər, gələn, ya gedən?

Şeyx Əbuzər

Yolçu var Məkkəyi-mükərrəmədən,
Söylənən sözlər olsa həp gerçək,
Şeyx Sən'an, demək yarın gələcək.

Şeyx Hədi

Çoq şükür, çoq şükür, böyük Tanrı!

Şeyx Əbuzər

Anlatıb sən də söylə bir barı,
Pək uzun sürdü adəta bu səfər.
Qardaşım, söylə bir nə var, nə xəbər?

Şeyx Hədi

Sormayın, sormayın nə halətdir,
Bu səfər bir yığın fəlakətdir.
Ah, əvət şimdİ yalnız on kişidən
Sağ qalan bir Əbülülə, bir bən...

Hər üçü

(böyük bir yə's və heyrət içində ahəngi-məxsus ilə)

“İnna-lillahi və inna-ileyhi raciun”.

Şeyx Əbülləhyə

(dərin bir sükutdan sonra)

Nə fəlakətli hal, aman, ya Rəb!

Şeyx Cəfər

Nə imiş, kim bilir, bu halə səbəb?

Şeyx Əbuzər

Nə təəssüflü bir xəbər... Eyvah!..

(*Şeyx Hadiyə*)

Hər nə keçmişsə eylə həp izah!

Şeyx Hadi

Kə'bədən biz o gün ki, ayrıldıq,
Və'zü təbliğə başladıq artıq.
Gəzdik az-çoq Yəmən diyarındə,
Azacıq sonra atladiq Hində.
Edərək hər tərəfdə nitq irad,
Xəlqi də'vətlə eylədik irşad.
Eyləyib ərzi-ehtiramü səlam,
Bizi alqışlıyordu həp islam,
Başqa dinlərdə bir çox insanlar
Həp sorar, həp arardı bürhanlar.
Çünki pək güc deyildi ilzamı,
Həp qəbul etdi dini-islamı.

Şeyx Əbülləhyə

Əvət, islam yüksəlir, enməz.

Şeyx Cəfər

Nuri-həq daima yanar, sönməz.

Şeyx Hadi

O civarlarda iştə bir müddət
Göstərib himmət, eylədik də'vət
Nagəhan başlayıb vəba, taun
Sardı ətrafı, xəlqi etdi zəbun.
Çarəsiz, biz də Hindi tərək edərək,

Geri döndük təəssüf eyləyərək.
Bəhri-Ümməndə sonra bir tufan,
Bir bəla qopdu, sarsılırdı cihan.
Gecədən keçməmişdi bir o qadar,
Oldu dəhşətlə runüma məhşər.
Pək yaqındıq o dəmdə sahilə biz,
Sarsılıb durdu nəgəhan gəmimiz.
Qocaman dalğalar hücum edərək,
Çıldırıb ıçqırırdı kükrəyərək.
Dəli yellər alay-alay qoşaraq,
Gəminin yelkənilə çarpışaraq,
Qıldı həp parça-parça bir anda,
Hökm edib durdu yə's hər yanda.
Hər tərəfdən ucaldı ahü fəğan;
Ağlayan, inləyən, düşən, bağırən,
Bir yığın binəva, səfil insan
Yalvarıb Haqqa istiyordu aman.
Çırpınırkən xilas için həpimiz
Daha dəhşətlənib qudurdu dəniz.
Topa tutmaqla yıldırım hər an,
Gurlayıb yolçularda qoymadı can,
Bir tərəfdən də parlayıb şimşək,
Xəlqi titrətdi həp qılınc çəkərək.
Gök dənizdən seçilmiyor əsla;
Yer bəla, gök bəla, mühit bəla...
Çarpışır yolçularla fırtınalar,
Hər kəsin gözlərində dəhşət var.
Son nəfəs işte, yox ümidi-nicat,
Gəmimiz batmaq üzrədir, heyhat!

Şeyx Əbülləhyə

Bir təsadüf ki, həp fəlakət imiş.

Şeyx Cəfər

Bir umulmaz qəza ki, dəhşət imiş!..

Şeyx Hadi

(davam ilə)

Yolçular çarəsiz qalıb nagh,
İki-bir, üç-bir oldular həmrəh.
Gəmidən fırlayıb da çırpınaraq,
İstiyorlardı hər xilas olmaq.
Suda bir xeyli qol-qanat çaldıq,
Hər yorulduq da duyğusuz qaldıq.
Böylə müztər görüncə halətimi,
Söylədim kəlmeyi-şəhadətimi,
Çarpışırkən ümidü yə'slə bən,
Gəldi bir səs bu anda sahilədən,
Səs gələn səmti izləyib buldum,
Allahın yardımilə qurtuldum.
Gecə bilməm nəsil keçib getdi.
Ən nihayət günəş tülü' etdi.
Baqdım, əfsus, qurtulan bizdən
Yalnız bir Əbülüla, bir bən...

Şeyx Əbuzər

Tanrı qərq eyləsin də rəhmətinə,
Əfv qılsın rəsulu hörmətinə.
Sizə səbri-cəmil edib ehsan,
Ömrülər eyləsin əta Sübhan.

Əbülüla

(daxil olaraq)

Şeyx Sədra yanında hər ixvan
Gəliyor...

Şeyx Hadi

Pək gözəl, fəqət Sən'an?!

Ə b ü l l a

Onu bən görmədim, xayır...

Şeyx Hadi

(tələş və heyrətlə)

Əcəba!

Bir həqiqətmi gördüyüm rə'ya?!

(pəncərəyi açıb göyə doğru bəqarəq)

Ah, tar oldu gözlərimdə fəza,
Var imiş şeyximin başında qəza.

Mə'yus bir halda dalıb gedər. Şeyx Sədrə öndə olaraq bütün şeyxlər və müridlər yorğun adımlarla daxil olurlar. Şeyx Hadi başını qaldırır. Gələnləri ağır və kəskin bəqışlarla süzdükdən sonra Şeyx Sədrəyə.

Söylə, Sədrə, nə oldu şeyxinizə?
Əbədi bir vidamı etdi sizə?

Şeyx Sədrə mütərəddid bir halda düşünür.

Düşünüb durma böylə heyrətlə,
Söylə, aç!.. Hər nə varsa aç, söylə!..

Şeyx Sədrə

Şeyxi bizdən ayırdı Gürcüstan,
Şimdi artıq o, başqa bir insan...

Şeyx Hadi

Sağ ya?

Şeyx Sədrə

Əlbəttə!

Şeyx Hadi

(*göyə doğru*)

Çoq şükür, ya Rəb!

(*Şeyx Sədrayə*)

Niçin ayrıldınız, nə oldu səbəb?

Şeyx Sədra sükut edər.

Söylə, gizlətmə!

Şeyx Mərvan

(*Şeyx Sədrayə*)

Söylə, həp söylə!

Şeyx Hadi

(*Şeyx Mərvanə*)

Haydı, sən söylə, sən dəvam eylə!

Şeyx Mərvan

Şeyximiz satdı dini, imanı,
Şeyximiz atdı hökmi-Qur'anı,
Hökmi-Qur'anı atdı bir qız için,
Həm şərab içdi, həm xaç asdı, bilin!
O qadından qaçan böyük Sən'an,
Domuz otlatmaq üzrə oldu çoban.

Şeyx Hadi

(*mə'nalı bir ahənglə*)

Böylə gördükdə, şübhəsiz, həpiniz,
Ona nifrətlə duyğu bəslədiniz!

(İstehzal qəhqəhə ilə)

Gəldiniz?... Həm də Şeyx Sən'ansız!..
Cümləniz bir cəsəd ki, həp cansız.
Qaliba sizcə öylə bir ustad,
Olunur şimdi lə'nü tə'nlə yad!?

Şeyx Mərvan

Onu təkfirə qalqışan vicdan
Bir qəbahətmi işliyor?

Şeyx Hadi

(qayət hiddətli)

Mərvan!
Görmədim bən sənə qədər nankor,
Bir gözün kor deyil ki, vicdan kor.

Hər kəsdə dərin bir sükut.

(ümumə)

Sizdə insaf yox, həmiyyət yox!
Mürşidi-binəzirə hörmət yox.
Çünki yox ruhunuzda ülviyyət,
Qəlbiniz həp zəbuni-süfliyyət...
Tutsa əfaqı şö'leyi-hikmət,
Onu duymaz dumanlı gözlər, əvət.
Şeyx Sən'an, o şəmsi-ələmtab
Oldu kafir, xaç asdı, içdi şərab;
Hər nə yapıdın, şübhəsiz, siz də –
Siz də həp yapmalıydınız, siz də,
Siz də həp olmalıydınız tərsə,
Mə'siyətdənmi qorqunuz yoxsa!..
Halbuki küfrü Şeyx Sən'anın.
O fəzilətli piri-irfanın
Sizin imanınızdan uladır,
Haq bilir, həm də bin qat ə'ladır.

Ü m u m

Xeyli yalvardıq, işlə rədd etdi.

Şeyx Mərvan

Bizi nifrətlə tərk edib getdi.

Şeyx Hadi

Həpiniz çünki kəc nəzər, xain,
Həm də zahirpərəst, bədbatin...
Sizdə olsaydı şübhəsiz vicdan,
Bilərək Şeyxi Kə'beyi-iman,
Ona hiç söyləməzdiniz azğın,
Onu zənn eyləməzdiniz sapqın.

(*Şeyx Sədrayə*)

Söylə, Sədra, yalanmı söylədiyim?

Şeyx Sədra

Doğru, pək doğru, möhtərəm şeyxim!

(*təbdili tevr ilə*)

Şübhə yox, gərçi sizcə mənfuruz
Lakin az-çoq bu işdə mə'zuruz.

Şeyx Hadi

Məsələ?.. Şərh edib də söylə nasıl?

Şeyx Sədra

Şeyxi tərk eyləyib tamam bir yıl
Gəzib ətrafı olmadıq mə'yus,
Dini təbliğə başladıq... Əfsus!..
Bir də döndük, bulunca Sən'anı,

Gördük olmuş o bir domuz çobanı.
İki gün yalvarıb rica etdik,
Gecə-gündüz həp iltica etdik.
Yenə rədd etdi... Baqdım olmuş əsir,
Nə qadar yalvarılsa yoq tə'sir.

Şeyx H a d i

Pək gözəl, siz qalaydınız orada.

Şeyx S ə d r a

İştə həp arqadaşlarım burada!
Qalalım söylədim də, baqmadılar,
E'tiraz etdilər bütün... Naçar
Bən fəqət qalmaq istədim tənha,
Buldu Sən'an bu fikri pək bica.
Ən nihayət şikəstəpər, mə'yus,
Eylədik cümləmiz vida, əfsus.

Şeyx H a d i

Şeyx Sən'an, o bir böyük ümman,
Onda yoq qə'rü ibtida, payan.
Onu idrak için kəmal istər,
Əhli-zevq istər, əhli-hal istər
Ah, əvət, şimdi gördüyüm rə'ya
Nə tuhaf levhə, bilsəniz...

Şeyx M ə r v a n

(*Şeyx Nəimə müstəhzi*)

Əcəba?!

Şeyx S ə d r a

(*Şeyx Hadiyə*)

Lütf edib söyləyin, rica edərim.

Şeyx Hadi

Gördüm əl'an ki, şeyxi-dərbədərim
Yanıyor... halı pək müşəvvəşdir.
Bütün ətraf alavdır, atəşdir.
Parlar əllərdə həp qılıc, xəncər,
Titrətib şeyxi zəhrəçak eylər.

Hər kəsə dərin bir heyrət.

Nagəhan bir gözəl, sevimli mələk
Endi göydən, təbəssüm eyləyərək.
Şeyxi qaldırdı səmti-balayə,
Ərşi-ə'layə, qürbi-mövlayə.

Ümum

Şeyximiz rəhnümayi-irfandır!..

Şeyx Əbuzər

Şübhəsiz, lütfi-həqqə şayandır.

Birinci şeyx

Ya niçin öylə şeyxi tərək etdik?

İkinci şeyx

Nə xəta eylədik, nə kəc getdik!?

Şeyx Hadi

Çünki siz korsunuz... O, mənbeyi-nur...

Əbülülə

Fəqət ən son nədamət əfv olunur.

Birinci şeyx

Yenə həp şeyxə doğru qoşmalıyız.

İkinci şeyx

Şübhəsiz, şübhəsiz, buluşmalıyız.

Şeyx Sədra

(qafasını oynataraq, istehzal və mə'nalı bir ahənglə)

Pək təbii deyilmidir, əcəba?!
Azacıq tar olursa şimdi hava,
Sevinir hər tərəfdə şəbpərələr
Aldanıb qafilanə rəqs eylər.
Zənn edərlər günəş üful etmiş,
Büsbütün nuru məhv olub getmiş...
Bir qadar sonra parlayıb təkrar,
Bütün afaqı nuri-hüsnü yaqar.
Ürkərək həpsi bunca şə'sədən,
Şaşırır, diksinir... Nə batil zənn!..

Şeyx Hədi

Bir qəbahət bu, həm də pək müdhiş!
Başqa bir çarə yox, keçən keçmiş...
Fəzlədir bəncə vaxtı qeyb etmək,
Şimdi fürsətdən istifadə gərək.
Gedəlim türbəyi-rəsula, gəlin,
Həm ziyarət, həm ərzi-hacət için.
Edəlim ərzi-əhtiramü səlam,
Edəlim həp şəfaət istirham.
Qoşalım sonra Şeyx Sən'anə,
Qoşalım rəhnümayi-irfanə.

Ümum

Gedəlim, haydı durmayın, gedəlim;
Gedəlim, şeyxə can nisar edəlim.

Şeyx Hadi ilə Şeyx Sədra çıxar. Bütün şeyxlər və müridlər də onları izlər.

Şeyx Mərvan

(çıxdığı sırada Şeyx Nəimə)

Həpsi boş bir xəyalə aldanıyor,
Zülməti-küfrü nuri-həq sanıyor!..

Əbülülə

(ən arqada olaraq mə'nalı bir ahənglə, hər ikisinə)

Bir həqiqətdir iştə, gözsüzlər
Kor olur, nuri-həqqi görməzlər...

Pərdə

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ

I SƏHNƏ

İkinci pərdənin səhnəsində olduğu kibi, yol üzərində kiçik bir balkon... Qarşıda çiçəkli bir bağça; mayıs... Pazar günü... Pərdə açıldıqda dörd-beş dəliqanlı gürcü sərxoş bir halda yoldan keçərlər. Bunlardan biri öndə çalğı çalar, biri də tuhaf və gülünc vəziyyətlərlə oynar, digərləri isə əl çalarlar. N i n a balkona çıxıb onları tamaşayə dalar. Dəliqanlılar çalıb oynadıqları halda uzaqlaşıb gedərlər. Bu sırada X u m a r da çıxar.

N i n a

(Xumara)

Daima evdə sanki bir dutsaq...
Nə olur bir çıxıb hava alsaq!?
Şimdi var hər gönüldə zəvqə həvəs,
Çalar, oynar da əylənir hər kəs.
Baq, cihan həp gülümsüyor, bir baq!
Sən fəqət, sən bu feyzdən pək uzaq...

Xumar

Bəni sən hiç məlamət etmə, gülüm!
Hər nə yapsam açılmıyor gönlüm.
Şu dilara, sevimli mənzərələr
Artırır bəndə sanki hüznü kədər.

Bu sırada öncə əlvan geyinmiş qızlar və uşaqlar, sonra dəliqanlılar, nəş'əli, munis
bir ahənglə şərq çəğırə-çəğırə gəlib keçərlər.

Qızlar və uşaqlar

Açmış mənəkşə, sünbül,
Xəndan olur qızılgül;
Ötdükçə, sanki bülbül
Rəqs etdirir xəyali...

Dəliqanlılar

Hərdəm günəş gülümsər,
Süslər cihanı yeksər;
Məczub edər sərasər
Ənzari-əhli-hali...

Qızlar və uşaqlar

Dünya tərəblə dolmuş,
Bir parça cənnət olmuş,
Hər ruh nəş'ə bulmuş,
Hər qəlb açıq, səfəli...

Dəliqanlılar

Hər gözdə bir məhəbbət,
Hər yüzdə bir səadət;
Həp əhli-zəvqü işrət
Sərməstü laübalı...

Bu anda sür'ətli bir sürətdə kilisədə çalınmaqda olan çan səsi eşidilməyə başlar.

X u m a r

Nina, baq, iştə dinlə çan səsini,
Dinlə ömrün şikəstə naləsini.
Xalq bir yanda şərqilər çağırır,
Çalar, oynar da, həp gülər, bağırır,
Başqa bir yanda bir zavallı fəqət
Zevqi-dünyayə həp qalır həsrət.
Sarsılır cümlə əqrəbası onun
Daima yaslı, daima məhzun...

N i n a

Sən məraq etmə, hiç sıqılma, Xumar!
Çünki bir fərd ölür də, dördü doğar.

X u m a r

Doğar, amma doğub doğurmaqdan
Nə çıxar sanki!?

N i n a

(vola baqaraq)

İştə gəldi baban!

X u m a r

(papası babası ilə bərabər görüncə, istikrahla)

Şu papas, ah! Pək xəyanətkar,
Yenə bəsbəlli bir xəyanəti var.

Hər ikisi içəri girər, təkrar çan səsi eşidilir.

P a p a s

İştə baq, dinliyormusun, Platon?

Platon

Yenə kimdir ölən?

Papas

Zavallı Simon.

Platon

Ah, yazıq! Söylə bir, nə oldu? Nasıl?

Papas

Aşiq olmuş Xumarə tam iki yıl,
Ağlayıb sızlamış... fəqət naçar,
Aqibət vermiş intiharə qərar.

Platon

Pək yazıq!.. Başqa bir yigitti Simon.

Papas

Hələ biçarə Anton, a-h, Anton!..
Sanki bitmiş də, yox həyat onda,
O da er-gec olur Xumarə fəda.

Platon

Şeyx Sən'anı mütməin etdim,
Çarə yox, söz verib yəmin etdim.

Papas

Bulunur şeymi öylə bir evlad!
Qızı bədbəxt edərsin, etmə inad!

Platon

(laübalı qəhqəhə ilə)

Pək tuhaf!.. Kim? Xumarmı?! Pək yanıls...
Fərq yox, onca bir demək yaz-qış.
Hər müsavidir, onca hüznü nəşat,
Onca birdir övət, həyatü məmat.

Papas

Anlamam bən nədir bu lafı gəzaf
Platon, səndə yoqmudur insaf?

Platon

(Papasın qolundan tutaraq)

Pək gözəl... Anladım məramını, gəl!
Dinləriz hər nə olsa hökmi-əzəl.

Hər ikisi içəri girər. Bu sırada Şeyx Sən'an zində və nurani bir sima ilə, fəqət saç, saqalı büsbütün ağarmış, əlində bir çoban dəgnəgi olduğu halda bağça tərəfində görünür, ağır və düşüncəli adımlarla balkona doğru ilərləməyə başlar. Bu anda Xumar da balkona çıxar. Şeyx Sən'an Xumarın qarşısında duraraq mə'nalı və söz söyləyəcək bir bəqışla bəqib durur.

Xumar

Yoqsa bir xahişinmi var, Sən'an?
Hər nə qəlbində varsa, eylə bəyan...

Şeyx Sən'an

Söylə, ey aşınayi-viddanım!
Söylə, sən söylə, nazlı sultanım.
Söylə, sən söylə... bəndə taqət yox,
Bir də zənnimcə ərzə hacət yox.
Bəllidir çünki səncə hər halım,
Çünki sənsin pəriyi-amalım...

Xumar

(nazikanə)

Fikriniz pək dumanlı, pək mübhəm...
Nə demək istiyorsunuz, bilməm?..

Azacıq sükut.

Serğö

(gələrək, Şeyx Sən'anə)

Soruşub bir yığın sarıqlı adam,
Səni, şeyxim, arardı biaram.
Qaliba həpsi əski yoldaşlar,
Azacıq sonra həp gəlir də çıxar.

Şeyx Sən'an

(hiddətli və usanmış bir halda)

O domuzlar ki, otlatır Sən'an
Şübhəsiz, fərqi yoqdur onlardan.
İstəməm görmək, istəməm... Sən get,
Yolda qandır, çevir, həməən dəf' et!

Serğö dərhal uzaqlaşıb gedər.

(pərəstişkarənə bir vəziyyətlə)

Bir düşün!.. Nazənin, sevimli Xumar!
Bəllidir işlə səncə həp əsrar.
Getdi uğrunda dinü imanım,
Getdi həp fəzlü şöhrətim, şanım.
Unutub cümlə hökmi-Qur'anı,
Oldum axırda bir domuz çobanı.

(başını açaraq)

Saqalım, həp saçım ağardı bütün,
İki yıldır ki, gülmədim bir gün.
Bəni yalnız yaşatdı bir rə'ya,
Oylə rə'ya ki, datlı bir xülya...
Dərdi-həsretlə daima yanaraq,
Yaşadım bir xəyalə aldanaraq.
Söylə, əmrin nədir, gözəl mələgim?
Hədər olsunmu şimdi həp əməgim?

Xumar

(səmimi və mütəəssir)

Möhtərəm şeyx!.. Ey böyük Sən'an!

(artıq sözünə davam edəməz)

Şeyx Sən'an

Söylə, ruhum! Düşünmə, söylə, aman!
Söylə, əsla çəkinmə, söylə, Xumar!
Bəndə hər əmrə qarşı hörmət var.
Məzhər olduqca hər xitabinə bən,
Keçərim sanki kəndi-kəndimdən.
Söylə, güldür bu ruhi-nalanı,
Gül, sevindir bu qəlbi-giryanı,
Bana səndən gəliрсə qəhrü itab,
Yenə gönlüm edər qəbulə şitab.
Sənin uğrunda məhv olub getmək
Ən böyük bir səadət olsa görək...

Bu sırada Papas, Platon və Nina balkona çıxarlar.

Platon

(Xumarə)

Yenə Sən'an nə istiyor əcəba?

Şeyx Sən'an

Tək vəfa istərim də, və'də vəfa.

Papas

Nə demək istiyorsun? İzah et!

Şeyx Sən'an

(azacıq hiddətli və e'tinasız)

Sana race deyil sözüm, keç get!

Papas

(Platona)

Zənn edərsəm şu dərbədər məcnun.

Şeyx Sən'an

(zəhrxənd ilə)

Xəlqi məcnunlar ədd edər məcnun.

Platon

Soralım bir Xumarə...

Papas

Olmaz, inan,
Xayır, əsla bu işdə yox imkan.
Şu hərif çünki tutmamış sözünü,
İzliyormuş həp əski yol-izini.

Platon

Nə diyorsun, canım!?

P a p a s

Əmin olunuz,
Görmədim böylə Tanrısız, yolsuz,
Yenə Qur'an oqur, namaz qılar,
Yenə islamə qarşı hürməti var.

Şeyx Sən'an

(*Platona*)

Həp yalan, iftira!.. İnanma, saqın!

P a p a s

(*hücum ilə şeyxin göksünü açaraq*)

Hanı, göstər nə oldu, nerdə xaqın?

(*xaçı bulamayınca, qayət hiddətli*)

İştə gördünmü? Sayğısız, xain!
Varmıdır sanki səndə məzhəb, din?

Şeyx Sən'an

(*zəhrəxənd ilə*)

Arif ol, arif!.. Atma vicdanı,
Ara qəlbində dini, imanı.

(*Papasın göksündəki böyük xaça işarətlə*)

Zahirin pək gözəl, fəqət nə çıxar?
Oynaşır batinində şeytanlar.

P a p a s

(*şaşqın və hiddətli*)

Ah, sus!.. İnsan qılıqlı şeytan, sus!

Şeyx Sən'an

Sanki bən susdum, öylədir əfsus.

Papas

Haydı, get! Burda durma, get, dəf' ol!
Get! Əvət, başqa bir pənah ara, bul.

Xumar

A-h!

Platon

(Papasa)

Gəl, gəl!.. Zavallı şeyxi biraq!

Papas

(Şeyx Sən'ana)

Get, çəkil, durma!.. Sərsəri, alçaq!

Şeyx Sən'an

A-h, alçaqmı? Sərsərimi?!

Papas

Əvət,
Sana layiq cəza budur əlbət...

Dərhal Xumar ilə Platonu yaqalar, bərabər içəri girərlər. Yalnız Nina dışarıda qalıb
şaşqın bir halda düşünüb durur.

Şeyx Sən'an

(Xumarın getdiyini görünə, suzişli və məcnunənə)

Getmə, gəl!.. Nazənin Xumarım, gəl!
Daha yoq səbrü ixtiyarım, gəl!
Bitdi, məhv oldu bənligim, heyhat!..
Bəndə yoq qeyri arizuyi-həyat.
Getdi, həp söndü, getdi hər əməlim,
Gözəlim! Gəl də bir vida edəlim.
Gəl!.. Aman, gəl!.. Gecikmə gəl, mələgim!

(geri çəkilib yol üzərində münfəil və mütəhəssir bir halda baqaraq)

Əlvida!.. Əlvida!.. Gözəl mələgim!..

(mütərəddid və məcnunanə adımlarla sağ tərəfdən çəkilib gedər.)

Xumar

(çıqaraq, Ninaya)

Nərdə Sən'an? Nə oldu?

Nina

Getdi, Xumar!
Getdi, məcnuni-eşqin etdi fərar.

Xumar

O böyük qəlbi qırdıarmı?.. Aman,
Onu təhqir edən nasıl insan?

(yola doğru enərək, şeyxin getdiyi tərəfə)

Ey böyük şeyx! Ey böyük Sən'an,
Azacıq bəklə, getmə, getmə, aman!..

Həmən qoşaraq şeyxi izlər, Nina kəndisi də Xumarı izlər. Bu sırada Özdəmirlə Oğuz öndə olaraq Şeyx Hadi, bütün şeyxlər və müridlərlə bərabər yolun sol tərəfindən çıxarlar.

Ü m u m

(həyəcanlı bir ahənglə)

Nerdədir? Nerdə rəhbəri-viddan?
Söyləyin nerdə qibleyi-iman?
Şeyximiz nerdə, nerdədir Sən'an?
Söyləyin nerdə Kə'beyi-irfan?..

P a p a s

(Platonla bərabər balkona çıxaraq)

Kimi istərsiniz? Nə var, nə xəbər!?

Ü m u m

Şeyx Sən'anı lütf edib göstər!

P a p a s

Kim bilir nerdə şeyxiniz? Əl'an
Dəf' olub getdi, burda yox Sən'an!

Ü m u m

(həyəcanlı və sarsılmış bir halda papasa)

Sana layiqmi böylə bir tə'bir,
Şeyxi həddinmi eyləmək təhqir?
Sana layiqmi böylə bir həzyan?
Bir düşün, bir düşün, səfil insan.

P l a t o n

Arqadaşlar, qüsürə baqmayınız,
Azacıq burda bəkləyin yalınız,
Şimdi nerdəysə şeyxiniz Sən'an,
Gəlir əlbət... gəlir çıxar əl'an.

Qızlar, ocuqlar v dəliqanlılar bir yerdə qarışıq ssl transaz olaraq
gəlirlər. Hər kəs onlara mltfit olur.

Amıř mnkř, sünbül,
Xəndan olur qızılğl,
tdkc sanki bülbül,
Rəqs etdirir xəyali...

Bu sırada N i n a böyük bir tlař ilə sağ tərəfdən qořub gəlir və hər kəsin nəzər-
diqqətini cəlb dr.

N i n a

Getdi, eyvah, getdi, getdi Xumar,
O da Sən'an uydu, etdi fərar.

P l a t o n

(böyük bir hiddətlə papasa)

İřt gördünmü? Sayğısız budala!
Bəni aləmdə eylədin rsva...

P a p a s

(yoldan keçən gürcülərə)

Dřnn bir n söylüyor Nina,
Daha durmaqda varmı bir m'na!?

G  r c  l  r

Frst əldən çıqar, həmən gedəlim.

(Dərhal qořub gedərlər.)

ř e y x H a d i

(yanındakılara)

Gedəlim, biz də řeyxi dərk dlim.

Ü m u m

Gedəlim, haydı durmayın, gedəlim!
Gedəlim, şeyxə can nisar edəlim...

Onlar da həyəcanlı və sür'ətli adımlarla gürcüləri izlər. Artıq son beyt bitmək üzrə
ikən pərdə qapanmış olur.

P ə r d ə

II SƏHNƏ

Qürub zamanı, bir tərəfdə Kür nəhri, bəridə, Kür boyunca yalçın bir qaya... Kənarda,
qayanın ta ötəsində bir ormancıq... Görünməz tərəfdən qayanın təpəsinə yol varsa da,
səhnə tərəfi fəqət bir uçurumdan ibarətdir.

Pərdə açıldıqda, uzaqlarda, səhrayı və məhzunanə bir çoban düdüğü iniltisi ruhları
məczub edir.

Şeyx Sən'an əlində dəgnək, başı açıq, saçları dağınıq, düşüncəli və yorğun bir
halda qaya başında görünür. Ağır-ağır nəfəs alır, bir qaç adım ataraq dönüb geri baqar.
Bir-iki dərin ah çekib yenilə alınının tərini silər. Bu sırada ixtiyar, nurani Dərviş
ağaclıqdan çıxar. Şeyx Sən'anı bu halda görüncə istehzalı bir baqışdan sonra laübalı və
ağır qəhqəhələrlə gülər. Şeyx isə ürkək bir tevr ilə Dərvişə baqmağa başlar.

D ə r v i ş

Nə qiyafət bu! Söylə, söylə nə var?
Nərdə əvvəlki şeyxlər, xocalar?
Söylə, ey şeyxi-dərbədər, bu nə hal?
Nərdə əvvəlki ehtişamü cəlal?

Şeyx Sən'an

(yan tərəfə baqaraq, əlilə Dərvişə göstərir)

Yalnız şeyxlər deyil, hətta
Şimdi baq, izliyor papaslar da.
Bana olmuş cihan pərəstişkar,
Şimdi pək başqa bir cəlalım var.
Sanma islamə rəhbərim tənha,
Peyrəvimdir xıristiyanlar da.

Dərviş

(Şeyxin göstərdiyi tərəfə bəqaraq, heyratlə)

Bu gəliş bir hücumu andırıyır,
İştə bəq, yoqmu səndə əqlü şüür!?
Həpsinin yüz-gözündə qan coşuyor,
Həpsi bir intiqam için qoşuyor.

Şeyx Sən'an

(diqqətlə bəqaraq)

A-h, əvət, həpsi bivəfa, qəddar...
Qoşuyor, həm də önlərincə Xumar!

Dərviş

Bir səbəbsiz deyil bu hiddəti kin?

Şeyx Sən'an

İxtilaf, ixtilafı-məzhəbü din...

Dərviş

(yarım qəhqəhə ilə)

İştə gördünmü din nələr doğurur?
Nə bəlalar, nə fitnələr doğurur?
Din bir olsaydı yer yüzündə əgər,
Daha məs'ud olurdu cinsi-bəşər.

Şeyx Sən'an

(uzaq üfüqlərə doğru, dəhşətli və yaralı bir ahənglə)

Şeyx, ya şeyx, gəl də seyr eylə,
Yandım atəşdə kəndi rə'yimlə.

Bən qulaq vermədim dəgərli sözə,
Həp qadından gəlir nə gəlsə bizə.

Dərviş

(mütəbəssim)

Şu xəyali xitab əcəb kimədir?

Şeyx Sən'an

Ah, sağ olsaydı şimdi Şeyx Kəbir,
Ataraq seyr edərdi pək ələni,
Kəndi mö'cüzünəmə kəramətini.

Dərviş

Baqma, şeyxim, şu hali-pürqəminə,
Giriyorsun həqiqət aləminə.
Fəzli-həqq runüma kəmalında,
Parlıyor nuri-həqq cəmalında.
Səndə bir əhli-hal əlaməti var,
Səndə əl'an Xuda qiyafəti var.

Şeyx Sən'an

(usanmış bir tevr ilə)

Söylənib durma, sən də get, dəf ol!..
Get də bir başqa sayğısız ara, bul!
Əlverir, istəməz şu mevhumat,
Getdi, məhv oldu bənliyim, heyhat!..
Bəni sən eylədin bu dərddə düçar,
Get, çəkil, durma...

(Xumarın gəldiyini görüncə)

Ah, Xumar, Xumar!

Niyə gəldin? Deyil bu illətsiz?
Bəni məhv eyləməkmi niyyətiniz?

Xumar

(yaqlaşaraq)

Şeyx, ya şeyx! Durma, gəl qaçalım,
Gəl, aman, gəl qaçıb da qurtulalım.

Şeyx Sən'an

(sərsəmcə)

Ah, bəndən nə istiyorsun? Get!..

Xumar

(bir az daha yaqlaşaraq)

Möhtərəm şeyx! İnadı gəl tərək et.

Dərviş

Fəzlədir, şeyxim, öylə bir təhqir,
Daha kafi... Nədamət əfv edilir.

Xumar

Əvət əfv et, qüsurə bağma, aman!
Səndədir könlüm, a-h, səndə... inan!
Pək müqəddəsdir işlə bəncə sənə
Hər şeyin, hər təriqətin, dinin.

Şeyx Sən'an

(Xumarın saçlarını oqşayaraq)

Bəni xatırlayıb da gəlmişsin,
Görünür bivəfa deyilmişsin.

Dərviş

(qafasını oynataraq, yarım qəhqəhə ilə)

Bə'zi dilbər mələklərin, Sən'an,
Halı bir kölgədən seçilməz, inan.
Onu tə'qibə başlayınca qaçar,
Yüz çevirsən, həməən peşincə uçar.

Təkrar mə'nalı bir tərzdə qafasını oynataraq laübalı adımlarla çəkilib gedər. Şeyxi düşüncə, Xumarı heyrət alır. Bu sırada yan tərəfdən Özdəmir ilə Oğuz, bütün şeyxlər və müridlər qoşaraq gəlirlər. Şeyx Sən'anı qayanın təpəsində görüncə.

Ümum

İştə şeyx, iştə möhtərəm Sən'an!
Sana çox-çox şükür, böyük Yaradan!..

Şeyx Sən'an

(heyratlı və istehzal bir təbəssümlə)

Sərsərilər, zavallı şaşqınlar!
Gediniz, haydı, haydı, azgınlr!

Şeyx Hədi

(Şeyx Sən'anın saç-saqalının ağardığına diqqət edərək)

Həp dəyişmiş sevimli siması.

Şeyx Sədra

(Sən'anə)

Şeyxim, en gəl, xətərlidir orası.

Şeyx Sən'an

Yüksələn məhv olur, fəqət enməz!
Nuri-həqq daima yanar, sönməz!

Şeyx Hadi

Şu soğurluq, şu iğbirar nədən?
Şeyx! Unutdunmu yoqsa bizləri sən?
En gəl, en gəl! Ziyarət eyliyəlim,
Sana həp macərayı söylüyəlim.

Şeyx Sən'an

Xayır, alçalmam, istəyən gəlsin,
Bəni hər kim seversə, yüksəlsin.

Əbülülə

Şeyxim, əfv eylə, çünki mə'zuruz,
Qürbət eldir, yol-iz nə, bilmiyoruz.

Şeyx Sən'an

Kim yol-iz bilmiyorsa, dəf olsun,
Bəni ancaq bu hal edərdə məmnun.

Oğuz

(*Şeyx Hadiyah*)

Başqa bir yol da var, gəlin gedəlim.

Şeyx Hadi

Gedəlim, haydı, şeyxi dərk edəlim.

Ümum

(*Oğuzu izləyərək*)

Durmayın, durmayın... Haman varalım,
Gedəlim, bəlkə şeyxi qurtaralım.

Qoşub gedərlər.

Xumar

(ətrafa bəqaraq böyük bir təlaş ilə)

Qaçalım, şeyx, gəldilər, qaçalım,
Gəldilər həp bizimkilər, qaçalım.

Şeyx Sən'an

Baq, Xumar! İştə hər tərəf uçurum...

Xumar

İstəsən bən sənənlə məhv olurum.

Papas və Platon öndə olaraq, gürcülərlə bərabər qayanın üzərində görünürlər.
Xumar "ah!" deyər Şeyx Sən'anın qolları arasına sığır, gürcülərdən bir-ikisi hücum etmək istər.

Papas

(gürcülərə)

Azacıq səbr edin...

(Xumara)

Xumar! Xumar!
Sana layıqmi böylə bir rəftar?
Bir düşün, bir düşün, nə yaptın sən?
Yüz çevirmişmidir Xuda səndən?

(Şeyx Sən'ana işarətlə)

Ah! O, insan qılıqlı şeytandır,
Ayrıl ondan, o, xain insandır!

Xumar

Bu təmənnayı bir də etmə, saqın!
Cən cəsəddən rəvamı ayrılısın!?

Platon

Qəhr olursun, Xumar, inan!.. Həm də
Bəni bədnam edərsin aləmdə.

Şeyx Sən'an

(istirham ilə, Xumarə)

Get, babandır, Xumar, itaət qıl!
Hər nə əmr etsə dinlə, hörmət qıl!

Xumar

İstəməm, şeyxim, iltiması bıraql,
İstəməm, sənsiz istəməm yaşamaql.

Papas

(batmaqda olan günəşi Xumara göstərərək)

Baql, qızarmış günəş, səbəb var ya!
Utanıb qaçmaq istiyor... Guya
O da qızğın sənın zəlalətinə,
O da küskün sənın bu halətinə.

Xumar

(acı təbəssümlə)

Bən də əl'an əvət, enib gedərim,
Başqa bir kainatə əzm edərim.

Şeyx Sən'an

(Xumarı qolları arasına alaraq)

Enməyiz, enməyiz, xayır, yalnız
Ərşi-ə'layə yüksəlib uçarız.

Uçarız həqqə doğru bərqasa,
Netəkim uçdu həzrəti-İsa.

P a p a s

(hiddətlə, gürcülərə)

Nə durub bəkliyorsunuz əcəba?
Daha baqmaqda yoq səmər əsla.

Gürcülərdən bir qismi hücum etmək istər, bu sırada Şeyx Hədi yanındakılarla
bərabər qoşub gəlirlər.

Ö z d ə m i r

(hücuma hazırlaşan gürcülərə)

Dur, dur, əl saqla!..

O ğ u z

Dur!

Şeyx Hədi

Nə var?

P a p a s

Sən'an
Qızı tərək etmiyor...

Şeyx Hədi

(heyratlə)

Tuhaf vicdan!..
Şeyx Sən'an Xumarə talibdir,
Xumar ondan ziyadə rəğibdir.

(Şeyx Sən'ana doğru yaqlaşaraq)

Şeyx Sən'an

Yaqlaşma, dur... Çəkil, asi!

(Parmağilə xəyali bir dairə yaparaq)

Çünki Beytülhəram demək burası,
Daxil olmaq yasaqdır əğyarə.
Sən ki, məhrəm deyilsin əsrarə!

Şeyx Mərvan

(bir adım iləriləyərək)

Şeyx!

Şeyx Sən'an

Dəf ol, çəkil... Səfil, abdal!

Papas

Allah, Allah! Nədir bu müdhiş hal?!

Şeyx Sən'an

(Xumarə)

Söylə, əmrin nədir?

Xumar

Xilas olmaq!

Şeyx Sən'an

(arqadakı nəhri göstərərək)

Uçurumdur pənahgah ancaq.

Platon

(təlaş və həyəcan ilə)

Aman, Allah, bıraqmayın...

Xumar

(Şeyx Sən'ana)

Qaçalım...

Şeyx Sən'an

(nəhrə doğru bəqaraq)

Uçalım, haqqa doğru, gəl uçalım!

Platon

Ah, Xumar!

Xumar

Əlvida!..

Şeyx Sən'an

Ya Allah!..

Hər ikisi öl-ələ verib nəhrə atırlar.

Gürcülər

Getdilər...

Şeyxlər və müridlər

Uçdular...

Platon

Aman, eyva-h!..

(dəyə bixtiyar nəhrə atılmaq istər. Oğuz mane olur.)

P a p a s

(hiddətlə)

Platon!

P l a t o n

Ah! Getdi, getdi...

P a p a s

(soğuşqanlı)

Bıraq!

P l a t o n

(çılğın bir halda)

İştə sənsin səbəb... Rəzil alçaq!

(Xəncərlə papasa hücum edər, gürcülər mane olur)

Şeyx Hadi

(nəhrə tərəf bəqaraq)

Gedəlim, bəlkə var ümidi-nicat...

Şeyxlər və müridlər

Gedəlim...

Gürcülər

Haydı, durmayın!..

P l a t o n

(məyus)

Heyhat!..

P ə r d ə

İLAVƏ

Aydın bir mayıs gecəsi... Kürdən azacıq kənarda çiçəkli yeşil bir dağ kəməri...

Şeyx Sən'an Xumarı qolları arasında tutmuş olduğu halda pək güc nəfəs alaraq, yorğun adımlarla dağın təpəsinə çıqmaq istər, fəqət yürüməyə təqəti qalmadığından, Xumarın duyğusuz, hərəkətsiz vücudunu yerə biraqır və başını dizi üstünə alaraq, dağınıq saçlarını oqşamağa başlar.

Şeyx Sən'an

Ruhum, ey qönçeyi-bahar Xumar!
Nazənin dilbərim Xumar, Xumar!
Sən niçin böylə duyğusuz qaldın?
Nə çətin yerdə uyquya daldın?

(Böyük bir heyrat və məczubiyyətlə)

Nə qadar şairanə, solğun nur!
Aman, Allah, nasıl da xoş uyuyur.

(alnından öpərək)

Bu ilahi sükutə qarşı, Xumar!
Həp mələklər olur pərəstişkar.
Xaliqi-hüsnü eşq, xaliqi-hiss,
Səni, hiç şübhə yoq, edər təqdis.

(saçlarını oqşayaraq)

Uyu, ey gülnihali-qüdsiyyət!
Uyu, nazəndə heykəli-iffət!
Uyu, ey yari-məhcəbinim, uyu!
Uyu, ey tifli-nazəninim, uyu!..

Şeyx Hadi

(sür'ətli adımlarla gələrək)

Şeyx, ya şeyx! Qalq, aman, gedəlim.

Şeyx Sən'an

(*məcnunənə*)

Nə diyorsun, nə?.. Söylə kimsin, kim?

Şeyx Hadi

Səni itlaf için qoşar cühəla;
Gedəlim, başqa çarə yoq əsla.

Şeyx Sən'an

Ah! Sərxoşmusun, nasıl gedəlim!?
Uyuyor iştə qayeyi-əməlim.

Şeyx Hadi daha yaqlaşaraq Xumarın nəbzinə baqmaq istər, Şeyx Sən'an ona sərt bir
sillə eşq edərək, hiddətlə.

Xain, alçaq! Təcavüz etmə, saqın!
Bir düşün sən nə yaptın, ah, azğın!

Şeyx Hadi

Şeyx, bihudə etdiyin israr,
Çünkü pək çoq uzaqda şimdi Xumar.
Sana biganədir o tifli-əməl,
Onu səndən, əvət, ayırmış əcəl.

Şeyx Sən'an

(*çılğın*)

Nə diyorsun, nə! Hiç ölürmü mələk?

Şeyx Hadi

Möhtərəm şeyx, bir düşün...

Şeyx Sən'an

(*pək hiddətli*)

Nə demək!?

Varmı bir məqsədin, səfil insan!

Bu sırada Şeyx Mərvan gələrək yaqlaşmaq istər.

Şeyx Hadi

(*Şeyx Mərvanə*)

Gəlmə!..

Şeyx Sən'an

Yaqlaşma, a-h, kor şeytan!

(*hər ikisinə*)

Bizi məhv eyləməkmi məqsədiniz?

Gediniz, haydı, dəf' olub gediniz!..

Hər ikisi çəkilib bir tərəfdə durur. Şeyx Mərvan müğbər və hiddətli, Şeyx Hadi isə mütəəssif və mərhəmətli baqışlarla Şeyx Sən'anın halını seyrə dalar.

Oyan artıq, Xumar, oyan, gedəlim,

Şu müləvvəs mühiti tərk edəlim.

Hər tərəfdən hücum edər əğyar,

Qalq, oyan, nazənin Xuma-r, Xumar!

(Xumarın əllərini alıb öpər, lakin bıraqdıqda bihiss olaraq düşüverdi-yini görüncə halı dəyişir, təkrar yüz-gözünü, saçlarını öpüb oqşayaraq, şaşqın və sarsılmış bir halda)

Bizə düşmandır işlə həp aləm,

Xumar, insaf et, of! Qılma sitəm.

*(Bir qadar çılğın və sərsəmcə bəqmaqda dəvam edər, sonra şiddətli,
fəqət qorqunc bir qəhqəhə ilə)*

Yeni gülmək dilərdi taleyi-dun,
Ah, vəfasız mələk, niçin susdun?
Bəni atmaqımı istiyorsun? A-h!
Bana sənsin fəqət yeganə pənəh.

(təkrar zəhrxənd ilə)

Bu sükutunda başqa mə'na var,
Yenə küsdünmü? Söylə, söylə, Xumar!
Nazənimim! Düşün, deyilmi günah,
Atsa həmrəhi yolda bir həmrəh?

(təbdili-tevr ilə)

Qaçamazsın, xayı, xayı... hər an
Səni izlər şu dərbədər Sən'an.

*(Azacıq məcnunənə baqışlarla Xumarı süzdükdən sonra bütün-bütünə
sarsılaraq yaralı bir ahənglə)*

Qalq, oyan, dilbərim, aman, gedəlim,
Xumar, insaf et! Ah, oyan gedəlim!

*(Xumarı qaldırmaq istər, fəqət büsbütün ruhsuz bir cəsəd olduğunu
görəncə mə'yus və çılğın bir halda göyə doğru)*

Mərhəmət yoxmu? Ey böyük Yaradan!
A-h ədalət!?

(Xumarə)

Xumar, ey afəti-can!

*(Yaralı və dərin ahlar çəkərək gah göyə, gah Xumara bəqar. Sonra
məcnunənə bir tevr ilə sırıtaraq həm gülmək, həm də ağlamaq istər,*

*lakin hiç birinə müvəffəq olamaz. Gözləri dışarı fırlamış olduğu halda,
Şeyx Hadi ilə Şeyx Mərvana hücum etmək istər. Birdən-birə dönüb
Xumara baqar, təkrar sıritaraq fəlakətdə bir sərxoş kibi yarım səslə
– “A-h!” deyə düşüverir.)*

Şeyx Hadi

Getdi, Sən'an da söndü, getdi... əvət,
Söndü, məhv oldu şö'leyi-hikmət.

Şeyx Mərvan

(yapma bir təlaş ilə qoşaraq)

Baqalım, bəlkə var ümidi-nicat...

Şeyx Hadi

Hiç təlaş etmə, çarə yox, heyhat!..
Onu yalnız bıraqmamışdı Xumar.
O, Xumarsız nasıl cihanda yaşar?
Bəllidir, ay günəşdən ayrılmaz,
Günəş olmazsa, ay ışıq salmaz.

Şeyxlər və müridlər

(qoşub gələrək ahəngi-məxsus ilə)

Nə müdhiş səadət! Nə dilbər fəlakət!
Oyan, qalq! Oyan, ey əsiri-məhəbbət!
Oyan, şeyx! Oyan, şeyxi-sahibkəramət!
Deyil şimdi əsla dəmi-istirahət.
Oyan, şeyx, oyan, şeyx, oyan, Şeyx Sən'an!
Ayıl xabi-rahətdən, ey piri-irfan!

Gürcülər

(gələrək ahəngi-məxsus ilə şeyxlərə)

Nə oldu? Söyləyin, nə var?
Nədir bu hali-pürfəğan?
Bu levhə nuri-qəm saçar,
Nədir bu xabi-naz, aman?

(Xumarə)

Oyan, ərusi-nevbahar!
Ayıl, ey afəti-cihan!
Oyan, Xumar, oyan, Xumar!
Oyan, oyan, Xumar, oyan!..

Şeyxlər və müridlər

Qavuşdun, böyük şeyx! O dilbər Xumarə,
Fələk vermədi fürsət amma... nə çarə.
Bahari-ümidin dönüb son baharə,
Nihayət vida etdin əğyarə, yarə...
Oyan, şeyx, oyan, şeyx, oyan, Şeyx Sən'an!
Ayıl xabi-rahətdən, ey piri-irfan!

Gürcülər

Xumar, oyan, gözəl mələk!
Nə tez dəyişdi halətin!
Pozuldu sanki bir çiçək,
Təravətin, lətafətin.
Visalə irmədin, demək
Gönüldə qaldı həsrətin...
Oyan, Xumar, oyan, Xumar!
Oyan, oyan, Xumar, oyan!

Dərviş

(Dağın təpəsindən enərək, istehzal qəhqəhələrə)

Əcəba nerdə şeyx? Nerdə Xumar?
Allah, Allah, nə cahil insanlar?
Nə için anlamam şu ahü fəğan?

(cənazələrə işarətlə)

Bunların fərqi varmı topraqdan?

Müridlər

(Dərvişə)

Səndə bir söz var, aç, bəyan eylə.

Gürcülər

Nə demək istiyorsun? Aç söylə!..

Ümum, böyük bir məraq ilə cənazələrin ətrafını sararlar.

Dərviş

(ümumə)

Pək tuhaf, bən nə söyləyim!.. Həpiniz
Adəta canlı bir cənazəsiniz.
Şeyx Sən'an Xumarı izləyərək,
Rəqs edər göydə şimdi, sanki mələk.
Sizdə yalnız gurultu, dəhşət çox;
Fəhmü idrak yoq, bəsirət yoq.
Hər kimin kor deyilsə vicdanı,
Görür əl'an Xumarı, Sən'anı.

Bu sözlərdən hər kəsə böyük bir şaşqınlıq gəlir. Dərviş sağ əli ilə üfüqlərə işarətlə.

Baqınız, ərşə yüksəlir onlar,
Baqınız iştə Şeyx! İştə Xumar!

Hər kəs diqqətlə baqmağa başlar. Şeyx Hadi ilə Şeyx Sədra dalğın, Dərviş isə
məğrur və laübalı bir vəziyyət alır.

Şeyx Mərvan

Həp yalan, saçma... Həpsi mevhumat...

Şeyx Nəim

Həm də əhməqçə bir yalan...

Dərviş

Heyhat!

Hər kimin korsa qəlbi, vicdanı,

Edəməz dərk o, nuri-yəzdanı.

Bu sırada səhnənin işığı çəkilir, ta ucda ikinci pərdə qalqar. Xumar ilə Şeyx Sən'anın qol-qola olaraq bulutlar içində uçuşduqları görülür.

Dərviş

(təkrar göstərir)

Bağınız iştə!..

Gürcülər

(təsdiq ilə)

A-h, əvət, onlar...

Müridlər

Uçuyor iştə şeyx!

Gürcülər

İştə Xumar!

Dərviş

Uçuyorlar fəzadə sanki mələk.

Ümum

Uçuyorlar, əvət gülümsüyərək...

Dərviş

Allah, Allah! Nasıl də cazibədar?
Axışır sanki göydə yıldızlar,
İştə qeyb olmaq istiyorlar...

Ümum

A-h!..

Bu sırada papas gəlir, şaşırmış bir halda baqıb durur.

Müridlər

Ah! Qeyb oldular, əvət...

Gürcülər

Eyva-h!..

Dərviş

Aldı ağuşə qaliba mələkut,
İştə qeyb oldular, sükut, sükut!

Ucdakı pərdə hamən qapanır, səhnə təkrar aydınlaşır.

Papas

(iləriləyərək qalın və çılğın bir səslə, ahəngi-məxsus ilə, ümumə)

Ey görgüsüz biçarələr!
Aldanmayın hər kahinə.
Ey duyğusuz avarələr!
Aldanmayın hər xainə.
Aldanmayın, aldanmayın!
Əfsuncudur, divanədir.
Aldanmayın, aldanmayın!
Həp sözləri əfsanədir.

Ü m u m

(papasa)

Sən bixəbərsin şübhəsiz,
Qəlbində yüz bin şübhə var.
Gördük fəqət biz cümləmiz,
Yüksəldilər, qeyb oldular.
Təqdisə layiqdir, inan,
Həm Şeyx Sən'an, həm Xumar.
Əfsus, edib əzmi-cinan,
Qeyb oldular, qeyb oldular!

P a p a s

(hiddətli)

Gümrah olan insan için
Cənnətdə yox əsla məkan,
Aldanmayın, aldanmayın!
Uçmaq yalan, qaçmaq yalan...
Aldanmayın, divanələr!
Mümkün deyil, uçmaz bəşər.
Onlar nasıl bibalü pər,
Göylərdə yüksəlmək dilər?..

Ü m u m

(uzaq üfüqlərə işarətlə)

Yüksəldilər İsa kibi,
İşgəncədən qurtuldular.
Ruhasına rə'ya kibi,
Qeyb oldular, qeyb oldular!
Yüksəldilər, yüksəldilər,
Cənnətdə rahat buldular
Yüksəldilər, yüksəldilər,
Qeyb oldular, qeyb oldular.

S O N

ŞEYDA

FACİƏ – 5 PƏRDƏ

ƏŞXAS

Məcid əfəndi – mətbəə müdiri.

Əşrəf – onun oğlu.

Şeyda Rəmzi
Rəuf } – mühərrirlər.

Maks Müller – rəssam – alman.

Rəza – Müllərin qızı.

Mariya – Rozanın anası.

Məs'ud – baş mürəttib.

Qara Musa
Yusif } – mürəttib.

Məzarçı, qara geyimli mələk, sair mürəttiblər, çalğıçılar, polislər və həbsxanə mə'murları...

BİRİNCİ PƏRDƏ

Mətbəəyə məxsus böyük bir müdiriyyət odası. Odanın bir qapısı ilə iki pəncərəsi – sağ tərəfdən caddəyə açılır. Digər qapısı da sol tərəfdə – mətbəəyə enmək üzrə daima açıqdır. Divarlarda təqvimlər, xəritələr, teleqraf kağızları və məktublar asılmış... Sağda və solda sandalyələr və bir neçə masa... Masalar üzərində idarəyə məxsus kitablar, risalələr, məcmuələr, qəzetlər və sairə... Qışın ikinci zamanı...

Pərdə açıldıqda munis və zində çöhrəli Rəuf pəncərə önündəki masa qarşısında yazı yazmaqla məşğul görünür. Sarışın, həssas baqışlı Şeyda isə cığarayı dumanlataraq əli alnında düşünüb durur.

Rəuf. Şeyda! Yenə də düşünüyorsun?

Şeyda. Hiç sorma, əzizim, halım pək fəna... poslayı şaşırmış bir gəmicici kibi nə yapacağımı biləmiyorum.

Rəuf (*yarımqəhqəhə ilə*). İştə gördünmü ya!.. Altı ay əvvəl sana nə söylədim? Mühərrirlik şaqə deyil a!.. İnsan nə qədər qəhrəman olsa yenə ən nihayət yorulur, bıqır, usanır. Hələ bizim kibi gənc mühərrirlər, adətə çıldıracaq dərəcədə əsəbiləşiyor.

Şeyda. Xayır, Rəuf, xayır... Nə mühərrirliyin verdiyi yorğunluq, nə müdirin usandırıcı əmrləri, nə sensor istibdadi, nə də məişətdarlığı əsla bəni düşündürmüyor, əsla bəni sıqmıyor. Bəni üzüb bitirən bir

qüvvət var ki, o da yalnız həyatdakı boşluqdan, həyatdakı mə'nasızlıqdan ibarətdir (*Yerindən qalqaraq son dərəcə sinirli və həyəcanlı*). Allah eşqinə, bir düşün!.. Bəylə heyvancasına yeyib-içmək, çalışıb-çabalamaq niçin!? Usanmadan soyunub-geyinmək, yatıb-qalqmaq niçin!? Duyğusuz bir makina kibi düşünüb-daşınmaq, yazıb-pozmaq niçin!? Ah, şu mə'nasız "niçin"ləri, bu təməlsiz həyatın hiçliyini düşün-dükcə, adətə kəskin dırnaqlı bir qartal cigərlərimi qoparıyor, kinli bir əjdəha beynimi gəmiriyor. Gülmək istiyorum da güləmiyorum. Ağlamaq istiyorum da, ağlıyamıyorum. Daima ıssız bir qaranlıq, sisli bir durğunluq bütün bənliyimi sarsıyor. Daima əməlsiz bir boşluq, acı bir yorğunluq bəni boğuyor, bəni məhv ediyor. Könlümü sevindirəcək hiç bir hiss, hiç bir qüvvət yox. Ruhumu güldürəcək hiç bir ümid, hiç bir təsliyət yox... Xəyalımı oqsayacaq bir şə'lə, bir yıldız arıyorum da bulamıyorum. İntihar edib də qurtulmaq istiyorum, heyhat! Ona da müvəffəq olamıyorum.

Rəuf. Nafilə, əzizim, həp nafilə... Çünki hər ümitsizlikdə bir ümid, hər qaranlıqda bir işıq yaşıyor, yalnız səbir və mətanət lazım. (*Pəncərədən dışarı bəqaraq*). İştə ən füsunkar bir şə'lə! Ən parlaq bir yıldız!.. Həm də sən onu arayacağına, o səni arıyor. İştə alman çiçəyi! Rəssamın qızı, gözəl Roza gəliyor.

Şeyda. Allahını seversin, bənimlə az əylən...

Rəuf (*yarımqəhqəhə ilə*). Əvət, şaşqınlar daima əsəbi və bədbin olurlar.

Bu sırada Roza, məktəbli qiyafətində daxil olur. Şeyda dərhal yerindən qalqır, pərəstişkarənə bir tevrlə ona doğru ilərilər. Rozanın uzun, qumral kirpikləri, cazibəli, mavi gözləri, mə'sumanə baqışları, mələkanə ədaləri kəndisinə şayani-pərəstiş bir ülvyyəət bəxş edir.

Roza (*nazikanə bir baş təmənnasilə Rəufu salamlayaraq, Şeydaya*). Nasılsın, əzizim!..

Şeyda. Təşəkkür edərim.

Roza. Babam nerdə?

Şeyda. Hənuz idarəyə gəlidiyi yox...

Məcid əfəndi (*mətbəədən*). Rəuf, Rəuf... Buraya gəlsənə...

Rəuf. Bu saat, əfəndim (*Haman mətbəəyə enər*).

Roza. Çoq şükür. Səni gə görmək olurmuş. İştə, bu ikinci dəfədir ki, səninçin, fəqət səninçin buraya gəliyorum.

Şeyda. Ah, bu nəvazişə, bu alicənablığa qarşı sıqılmamaq qabil deyil... Böylə umulmaz bir səadətə məzhər olduqca, izzirab və sevinclə qarışıq bir duyğu, fevqəladə bir həyəcan adətə bəni çıldırıyor, xəstə ruhimi rəqs etdiriyor.

Rozə (*mütəbəssim*). Pəki, onlar sonraya qalsın, bu aqşam dəniz qıyısına çıqalımı?

Şeyda. Madam ki, arzu ediliyor, əlbəttə çıxarız.

Rozə. Bu gecələri qəflətlə keçirmək nə böyük günahdır bilsən!.. Hələ məhtaba qarşı qayıq gəzintisi yapmaq nə qadar nə'səli, nə qadar xəyalpərvər!..

Bu sırada şıq geyimli, pensnəli Əşrəf daxil olur.

Şeyda (*təbdili-tevr etmiş olan Rozaya*). Qaliba Əşrəf bəyi tanı-mıyorsunuz?.. İştə mətbəə müdiri Məcid əfəndinin oğlu, kəndisi də Avropadan yeni gəlmiş... (*Əşrəfə*). Bu da rəssamımız almaniyalı Maks Müllərin qızı mademuazel Rozə!..

Əşrəf (*pərəstiş edərəsinə əl verərək*). Sizi tanımaqla kəndimi son dərəcə bəxtiyar sanırım.

Rozə. Təşəkkür edərim.

Maks Müllə (*daxil olur, yarıağarmış enli saqalını oqşadığı halda*). Rozə! Sən buradamısan?

Rozə. Əvət, babacığım! Sənin için gəldim.

Maks Müllə. Pək gözəl, şu rəsmləri verəyim də bərabər gedə-lim. (*Qoltuq çantasından bir qaç rəsm çıxarıb, masa üzərinə bıraqa-raq*) Məcid əfəndi nerdə?

Şeyda. Mətbəədədir, əfəndim.

Maks Müllə. Şeyda! Sana bir müjdə vermək istərim.

Şeyda. Nasıl müjdə?

Maks Müllə. Sən bir həftədir ki, oda arıyorsun; bizim evdəki boşboğaz yəhudi dəlləli oturduğu odayı boşaltmış, Rusiyaya gediyor. Bu gün oraya köçərsin.

Şeyda (*onun əlini sıqaraq*). Ah, bilsəniz bu xəbərdən nə qadar məmnun oldum. Bu aqşam əvət, bu aqşam köçərim.

Maks Müllə. Sabah aqşam çayını da Rozanın anası verir, bir evli kibi yaşarız, hiç sıqılmazsın. Bilirsən ya, bən səni pək sevirim: çünki səndə bütün mə'nasilə türk nəcabəti görüyorum.

Şeyda. Təşəkkür edərim.

Bu sırada şişmanca, ortaboylu, ciddi simalı Məcid əfəndi Rəuf ilə bərabər çıxar.

Maks Müller. Əfəndim, işlə, həftəlik məcmuəniz üçün gətirdiyim rəsmlər.

Məcid əfəndi (*rəsmləri alıb baxaraq*). Pək ə'la, pək gözəl!.. Eyi ki, gəldiniz, sizinlə xüsusi bir işim daha var, gedəlim də mağazada qonaşalım.

Maks Müller. Pəki əfəndim, buyurun baxalım...

Məcid əfəndi, Maks Müller, Roza çıxarlar.

Məcid əfəndi (*çıxdığı sırada Şeydaya*). Mürəttiblər gəldikləri kibi işə başlasınlar, bu gün iş pək çox, saqın, tənbəllik etməsənlər.

Şeyda. Baş üstünə, əfəndim...

Əsrəf (*məczubiyyət və heyratla*). Aman, Şeyda! Bu nə lətafət, bu nə cazibə? Haman, bir baxışda insanı təsxir ediyor. Faust mühərriri sağ olsaydı, əmin ol ki, gözəl Marqaritasını unutur da Rozaya pərəstiş edərdi. Həm də mevhum bir xəyal deyil, parlaq bir həqiqət qarşısında bulunmuş olurdu.

Şeyda. Əvət, Roza gerçəkdən pək sevimli xilqət, pək nazlı afət...

Əsrəf. Doğrusu, bən hənuz böylə füsunkar bir gözələ təsadüf etmədim. (*Bir cığara yaqıb da düşüncəli adımlarla çıxar*).

Rəuf (*Şeydaya*). İşlə, sana müdhiş bir rəqib!..

Şeyda. Əvət, hərif pək mütəəssir oldu.

Bu sırada Qara Musa ilə Yusif daxil olur. Musa, qara bənizli, ortayaşlı, ortaboylu, qorqunc simalı bir tipdir. Sol əli biləyinin yarısına qədər ağ bez ilə sarınmış, üzərindəki əlbisə olduqca əski və yamalıdır. Qardışı Yusif isə vərəmin son devrlərini keçirməkdə olan solğun bənizli bir gəncdir.

Rəuf (*onları görür-görməz*). Gəl, baxalım. Musa əfəndi, nasılsın? Əlin eyiləşdimi?

Musa. Xayır, əfəndim, biləks, gündən-günə fənalaşıyor.

Rəuf. Otursana, niçin ayaqda duruyorsun?

Musa (*qardaşına*). Otur, Yusif, sən otur... Bən Məcid əfəndiyi görür də şimdiki gəlirim. Canın sıqılsa bəni bəkləməzsən, faytona oturur da evə gedərsən. (*Rəufə Şeydaya*) Müsəidənizlə, əfəndim, sizinlə sonra görüşürüz. (*Çıxar*).

Şeyda (*Yusifə*). Nərdən əcəba, doktordanmı gəliyorsunuz?

Yusif. Əvət. (*Bir-iki öksürür.*)

Şeyda. Kəndini nasıl hiss ediyorsun? Keçənlərə nisbətən eyisin, deyilmi?

Yusif (*acı və mə'nalı təbəssümlə*). Şübhəsiz, əfəndim!.. Şimdi olmasa belə, azacıq sonra büsbütün eyiləşirim, həm də şu iztirabla vidayla əbədiyyən rahatlanıram. (*Məndilini ağzına tutaraq bir qac dəfə öksürür.*)

Şeyda (*mütəəssir*). Yusif, niçin bir düşünmüyorsun? Böylə qara xüylərə uymaqdan nə çıxar? Ah, sən nihayət kəndini xarab edəcəksin.

Rəuf. Əvət, əzizim, hər işdə səbir və mətanət lazım... Hissiiyata qapılıb da hər şey üçün mərağ edənlər təhlükəyi kəndi əlləri ilə də'vət etmiş olurlar. İnşallah, az bir zamanda sağalıb, eyiləşirsin, fəqət bir daha mətbəədə çalışmayacağına əminim.

Yusif. Xayır, əfəndim, xayır... Hər ikiniz yanıyorsunuz, yaxud öylə görünmək istiyorsunuz. Halbuki doktorların mə'yus baqışları, bildiklərin sönük təsəlliləri, Musanın, o bədbaxt qardaşımın iztirab və əndişələri, həp sönüb bitdiyimə birər aydın şahiddir. (*Sürəkli və şiddətli öksürüklərdən sonra yerindən qalqaraq*). Uf, uf! Hiç bir təsəlli istəməm. Ölüm bəncə ən sevimli bir təsəlli, ən dəyərlı bir xılaskardır. Hər kəs ölümdən qaçar, fəqət, bən onu dörd gözlə bəklıyorum. Çünki bən yalnız onun qara qanatları altında məs'ud ola bilirim. Əvət, yalnız onun ıssız qucağında rahat bula bilirim. (*Yaralı öksürüklər içində boğularaq mə'yus bir halda*). Uf... Əfv edərsiniz... Rahatsız etdim... Sağlıqla, əfəndilərim... Bəlkə bir daha görüşmədik...

Arası kəsilməksizin öksürərək, məndili ağzında çıxar. Ortalığı acı və dəhşətli bir sükut qaplar. Bu sırada mürəttıblər birər-birər, ikişər-ikişər, kirlı iş əlbisəsində daxil olurlar. Kimi sağlam, kiminin bənzi solmuş, kimi qanburlaşmış; birisi də gözünü qara məndililə sarmış... Qalın gevdəli, gur səslı Məs'ud isə ən arqada gəlir.

Birinci mürəttıb (*arqadaşlarına*). Yusifi gördünüzümü? Allah, Allah, bu nə hal, bu nə qıyafət!? İnsan yüzünə baqmağa belə cəsərat edəmiyor.

Məs'ud. Sən nə zənn etdin, paşam? Bu mürəttıblıkdir, şaka deyil a! Hərif tam altı yıldır ki, məhbəsdən fərqi olmayan şu mənhus mətbəədə çalışıb durmuş...

İkinci mürəttib. Zavallı!.. Hiç olmasa bir qadar parası olsaydı...

Məs'ud (*laübalı*). Çocuqmusun, yahu, mürəttibdə paramı bulunur? On iki yıldır ki, bu kargahi-ələmpənahda çalışıb çapalıyorum və kamali-iftixar ilə baş mürəttiblik vəzifəsini ifa ediyorum; halbuki cibi-humayunumda bir fülus belə bayat para yoq.

Birinci mürəttib (*təəssüflə*). İştə Qara Musa göz önündə!.. Qurşun tozu yutaraq, alın təri dökdüyü halda aldığı mükafat nə!? Bir danəcək mə'sum yavrusu sıtmalar içində qəhr olub gediyor, kəndisi də bin dürlü müsibət, bin dürlü fəlakət qarşısında çırpınıb duruyor. Zavallı!.. Ailəsini bəsləyəcək bir ələ, nasırlı, minnətsiz bir ələ güvənir-kən, Tanrı onu da ona çox gördü.

İkinci mürəttib. Pəki, bundan sonra bədbaxtın halı nə olacaq? Dərmansız, ailəsini nasıl bəsləyəcək? Nasıl bəsləyə biləcək!?

Məs'ud (*acı təbəssümlə*). Məraq etmə, orası pək qolay... Oturduğu ev Məcid əfəndinin yanında rəhn... həm də yarifiatına... Şimdiyə qadar o paradan üçdə iki payını alıb xəstələrinə yedirmiş, qalan bir payını da, şübhəsiz, bu günlərdə alıb bitirir. İştə əsil fəlakət, əsil səfalət də bundan sonra başlar.

Birinci mürəttib. Ah, insafsız, mərhəmətsiz!..

İkinci mürəttib. Xalqın qanına girdiyi yetişmiyormuş kibi bir də ev-əşiyinə, var-yoquna göz dikiyor.

Şeyda. Əcəba qüsür kimdə?.. Məcid əfəndidəmi? Yoqsa ondan insaf, mərhəmət uman sadəkillərdəmi? Bu dünya çəkişib-çarpmışa dünyasıdır. Təbii, o sizin qanınızı sorub sümürmək istər: fəqət sizdə də himmət olmalı, əldən gəldiyi qadar kəndinizi müdafiə etməlisiniz, yoqsa insaf, mərhəmət xülyaları ilə sürünəcək olsanız; nəticədə zillət və səfalətdən başqa bir şey bulamazsınız. Bu gün Yusiflə Musanın boğazlandığını görüb də qoyun sürüsü kibi kənardan seyr edirsiniz; halbuki yarın həpiniz, əvət, həpiniz şu qanlı, şu uçurumlu keçiddən keçməyə məcbur olacaqsınız. Əfsus ki, son nədəmət, son fəryad hiç bir fayda verməyəcək.

Birinci mürəttib. Nə yapmalı, əfəndim, nə yapmalı? Həpimiz aciz, həpimiz gücsüz...

İkinci mürəttib. Ah, şu istibdad qorqusilə keçinmək bəlası olmasaydı!..

Şeyda. Xayır, əzizim! Bəncə şu bəhanələrin hiç bir əhəmiyyəti, hiç bir mə'nası yoq. Yer yüzünü sarmış olan bütün əmələlər, bütün

füqərayi-kasibə həp sizin kibi düşünsələr, bəşəriyyət bir çox əsrlər daha ayaqlar altında əzilməyə məhkum olur. Halbuki bütün cihani bəsləyən, bütün orduları silahlandıran, bütün sərmayədarları – bütün sahibkarları sərşəmlətən həp şu aciz sandığınız əmələlər, həp o nasırlı əllərdir. Bu gün yer yüzünün bütün səadət və fəlakəti yalnız o əllərə baqıyor. Əmin olunuz ki, o əllər bir gün çalışmaz olursa, bütün bəşəriyyət şaşırır, bütün dünya hərəkətsiz qalır.

Birinci mürəttib. İştə yalnız qeyrət və cəsərət istiyor.

İkinci mürəttib. Əvət, yalnız səbat və mətanət istiyor.

Məs'ud (*saata baqaraq*). Artıq vaxt keçiyor. Haydı, iş başına, arş!..

Mürəttiblər gürultu ilə mətbəəyə enərlər.

Musa (*daxil olaraq, Rəuf*). Yusif nə oldu, getdimi?

Rəuf. Əvət, sən çıxdığın kibi getdi.

Şeyda. Gəl baqalım, nə yaptın? Məcid əfəndiyi görə bildinmi?

Musa. Xayır, əfəndim, mağazada yox...

Şeyda. Otur baqalım, nerdə olsa, şimdi gəlir, çıxar.

Musa bir tərəfdə oturur, bu sırada mürəttiblər tərəfindən mətbəədə gürultulu, həyəcanlı bir ahənglə aşağıdakı marş söylənməyə başlar.

Yaş zindanlar yuvamız,
Fəlakət aşınamız;
Ordular yıqan qurşun
Olmuş bizim qidamız.

Arqadaş, göz aç, aman!
Qalq ölüm uyqusundan!
Zülmə çox əydin boyun,
Çox əzildin, qalq, oyan!

Marş başlandığı kibi Məcid əfəndi daxil olur. Şaşqın bir halda azacıq dinlər, haman hiddətlə mətbəəyə enər.

Rəuf (*Şeydayə*). Nədir bu yahu; hiç öylə bir yazı böylə abdallara, böylə sərşəm həriflərə verilərmə ya!?

Şeyda. Nə yapalım, əzizim. Nə yapalım! Xəbərim olmadan dəftərlərimin arasından çalmışlar.

Rəuf. Kağız ələ keçərsə pək fəna... Həm də Məcid əfəndi əsla yaqanı bıraqmaz.

Şeyda. Artıq keçmiş.

Azacıq sükut.

Məcid əfəndi (*mətbəədən çıxar, əlində tutmuş olduğu kağızı hiddətlə süzərək*). Şeyda! Bunları sənmi yazdın?

Şeyda (*sükut edər*).

Məcid əfəndi. Mühərrirlər içində səndən başqa böylə yazı yazan yox... (*Qızğın.*) Bunları sənmi yazdın?..

Şeyda (*qısa bir tərəddüddən sonra*). Əvət...

Məcid əfəndi. Öylə isə, daha burada sənlik bir iş yox. Ah, bəni Nikolayın candarmalarına təslim etməkmi istiyorsun? Söylə, sana burası mətbəəmi, yaxud inqilab ocağımı?

Şeyda düşünüb durur.

Məcid əfəndi. Düşünmə, mətbəədə bir alacağın varsa, söylə!..

Şeyda. Xayır...

Məcid əfəndi. Daha bəkləyib durmaqda mə'na yox... Haydı, gedə bilirsin.

Şeyda (*paltosunu alaraq sinirli və mütləssir*). Lakin... Lakin...

Məcid əfəndi (*sözünü kəsərək*). Haydı, yavrum, haydı!.. Başqa laf istəməm.

Şeyda (*kinli bir bağışla Məcid əfəndiyi süzərək yarım səslə*). Ah, əvət!.. (*Deyə qapıyı qapayıb çıxar*).

Məcid əfəndi (*Musaya*). Pəki, sən nə istiyorsun?

Musa. Əgər mümkün olsa...

Məcid əfəndi. Söylə, bitir! Bəkləyəcək vaxtım yox...

Musa. Əgər mümkün olsa bir qadar para veriniz, bir də...

Məcid əfəndi (*usanmış bir halda*). Pəki, bir də?..

Musa. Mətbəədə bir iş veriniz. Tək əlimlə də olsa, çalışmaq istərim.

Məcid əfəndi (*para çantasını çıxarır, bir qaç qaimə verərək*). Al, işte bu da evinə biçilən qiymətin üçdə biri, son qisti... Daha bir alacağın qalmıyır... İki ay sonra evdən çıxıb da kəndinə başqa yer bulmalısın, anladınmı!? (*Böyük bir dəftər açar. İki-üç söz yazaraq*). Haydı, gəl də, imza et...

Musa (*imza edərək*). Əfəndim, şü para da ancaq iki ay evi idarə edə. Lakin sonra... Ah, hər halda bana bir iş verməlisiniz.

Məcid əfəndi. İş yox deyil, fəqət tək əldən səs çıqmaz.

Musa. Pəki, bu əl ki, mətbəədə əzilmiş, o əl sahibinə burada da iş bulunmazsa, əcəba, nerdə bulunur?

Məcid əfəndi. Nə yapalım? Qüsür kəndində. Üsulluca hərəkət etməliydin.

Musa. Əfəndim, bən hiç... Fəqət çoluq-çocuğumu düşünməlisiniz.

Məcid əfəndi. Yoq dedilər. Artıq bitdi.

Musa (*çıqmaq üzrə qapıya yaqlaşır, bir daha dönərək*). Əfəndim!

Məcid əfəndi. Haydı, get, daha söylənib durma!

Musa (*sinirli*). Əfəndim, bən sizdən yardım diləmiyorum, mərhəmət ummuyorum. Yalnız bir iş, bir vəzifə istiyorum. (*Həyəcanlı*.) Yalnız bir iş... yalnız bir vəzifə!..

Məcid əfəndi (*son dərəcə hiddətlə*). Dedim ya, saçma dinləməyə vaxtım yox... Tək əl işə yaramaz, eşitməyormusun?

Musa (*şaşqın və çilgim*). Tək əl işə yaramaz, öyləmi!? (*Acı qəhqəhlərlə*.) Ah, alçaq, vicdansız!..

Pərdə

İKİNCİ PƏRDƏ

Küçük, sadə bir oda... Sağda iki pəncərə, solda bir qapı, ucda bir yataq karyolası... Pəncərə önündə bir masa və bir qəç isəkmə... Masa üzərində bir-iki qədəh, su və raqı sürahisi, qarmaqarışq bir taqım qəzetlər, məcmuələr və kitablar... Divarda böyükək bir ayna, bir taqım şairənə rəsəmlər və levhələr... Lampanın ölgün ziyası odayı aydınlatır. Odanın qapısı balkona, pəncərələr isə bağçaya açılır. Nisanın son gecəsi... Aydınlıq...

Rəuf ilə Məs'ud bağça tərəfində görünərək pəncərəyə doğru yaqlaşrlar.

Rəuf (*parmağıla pəncərəyə vuraraq*). Şeyda! Şeyda!

Məs'ud. Odasında yox, gedəlim.

Rəuf. Şeyda! Yahu, nerdəsin?

Məs'ud (*boylanıb odaya baqaraq*). Xayı, burda yox... Gedəlim, sonra bir daha gəliriz. (*Gedərlər*).

Mariya (*odaya daxil olur, lampayı aydınlataraq*). Əşrəf bəy, Əşrəf bəy! Bəri gəlsənə!..

Əşrəf (*gəlarək*). Nə imiş, Mariya? Şeyda buradamı?

Mariya. Xayır, kəndisi yoq... yalnız ayinəyi-həyatı olan odasını seyr edə bilərsiniz.

Əşrəf (*yarımqəhqəhə ilə*). Amma da oda ha, gerçəkdən pək tuhaf mənzərə!.. Hər tərəfdə bir qırıqlıq, bir pərişanlıq, hər guşədə bir öksüzlük, bir məhzunluq yaşıyor, həm də hər təklifdən, hər qeyddən azadə... (*Pəncərədən bağçaya bəqaraq.*) İştə ən laübali, ən şairanə bir həyat!..

Mariya. Ah, bilməm ki, Maks Müller şu sərsəmi bu odaya niçin gətirdi. Böylə əsəbi qomşu hər halda insanı usandırır.

Roza. Şeyda nerdə?

Mariya. Kim bilir, yenə şimdiki hanki meyxanədə qafayı dumanlatıyor.

Roza (*Əşrəfə*). İnan, Şeydayı görsəniz, tanıyamazsınız, mətbəədən çıxalı bəri büsbütün dəyişmiş. (*Masa üzərindəki raqi qədəhini göstərir*). Həm içkiyə pək düşkün, həm də son dərəcə sinirli və bədbin olmuş...

Mariya. Gecələr çılgın, sərsəm bir aktyor kibi həp çıxırbağırıyor. Həyəcanlı və qorqunc gurultular ilə kimsəyə rahat vermiyor.

Əşrəf. Təbii, səbəbsiz deyil a!?

Roza (*təbəssümlə*). Kim bilir!

Mariya (*çıqaraq*). Nəmişə lazım, canım, haydı gəliniz bir qəhvə içəlim.

Əşrəf (*Mariya çıxdığı kibi Rozanın əlini öpər*). Roza, yenə Şeydayı seviyorsun, deyilmi?

Roza (*heyrat və təbəssümlə*). Sevməkmi!? Heyhat! Bən yalnız ona acıyorum, həm də bir zavallıya acır kibi acıyorum.

Əşrəf. Ah, nə qadar mərhəmətli, nə qadar alicənabsın! (*Təkrar əllərini öpməyə başlar.*)

Mariya (*dışarıdan*). Əşrəf bəy! Roza!

Roza. Gedəlim artıq, validəm bəklıyor.

Əşrəf. Şeydayə yazılacaq bir-iki sözüm var. Sən get, bən də şimdiki gəlirim.

Roza (*çıqaraq*). Saqın, çox gecikmə...

Əşrəf. Bu saat gəlirim. (*Masa üzərindən bir parça kağız alır, lakin bir şey yazamaz, cığarayı dumanlataraq ağır və düşüncəli adımlarla odada gəzənməyə başlar.*)

Şeyda (*pərişan bir qiyafətdə daxil olaraq*). Vay, əfəndim! Xoş gəldiniz, səfa gətirdiniz... (*Əşrəfin əlini sıqaraq*.) Nasıl oldu da birdən-birə dərvişləri yad etdiniz?

Əşrəf (*heyrtlə*). Dərvişmi? Vallahı bən bu dərvişliyi sultanlığa tərcih edirəm.

Şeyda (*acı təbəssümlə*). Bəlkə!..

Əşrəf. Lakin gözümə pək məhzun görünürsün.

Şeyda. Orasını hiç sorma.

Əşrəf. Təbiətimi biliyorsun, Allah eşqinə söylə, qəlbində nə varsa həpsini aç, söylə!

Şeyda (*müztərib*). Nə söyləyim, qardaşım, nə söyləyim! Tam iki aydır ki, tale, iqbal, ümid, ümidi-istiqlal, hər şey, əvət, hər şey bəncə məhv olub bitmiş... Lakin bunca ümitsizliklərə qarşı, yenə kəndimdə bir az mətanət, bir az müqavimət hiss ediyordum. (*Həyəcanlı*.) Əfsus, əfsus ki, o da qeyb oldu. Əvət, yalnız Rozanın eşqi ilə yaşıyordum, yalnız o qəddar afətlə təsəlli buluyordum; əfsus ki, o da bəni atdı, o da bəni unuttu. Bir binada yaşıyorkən həftələrlə gözümə görünmüyor.

Əşrəf. Xayır, Şeyda! Yanılıyorsun, çünki o son dərəcə lütfkar və mərhəmətli bir mələkdir.

Şeyda (*mə'yus*). Əvət, ehtimal ki...

Rozə (*daxil olaraq*). Aqşamlar xeyir, Şeyda, nasılsınız? (*Əlini Şeydaya uzatır*).

Şeyda (*əl verərək*). Təşəkkür edirəm.

Əşrəf (*Şeydaya*). Bilirmisin, yarın mayısın biridir. Onunçün mürtəblər bir səhra gəzintisi, səhra ziyafəti yapıyorlar, bizi də misafir də'vət ediyorlar.

Rozə. Nerəyə? Əcəba hanki tərəfə gediyorlar!?

Əşrəf. Hanı ya, şəhərdən kənar, təpə başında mənzərəli bir bağça yoxmu ya? İştə oraya getmək istiyorlar.

Rozə. Çalğı taqımı da olacaqmı?

Əşrəf. Təbii, çalğısız bir ziyafət nəyə yarar?

Rozə. Nədənsə bilməm; Şərq musiqisi bənim son dərəcə xoşuma gediyor.

Əşrəf. Tənəzzül buyurulsa pək məmnun oluruq.

Rozə. Zətən, bən səhra gəzintisini pək sevərim, maneə çıqmazsa bərabər gedəriz.

Əşrəf. Baqalım, Şeyda nə diyor?

R o z a . Şübhəsiz, rədd etməz.
 Ə ş r ə f . (*Şeydayə*). Gələcəkmisin?
 Şeyda (*yarı mütərəddid*). Gəlirim, əfəndim.
 M a r i y a (*dışarıdan*). Roza! Nə oldunuz?
 R o z a (*qapı arqasından*). Gəliyoruz, gəliyoruz. (*Hər ikisinə*).
 Haydı, birər qəhvə içəlim.
 Şeyda . Təşəkkür edərim.
 Ə ş r ə f (*Şeydayə*). Haydı, baqalım...
 Şeyda . Azacıq rahatsızım, siz buyurun, bən də sonra gəlirim.
 Ə ş r ə f (*Rozaya*). Zərər yox, biz gedəlim.
 M a r i y a (*dışarıdan*). Roza!..
 R o z a . Gəliyoruz.

Əşrəflə bərabər çıxar. Şeyda alnını ovuşturaraq düşüncəyə dalar.

M ə s ' u d (*dışarıdan*). Müsəidə buyurulurmu?
 Şeyda . Kim o? Gəl baqalım.
 M ə s ' u d (*birinci və ikinci mürəttiblə bərabər daxil olaraq*.) Çoq şükür, nihayət bula bildik.
 Şeyda . Buyurun, əfəndilər, oturun... (*İskəmlə və karyola üzərində oturlar.*)
 M ə s ' u d . Nərdəsin, yahu? Bu aqşam bir kərə kəndim, bir daha Rəufla bərabər gəldik. Odada yox idin...
 Şeyda . Azacıq hava almaq için dışarı çıqmışdım.
 M ə s ' u d . Yenə nə olmuş? Gözümə pək dalğın görünüyorsun.
 Şeyda . Canım sıqılıyor.
 M ə s ' u d . Fəqət niçin?
 Şeyda . Hiç kəndim də bilmiorum.
 M ə s ' u d (*yerindən qalqaraq arqadaşlarına*). Haydı, gedəlim, rahatsız etmiyəlim. Yarın bağçada uzun-uzadıya qonuşuruz.
 B i r i n c i m ü r ə t t i b . Azacıq otursana, nə əcələ ediyorsun?
 Şeyda . Otur, otur, baqalım nə yapıyorsunuz. İşlər nə yolda?
 M ə s ' u d (*arqadaşlarına işarətlə*). Onu inqilabçılara sormalı...
 B i r i n c i m ü r ə t t i b (*Şeydayə*). Mə'lum ya, siz Məcid əfəndiyi daha eyi tanıyorsunuz. Bu hərif bizə göz veriyor da, işıq vermir. Birisi xəstə, ya səqət oldumu, əsla umurunda deyil; maaşlar hər əski halda, bir quruş artdığı yox, lakin iş, vəzifə qucaq-qucaq... Həm də gündən-

günə üstünə gəlir da, əksilmiyor. Artıq bu rəzalət çəkilməz, bu istibdada təhəmmül edilməz.

Şeyda. Pəki, çarə?

Birinci mürəttib. Çarəsi pək qolay... (*Kəskin bir ahənglə*). İşdən çəkilmək, haqqımızı tələb etmək, işdə bu qadar!..

Şeyda. Pək gözəl... Tələbnamə yazılmışmı?

Birinci mürəttib. Əvət, baqa bilərsin... (*Qoltuq cibindən böyük qit'ədə bir kağız çıxarar*).

Şeyda (*alib baqaraq*). Hər halda əl birliyi, dil birliyi ən böyük şərt. Həm də son dərəcə diqqət və ehtiyat lazımdır.

İkinci mürəttib. Əmin ol, bəyim! Həpsi öncə düşünülmüş...

Məs'ud. Fəqət şu tələblər son dərəcə ağır və kəskin... Bana qalırsa, azacıq yüngül və mülayim yazılmalıydı.

Birinci mürəttib. Yanılıyorsun, Məs'ud, pək yanılıyorsun. Bir kərə düşün ki, biz tələb edəcəyiz; boyun büküb yalvarmıyacağız.

Şeyda. Əvət, haqq alınır, verilməz.

Məs'ud. Lakin o güclü, biz acız... O halda nə yapa bilirik?

Şeyda. Fir'onu qəhr edən Musa bir çobandan başqa bir şey deyildi. Lakin sarsılmaz bir ruh ilə meydana atıldı. Öylə qəddar, zalım bir imperatora qalib gəldi. Zöhhakı məhv edən Gavə yoxsul, arqasız bir dəmirçi idi. Fəqət atəşli bir qəlblə inqilaba başladı, öylə xunxar, məğrur bir hökmdarın taxtını başına çevirdi. Məcid əfəndi kimdir?... Yalnız o deyil, hətta onu qudurtan qocaman rus çarlığı belə bu gün-yarın yerin dibinə batır.

Məs'ud. Pək ə'la, nasıl istərsəniz, öylə yaparız. (*Saatına baqaraq*). Getmiyəlimmi? Vaqt pək gec...

Birinci mürəttib. Əvət, artıq mane olmayalım.

Şeyda. Xayır, mane deyilsiniz... fəqət şu kağız bəndə qalsın, eyicə oqur, düşünürəm də, yarın kəndi fikrimi söylərim.

İkinci mürəttib. Daha eyi, daha eyi...

Məs'ud. Haydı, gedəlim.

Birinci və ikinci mürəttib. Allaha ısmarladıq...

Şeyda. İzzət və səadətlə...

Onlar təmənnə edib çıxdığı sırada Şeyda bağça tərəfə olan pəncərəyi açır. Əllərini göksündə çapraz edərək dalgın və düşüncəli bir halda bağçaya baqar.

R o z a (*gələrək*). Şeyda! Niçin gəlmıyorsun? Babam səni bəklıyor.

Şeyda (*həzin bir ah çəkərək cavab verməz*).

Rozə. Əcəba, nə var, nə olmuş?.. Bu gecə səndə ağlar gözlü bir öksüz ruhu, pürşikəstə bir şair iztirabı var.

Şeyda (*ona yaqlaşaraq*). Xayır, xayır... Olsa-olsa, bəndə ancaq sərsəri bir məcnun qəlbi, fələkzədə bir aşiq hissi ola bilər. Fəqət o qəlbi avutacaq bir nəzəri-şəfqət istər ki, o da yalnız sənin mə'sumanə baqışlarındır. O, hissi oqşayacaq bir şəhpəri-təsliyə istər ki, o da yalnız sənin nurdan dökülmüş əllərindir.

Rozə. Şeyda! Pək fəna hissiyyata qapılmışsın, həm də nafilə yerə üzülürsün.

Şeyda (*Rozanın əlini yaqalar, sinirli və həyəcanlı*). Əvət... Lakin bir düşün ki, sən xırçın bir çocuq kibi şu müztərib qəlbimlə oynadın, həm də aylarca əlində atıb-tutdun, adətə onu bir çocuq oyunağı zənn etdin... Ah, fəqət, nihayət, nihayət birdən-birə qırıb parçaladın, birdən-birə ayaqlar altında çignəməyə başladın.

Rozə (*əlini çəkərək*). Salonda bəklilər, şimdi gedəlim də, sonra...

Əşrəf (*gəlir. Əvvəl Rozanın, sonra Şeydanın əlini sıqaraq*). Müsai-dənizlə, bən gediyorum.

Rozə. Niçin? Əcələ bir işinizmi var?

Əşrəf. Əvət, babam uşaq göndərmiş. Bir məsələ için bəni görmək istiyormuş.

Rozə. Hiç bu oldumu ya!? Həftədə bir gəlirsiniz, o da böylə...

Əşrəf. İştə talesizlik, bənim için böyük talesizlik. (*Şeydayə*) Sağ-lıqla, əzizim, yarın təkrar görüşürüz. (*Təmənnə edərək çıxar, Rozə də kəndisini izlər*).

Maks Müllər (*dəxi çıxar, Əşrəfə*). Əşrəf bəy! Evimizi tanıdınız, şübhəsiz tez-tez gəldirsiniz. (*Şeydayə*) Şeyda! Buyurun, qəhvə içəlim. (*İçəri girər*).

Şeyda. Təşəkkür edirəm.

Mariyanın səsi (*dışarıdan*). Əşrəf bəy! Yarın aqşamlayın yenə bəkləriz.

Rozanın səsi. Saqın, unutma, gəl ha!..

Əşrəfin səsi. Pəki, əfəndim, pəki.

Şeyda qapıyı qapar. "Ah" deyə qısqanc və mə'yus bir tevr ilə əli altında olaraq isikəmləyə oturur.

Pərdə

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

Bağçada ətrafı yeşilliklər, güllər və çiçəklərlə süslənmiş fəvvarəli bir havuz... Kənardə çinarlar, sərvlər... oturmağa məxsus uzun sıralar... Ta uzaqlarda gözəl və şairanə mənzərələr... Mayıs, ikinci çağı. Açıq hava...

Pərdə açıldıqda Şeyda yaşıl cəmən üzərində, yanüstü olaraq uzanmış görünür. Cığarasını dumanlataraq, düşüncəli bir baxışla ətrafı seyrə dalar. Bu sırada Qara Musa sür'ətli adımlarla qarşı tərəfdən keçib gedər.

Şeyda (*həməən yerindən qalqaraq*). Musa əfəndi, Musa!..

Musa (*istehzalı təbəssümlə*). Xayır, əzizim, bən artıq bildiyin Musa deyilim. Şimdi bana səfillər kralı, sərsərilər sultanı derlər. (*Yoluna davam etmək istər*).

Şeyda (*bıraqmayaraq*). Yahu, nerəyə? Bu sürətlə nerəyə?

Musa. Gedəcək bir yerim yox... Yalnız bir şikar izliyorum. Boğub parçalamaq üçün bir tilki arıyorum.

Şeyda. Musa! Şu müəmmaları bıraq da, gəl azacıq qonuşalım.

Musa. Şübhəmi ediyorsun?.. İştə isbat! (*Yamaqlı paltosunun cibindən böyücek bir tabança çıxarır*).

Şeyda. Allah eşqinə, hiç tabança ilə şikar edilirmi ya?

Musa. Zətən bənim avlayacağım şikarları bu daha gözəl nişanlaya bilir.

Şeyda (*onun sarıqlı əlinə işarətlə*). Əlin nasıl? Hənuz sağalıb bitmədimi?

Musa (*acı-acı gülərək*). Mətbəə yadigarı olan şu barmaqlara yürək qanı sürülmədikcə mümkün deyil, sağalmaz, həm də o qan yalnız zəngin, pək zəngin bir insan qanı olmalı, anlıyormusun?

Şeyda (*mütəəssir və mərhəmətli*). Anlıyorum, əvət, anlıyorum.

Musa. İştə bu qadar! (*Uzaqlaşmaq istər*).

Şeyda. Musa, Musa!

Musa (*əli ilə rədd edərək*). Daha vaxtım yox.

Həmin sür'ətli adımlarla çəkilib gedər. Şeyda onun arqasınca bir qadar şaşqın nəzərlərlə baxmaqda davam edər. Bu sırada mürəttiblərin çalğı ilə həmahəng olduqları halda, marş söyləyərək yaqlaşdıqları eşidilir. Şeyda eyni tərəfə doğru ilərlər. Mürəttiblər tə'til günlərinə məxsus əlbisədə, əllərində birər qızılgül olaraq gəlirlər. Fəqət Şeyda onların arasında görünməz.

Mürəttiblərin söylədiyi marş:

Yaş zindanlar yuvamız,
Fəlakət aşınamız,
Ordular yıqan qurşun
Olmuş bizim qıdamız.

Arqadaş, göz aç, aman!
Qalq ölüm uyqusundan!
Zülmə çox əydin boyun,
Çok əzildin, qalq, oyan!

Gözlərdə qalmamış nur,
Könüllərdə yoq sürur;
Qanı bitmiş cəsədlər
Er-gec sönər, məhv olur.

Arqadaş, ayıl bir an!
Haqsızca olma qurban!
Yetər, miskinlik yetər,
Qalq! Oyan, oyan, oyan!

Marş bitdiyi sırada mürəttiblər iki-bir, üç-bir sıralara oturlar. Bir qaçı da gəlişi gözəl ot üzərinə uzanıverir. Xanəndə və sazəndələr isə çalğı taqımını bıraqlıq bir tərəfə gedərlər.

Birinci mürəttib (*arqadaşlarına*). Yahu, Şeyda nə oldu?
Rəuf. Nə olacaq?! Rozayı görməyincə mə'yus olub da bağçayı
tərk etdi.

Məs'ud. Doğrusu məhəbbət çəkilməz bir bəladır.

Rəuf. Əvət, bəla... Fəqət ən sevimli bir bəla...

Birinci mürəttib. Xayır, məhəbbət bulunmaz bir səadətdir.

İkinci mürəttib. Əvət, səadət... Fəqət ən fəlakətli bir səadətdir!

Bu sırada mürəttiblərdən bir qaçı sağ tərəfdə, pək uzaqda məraqlı bir şey görmüş kibi
başırlar. Haman sevinc və təlaş ilə arası kəsilməksizin ıslıq çalmağa başlarlar.

Məs'ud. Kim o? Yenə kimi çağırıyorsunuz?

Birinci mürəttib. Musayı, Qara Musayı...

Rəuf. Gerçəkdən omu?

İkinci mürəttib. Əvət!

Rəuf (*diqqətlə bəqaraq*). Əvət, tam kəndisi...

Məs'ud (*mürəttiblərdən birinə*). Haydı, onu buraya çağır.

Bir mürəttib dərhal qoşub gedər.

Birinci mürəttib. Fəqət tuhaf adam, bir kərə olsa da dönüb
baqmaq istəmiyor.

İkinci mürəttib. Bəlkə burada bulunduğumuzu bilmiyor.

Rəuf. Kim bilir; zavallının başında yenə nə fəlakət var.

Məs'ud. Allah etməsin, canım, yazıqdır. İki ay yox ki, həm qar-
daşı Yusifi, həm də bir danəcik oğlunu qara topraqlara gömmüş.

Rəuf. Fəlakət birmi ya! Var-yox bir evi vardı, dün Məcid əfəndi
onu da əlindən aldı. Həm də zorla, hökumət əli ilə...

Məs'ud. Ah, insafsız, mərhəmətsiz!..

Rəuf. Hələ Əşrəf, hələ Əşrəf!

Məs'ud. Pəki, o nə yapmış?

Rəuf. Evi günündə boşaltmadığı için biçarəyi alçaqcasına təhqir
etmiş, ağzına gələnə savurmuş.

Birinci mürəttib. İştə son mükafat!

İkinci mürəttib. İştə bizim kibi səfillərin cəzası!

Məs'ud. Əvət, bu gedişlə ki, biz gediyoruz, daima önümüz uçur-
umdur. Həm də öylə fəlakətli uçurum ki, əsla qurtuluş yox, əsla çarə
yox...

Birinci mürəttib (*qoltuğundakı tələbnaməyi çıxarıb silkərək*).
İştə çarəsi pək qolay!.. Yalnız həmiyyət, qeyrət lazım... Yalnız erkəkcə
mətanət lazım... Yoqsa, həşərat kibi yüzüstü süründükcə, əsla ağ gün
görməyəcəyiz. Həm də gündən-günə əzilib məhv olacağız.

İkinci mürəttib. Daha düşünmək lazım deyil, yarın tələbna-
məyi verməli, hüququmuzu tələb etməli!

Birinci mürəttib. Əvət, ya dediyimizi yürütməli, ya mətbəəyi
tərk etməli!

İkinci mürəttib (*yerindən qalqaraq*). Həm də başqa söz istə-
məz. Ya əvət, ya xayı.

Məs'ud. Bana qalırsa, bir az mülayim olmalı; hər işdə hiddətdən
ziyədə mühakimə aramalı.

Birinci mürəttib (*hiddət və həyəcan ilə*). Xayı, başqa laf
istəməz. Ya əvət, ya xayı.

Bu sırada Musayy çağırmaq üçün gedən mürəttib gəlir.

Məs'ud. Nə oldu? Gəlmədimi?

Mürəttib. Xayır, sürətli adımlarla aşağıkı qapıdan çıxıb getdi.

Rəuf. Ey ki, gəlməmiş, Əsrəfi gördüyü kibi qanı xarab olacaqdı.

Birinci mürəttib (*ətrafa bəqaraq*). İştə gəliyorlar.

Məs'ud. Haydı, əfəndilər! Keyf vaxtında keyf, iş vaxtında iş, anlaşıldımı?

Birinci mürəttib (*kağızı cibinə qoyaraq*). Əvət, sözümüz sözdür.

İkinci mürəttib. Öldü var, döndü yox!

Məs'ud (*gələn çalğılılara*). Haydı, başlayın, baqalım, çoxdan bəri ruhumuza qida verilmədi.

Onlar hazırlandığı sırada Roza ilə Əsrəf gələr.

Rəuf. Maşallah, buyursunlar əfəndim.

Hər kəs yerindən qalqar, təmənnə edər.

Əsrəf. Aman, rica edərim, oturunuz, biz bir qadar gəzinmək istiyoruz.

Roza. Şu tərəf daha gözəl deyilmi?

Əsrəf. Əvət (*mürəttiblərə*). Lakin bizi burada bəkləməyin, doğru çinar altına gedərsiniz, biz də şimdi oraya gəliriz.

Rəuf (*çalğılılara*). Haydı, bir segah çal, baqalım.

Çalğı başlar.

Əsrəf (*Roza ilə bərabər uzaqlaşaraq*). Çalın, oquyun! Biz də uzaqdan zəvqinizə iştirak edəriz.

Xanəndə (*aydın bir ahənglə başlar*).

Yad eylədikcə vəslini, ey mahi-təl'ətim!

Ağlar gözümdə qanə dönər əşki-həsrətim,

Sənsiz füzun olur gecə-gündüz fəlakətim,

Səbrim tükəndi, yox qəmi-hicranə taqətim,

Gəl, gəl! Bənim gözəl mələyim, nazlı afətim.

Rö'yada bən keçən gecə eylərkən ahü zar,

Sən vermədinmi bir əbədi vəsl için qərar!?

İnsafə gəl, aman! Bəni məhv etdi intizar,
Səbrim tükəndi, yoq qəmi-hicranə taqətim,
Gəl, gəl! Bənim gözəl mələyim, nazlı afətim.

Ruhum! Səadətim sana vabəstə hər zaman,
Sənsiz cihanda bən yaşamaq istəməm, inan!
Artıq bıraq sitəmləri, gəl, bağrım oldu qan,
Səbrim tükəndi, yoq qəmi-hicranə taqətim.
Gəl, gəl! Bənim gözəl mələyim, nazlı afətim.

Bu sırada, mürəttiblər həpsi xanəndə ilə həməvaz olaraq, xüsusi ahənglə.

Gəl, sevgili yarım, gözəlim, qönçə dəhanım!
Gəl, ruhi-rəvanım!
Vazehdir, əminim, sana hər razı-nihanım,
Ey afəti-canım!
Sən bir güli-xəndan, bən bülbüli-nalan,
Biz hər ikimiz bir çəmənistənə şitaban.

Məs'udun işarətilə hər kəs yerindən qalqaraq, oquya-oquya gedərlər.

Sənsiz bana zindan görünür sanki bu aləm,
Hiç könlüm açılmaz.
Sarmış bütün ətrafımı qəm-qüssə, nə etsəm,
Bir yanə qaçılmaz.
Gəl, dönmə vəfadan! Vaz keç bu ədadan!
Gəl, gəl, mələyim! Gəl, bəni qurtar bu bələdan.

Onlar çəkildikdən sonra, Roza ilə Əşrəf qol-qola gəlirlər.

Əşrəf. Ah, şu gözəl mənzərələri seyrə daldıqca, insan cənnətin xəyaldan ziyadə həqiqət olduğuna inanmaq istiyor.

R o z a . Əvət, gerçəkdən bahar aləmi, başqa bir aləm...

Bu sırada Şeyda, arqa tərəfdə, ağaclar arasında görünür. Mütəcəssis və qısqanc bir tevrilə onları dinlər.

Əşrəf (*Rozayı məftunənə bir baqışla süzərək*). Roza, Roza, Allah eşqinə, baqmıyormusun!? Aman, yarəbbi! Şu bulutların bir-birinə

sarılması, ta ötədə iki quşcuğazın baş-başa verib də həsb-hal etməsi, ətrafımızdakı çiçəklərin dodaq-dodağa öpüşməsi nə qadar munis, nə qadar şairanə!?

Küçük bir tərəddüd və sükutdan sonra hər ikisi aşiqanə bir nəzərlə baxışar və iki dodaq biixtiyar bir-birinə yaqlaşar, fəqət öpüşməzlər.

Şeyda (*məcnunanə bir fəryad ilə*). Roza! Ah Roza!

– deyə ilk öncə hücum etmək istər. Fəqət nifrət və hiddətlə geri çəkilir. Haman sür'ətli adımlarla uzaqlaşır gedər. Roza ilə Əşrəf şaşırır da nə yapacaqlarını bilməzlər. Şeyda çəkildiyi sırada qarşı tərəfdən qaba və qorqunc bir qəhqəhə eşidilir. Bu qəhqəhədən onlara daha böyük bir şaşqınlıq gəlir.

Roza (*müztərib*). Əşrəf, Əşrəf! Artıq gedəlim.

Musa (*əlinə tabança olduğu halda qarşıdan çıxar, amiranə bir tevrlə*). Xayır, gedəmiyəcəksiniz.

Əşrəf (*şaşqın*). Ah, Musa!

Musa (*zəhrxəndlə*). Əfv edərsiniz, rahatsız etdim.

Roza. Gedəlim, Əşrəf, gedəlim.

Musa (*tabançayı əlinə sallayaraq*). Dedim ya, gedəmiyəcəksiniz.

Əşrəf. Musa! Aqlını başına topla, yoqsa...

Musa. Ya! Yoqsa... (*İstəhzalı qəhqəhələr ilə gülər.*)

Əşrəf (*əlini sür'ətlə cibinə soqaraq təhdidamiz*). Musa!

Musa. Bəni təhdid ha!? (*Qəhqəhə ilə tabançasını göstərir.*) Hiç məraq etmə, əzizim! Bunda yalnız üç danəcik qurşun var. Onların ikisi Məcid əfəndiyə sana, biri də yalnız, yalnız kəndimə məxsusdur. (*Müstəhzi.*) Əvət, bən sizin kibi insafsız deyilim. Sizə rəva gördüyümü əsla kəndimdən əsirgəməm.

Əşrəf (*yanında silah olmadığı anlaşılır bir tərzdə, əlini cibindən çıxarır, yarıkinli, yarımülayim*). Musa! Musa!

Musa (*sarılı əli ilə sağ əlini göstərir*). Baq, bu tək əli görüyorsun? İştə, səni təlaşa düşürən də yalnız budur, bu! (*Təbdili tevrlə*). Tək əl işə yaramazmış, tək əldən səs çıqmazmış; öyləmi!? (*Acı və şiddətli qəhqəhələrlə gülər*).

Əşrəf (*müztərib*). Musa!

Musa. Tək əl işə yaramazmış, deyilmi? Tək əldən səs çıqmazmış, öyləmi!? (*Məcnunanə qəhqəhə ilə*). Halbuki bir danəcik yavrumu, vərəmli qardaşımı bununla, iştə bu tək əlimlə qara topraqlara göm-

düm. Hətta bu gün səni də, kəndimi də, o vicdansız babanı da, yenə bu tək əlimlə rahatlandıracağım; həm də bu gün, anlıyormusun?

Bu sırada hava tutulur. Ara-sıra göy gürləməsi davam edir.

R o z a (*qorqu və iztirabla*). Ah, aman, yarəbbi!

Əşrəf (*para çantasını çıxarıb açar, Musaya doğru bir-iki adım iləriləyərək*). Musa! Bu işin sonu xeyirli olmaz. Al, nə qadar para istiyorsun, al! Lakin...

M u s a (*zəhrxənd ilə*). Xayır! Xayır. O paralara bir az sonra nə sənin ehtiyacın olur, nə bənim. Həm də bu gün sizə öylə bir cəza verməliyim ki, bundan sonra hər kəsə ibrət olsun (*qəhramiz*) və siz ruhda olan zənginlər, o vicdansız haydutlar, o e'tibarlı xırsızlar bir daha bənim kibilərin qanını içməsinlər. Bir daha gücsüzləri çəgnəyib əzməsinlər, artıq anlasınlar ki, yalnız yaşamaq deyil, yaşatmaq da lazımmış! (*Vəhşicə bir baqışdan sonra haman nişan alır.*)

R o z a. Ah!

Əşrəf. Musa!

M u s a. Sus, daha kafi!

Tabança patlar, Əşrəfin sol qolu yaranır.

Əşrəf (*sağ əli ilə yaralı qolunu tutaraq*). Ah!..

Sıraya oturur.

R o z a (*Əşrəfə sarılaraq*). Aman, yarəbbi! (Musaya). Cəllad!

M u s a. Xayır, bu olmadı.

R o z a (*niyazkar*). Musa!

M u s a (*son dərəcə kinli və qızğın*). Çəkil!

R o z a. Allah eşqinə...

M u s a. Çəkil, diyorum, sana!

Tapança bir daha patlar. Əşrəflə Musanın arasında duran Rozanın köksünə isabət edir. Musa dərhal çəkilir.

R o z a. Ah, annəciyim!.. (*Bitab olaraq sıra üzərinə düşər*).

Pərdə

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ

Ətrafı sərvlərlə əhatə olunmuş bir xristiyan məzarlığı, səhnənin ucunda, məzarçıya məxsus bir oda, hənuz günəş batmamış... Mariya matəm əsvabında olaraq, ətrafı, üzəri əklillərlə, çiçəklərlə süslənmiş təzə bir məzar qarşısında dalıb gedir. Müllər isə mütəəssir bir halda düşünüb durur. Bu sırada aşağıdakı türkü – şikəstə havasında olaraq – yaralı və tutqun bir ahənglə ətrafdan eşidilməyə başlar.

Türkü

Fələk hər gün qıyar bir novcəvanə,
Hər gün qılar bir aşıqı divanə.
Hər tərəf məzarlıq, hər yer qəmxanə,
Açılmadan solmuş çiçəkli bağlar.

Bir gülən yoq şu qayğılı dünyadə,
Çoqlar nakam olub irməz muradə,
Kimsəni görmədim zevqü səfadə,
Bülbül ağlar, sünbül ağlar, gül ağlar.

Maks Müllər. Artıq günəş batıyor, getmiyəlimmi?

Mariya. Ah, bənim yeni doğmuş günəşim batdıqdan sonra, başqa günəşlərin batıb çıxmasında nə əhəmiyyət ola bilər!? (*Gözləri yaşarmış olduğu halda*). Ah, Roza, Roza, mələk Roza!

Maks Müllər (*onun qolundan tutaraq*). Gedəlim, Mariya, vaxt keçiyor. (*İstirham və nəvazişlə*). Haydı, qalq, Mariya!

Mariya. Ah, bəni buracıqda, yavrucığazımın yanında bıraqlıb gət-sən, daha məmnun olurum.

Maks Müllər. Mariya! Gedəlim; qalq, gedəlim, yarın yenə gəliriz.

Mariya (*qalqaraq*). Gedəlim, of, gedəlim. (*Müllərin yardımı ilə dörd-beş adım yürür, birdən-birə yaralı ahu baqışılə dönüb baqaraq*). Əlvida! Yavrum, əlvida!

Hər ikisi məhzun və mütəəssir adımlarla çəkilir. Bu sırada Rəuf ilə Məs'ud gəlir.

Rəuf (*Mariyanın uzaqlaşdığı tərəfə baqaraq*). Zavallı Mariya, bir an səbr və aramı yoq.

Məs'ud. Nə yapsın? Gözünün işığı, yeganə ümidi, bir qızçıq var idi, o da əlindən getdi. Əvət! Mariyanın halı pək acınacaq bir hal... Lakin şu Musaya nə dersin? Bir həftə var ki, hökumət hərfi arıyor da, bir dürlü bulamıyor.

Rəuf. Doğrusu, bən onun sağ qaldığına əsla inanamıyorum. Allah Məcid əfəndinin bəlasını versin, hərfi durduğu yerdə bədbaxt etdi.

Məs'ud. Hələ Şeyda, hələ Şeyda! Onu unutuyormusun?

Rəuf. Onu hiç söyləmə! Şeydanın dərdi çəkilir dərdlərdən deyil... O, Rozanın məcnunu olmuş, bən də onun. Yoqsa şimdi bənim buralarda nə işim?

Məs'ud. Nə etməli; əzizim, məhəbbət əsarətdir.

Rəuf. Ən tuhafı bu ki, Şeyda Rozanın ölümünə əsla inanmaq istəmiyor.

Məs'ud. Öylə isə onun burada nə işi?!

Rəuf. Kim bilir, bəlkə...

Məs'ud. Bəlkə biliyor da, sezdirmiyor, sezdirmək istəmiyor.

Rəuf. Xayır, inan ki, Əzrail belə şəhadət eyləsə yenə inanmaz.

Məs'ud. Haydı, kəndisini bulalım da, bən işin həqiqətini şimdi anlarım.

Bu halda məzarçı odasından çıxar.

Rəuf (*məzarçıya*). Arqadaş! Dünkü hərfi gördünmü?

Məzarçı. Şıq bəyimi? İxtiyarımı? Dağınıq saçlı dəliqanlıyı mı? Hankisini soruyorsun?

Məs'ud (*Rəufa*). Şu böylə ixtiyar kim imiş, əcəba?

Rəuf. Bəy bizim Əşrəf, ixtiyar da babasıdır.

Məs'ud. Pəki, onlar burada nə yapıyor?

Rəuf (*Rozanın məzarına işarətlə*). Əşrəf bəy şu məzarın daimi mücavirlərindəndir. Babası da hər aqşam oğlunun arqasınca qoşub duruyor, kölgəsi kibi peşindən ayrılmıyor.

Məzarçı (*ətrafa*). Əcaib şey! Nərdə bir şaşqın, sərsəri varsa həp buraya toplaşır.

Məs'ud. Haydı, Şeydayı bulalım da evə gedəlim.

Rəuf. Əvət, gedəlim, bəlkə şad bir xəbər duyarız.

Məs'ud. Nə şad xəbər?

Rəuf. İnqilab xəbəri...

Məs'ud. Nasıl inqilab?

Rəuf. Yəqindir ki, qocaman şimal ayısının dərisi parçalansın. Müstəbid rus zənciri üzərimizdən qalqsın və hər millət kəndi yurduna, kəndi hüququna qavuşsun.

Məs'ud. Gəl canım, gəl... sən də Şeyda kibi xəyalpərəst olma!..

Gedərlər.

Musa başında əski, yırtıq bir şapka, təbdili-qiyafət etmiş olduğu halda məzarçı odasından çıxar. Rəuf və Məs'ud getdiyi tərəfə bəqaraq məzarçıya.

Musa. Onları tanıyırmusun? İştə bizim əski arqadaşlar!

Məzarçı. Aman, odaya çəkil; başqa bir adam daha gəliyor.

Musa (*müstəhzi*). İştə o da bizim başımızın sahibi Məcid əfəndi! (*Məmnun*). Amma nə eyi təsadüf. Hiç şimdiyə qədər bir avın avçıyı izlədiyini eşitdinmi?

Məcid əfəndi. Haydı, söylənmə, odaya get; bən də şuradakı odunları gətirəyim.

Musa. Pəki, arqadaş, pəki... (*odaya girər, məzarçı da bir tərəfə gedər*).

Məcid əfəndi (*ağır adımlarla məzarçının odasına yaxlaşaraq*). Bana baq! Orada kim var?

Musa (*çıxar. Tanınmayacaq bir səslə*). Kimi istiyorsun?

Məcid əfəndi. Əşrəf buraya gəlmədimi?

Musa (*sükut edər*).

Məcid əfəndi. Hər aqşam buraya gələn dəliqanlıyı görmədinmi?

Musa (*cəvab verməksizin ona yaxlaşar*).

Məcid əfəndi (*qorqu və hiddətlə*). Sağırmısın, yahu? Niçin cəvab vermiyorsun?

Musa. Əvət, alçaqca sözləri eşitməmək için sağırım.

Məcid əfəndi. Ah! (*Deyə geri çəkilir*).

Musa. Al, iştə sana ən kəskin cəvab! (*Dərhal revolverlə köksündən vurur*).

Məcid əfəndi. Ah, ax... (*Deyə arqası üstə düşər*).

Musa (*vəhşiyanə*). Gəbər!.. Gəbər, alçaq hərif, gəbər!.. Nihayət cəzanı buldun! (*Müstəhzi*). Tək əl işə yaramazmış, tək əldən səs çıqmazmış, öyləmi? (*Çılğınca qəhqəhələrlə gülər*).

Məzarçı (*qoltuğunda beş-altı odun parçası olaraq gəlir, heyrət və təlaşla*). Aman, şu hərif kim? Buna nə oldu?

Musa (*acı qəhqəhə ilə*). İstə sana yeni bir müştəri daha!

Məzarçı (*şaşqın*). Nə yaptın? Yahu, nə yaptın?

Musa. Başqa laf istəməz. (*Cənazəyə işarətlə*). Haydı, al da şuracıqdakı boş məzarə göm! (*Təbdili-tevrlə*). Amma şikar pək yağlı şikar! Saqın, ciblərini unutma!

Məzarçı. Ah, sən başımızı bəlayə soqacaqsın!

Musa. Haydı, çox söylənmə! Şimdiyə qədər sən bana əmr etdin. Artıq bundan sonra sıra bənimdir.

Cənazəyi ayağından tutub göstərdiyi tərəfə çəkər, məzarçı da odun parçalarını biraqaraq baş tərəfdən yaqalar, bərabər götürürlər.

Əşrəf (*onlar çəkildiyi sırada, yaralı qolu ağ məndillə bağlı olaraq gəlir, yaralı-məhzun baqışlarla Rozanın məzarı qarşısında dalıb gedər, sonra məzarı tutaraq, sinirli və titrək bir səslə*). Roza! Roza! Niçin bəni yalnız bıraqdın, niçin!?

Ani bir hiss ilə dönüb ətrafa baqar. Haman cənazə götürülən tərəfə getmək istər, bu sırada Şeyda başıacıq, saçları dağınıq, solğun və pərişan bir halda yan tərəfdən qarşısına çıxar.

Əşrəf (*bir-iki adım geri çəkilərək*). Kim o?

Şeyda. Ah, xain, mərhəmətsiz!.. Sənin burada nə işin? Yoqsa, yoqsa bəni məhv etmək içinmi gəldin?

Əşrəf (*müztərib*). Şeyda, əmin ol ki...

Şeyda (*onun sözünü kəsərək*). Tanıyorum, bən səni tanıyorum, bəhanə istəməz. Qəlbimi nasıl parçaladınsa, vücudumu da öylə parçala, bəlkə rahatlanayım. (*Həyəcanlı*) Fəqət sən!.. Sən yaşa! Roza ilə bərabər yaşa! Roza ilə bərabər məs'ud ol!

Bu halda Əşrəfə doğru bir qurşun açılır. Hər ikisi şaşırb durur. Fəqət hiç birinə dəyməz.

Musa (*gələrək Şeydaya*). Xayır! Xayır! Yaşayacaq sənsin, sən... Yalnız xainlər gəbərməli, xainlər məhv olmalıdır.

Əşrəf. Nə istiyorsun, yahu, bəndən nə istiyorsun?

Şeyda (*ikisinin arasına girər. İstehzal və məcnunənə bir baqışla Musaya*). Çılğın hərif, səndəmi şaşırdın! Bəxtiyarların ölməsində, tale-

sizlərin yaşamasında nə mə'na var? İştə məhv olacaq bənim, bən... Anlıyormusun?!

Musa. Aldanıyorsun, Şeyda, aldanıyorsun... Çəkil önümdən, çəkil.

Şeyda. Xayır, xayır! Bən bu intiqama razı deyilim. Baqsana, burası xristiyan məzarlığı... şu xaçları görmüyormusun? Hiç İsayı xatırlamıyormusun? İnan ki, əfv etmək, intiqam almaqdan daha müdhişdir. *(Bu sırada Rozanın xəyalı görünür, təkrar çəkilir)*. Baq, baq, Rozayı görmüyormusun? İştə o da intiqamdan sıqılıyır, o da əfv etməni diliyor. *(Qısa bir qəhqəhədən sonra)* Əvət! “Düşmanlarını sev. Əgər bir kimsə sağ yanağına vursa, ona digər yanağını çevir!” Anladınmı? Hiç anlıyormusun? *(İstəhzalı qəhqəhələrlə gülər. Əşrəfin qolundan tutub itə-rək)*. Haydı, əfəndim, get! Get də, rahat yaşa, Roza ilə bərabər yaşa!

Musa. Xayır, getməyəcək, gedəmiyəcək!

Təkrar tapança ilə nişan almaq istər, bu sırada Rəufla Məs'ud bir tərəfdən, məzarçı da digər tərəfdən çıxar.

Rəuf. Musa! Musa! Nə yapıyorsun?

Məs'ud *(Əşrəfin qolundan tutaraq)*. Bana baq, söyləyəcək sö-züm var.

Bir tərəfə çəkilirlər. Musa onları izləmək istər.

Məzarçı *(mane olaraq)*. Dur bə, şaşqın hərif! Hiç nə yaptığını düşünüyormusun? *(Bu sırada bir qac kərə ıslıq səsi eşidilir. Məzarçı təlaşla)*. Ah, şimdi polislər ətrafımızı saracaq.

Musa. Fəqət yılanı öldürüb də yavrusunu bıraqlamaq sərsəmlik deyilmi ya?!

Məzarçı. Sus bə, yahu, çıldırıyormusun? Bəri gəl, səninlə işim var. *(Musayı bir tərəfə çəkər)*.

Rəuf *(Şeydaya)*. Pəki, qalpağını nerdə bıraqdın?

Şeyda *(acı təbəssümlə)*. Ruzigarın xoşuna getdi də, alıb götürdü.

Rəuf. Vaqt keçiyor, artıq gedəlim.

Şeyda. Xayır, siz gediniz, bəncə burası daha eyi... *(Məzarlara işarətlə)*. Çünki bunlar, bu cansız cəsədlər, bu duyğusuz biçarələr sizə nisbətlə daha səmimi, daha munis. Həm də bunlar sizlər kibi yalançı, xain deyillər; hiylə və şeytənət bilməzlər.

Rəuf *(mütəəssir və mərhəmətli)*. Şeyda! Şeyda!

Məs'ud (*gələrək*). Daha nə bəklirsiniz? Haydı, gedəlim.

Bu sırada Rozanın xəyalı təkrar Şeydaya görünür.

Şeyda. Ah, gediş. Roza gediş, işlə sizin ölmüş bildiyiniz afət məzarları dolaşır, sevgilisini arıyır, Əsrəfi arıyır.

Rəuf ilə Məs'ud şaşqın və mütəəssir bir tevrilə baxışlar. Rozanın xəyalı, gözləri yerə dikilmiş olduğu halda, bir qac adım yürür, sonra birdən-birə dönərək özici və kəskin bir baxışla Şeydayı süzməyə başlar.

Roza! Roza! Allah eşqinə! Bəni rahat biraq!

Rəuf. Şeyda! Niçin kəndinə acımıyorsun? Niçin kəndini üzürsən?

Rozanın xəyalı, munis və əfsunkar bir təbəssümlə çəkilib gedər.

Şeyda (*səbirsiz*). Ah! Bana darıldınmı? Aman, nerəyə gediş-sən? (*Yaralı bir fəryadla*). Roza! Roza! Roza!

Sür'ətli adımlarla xəyala doğru ilərilər, arqadaşları da kəndini izlər, bu sırada iki polis əllərində silah olaraq qoşub gəlirlər.

Birinci polis. Ey, nə qaçıyorsunuz?

İkinci polis. Qımıldanma, dur!

Hər üçü durduğu yerdə dona qalır, polislər dərhal üçünün də əllərini kələpçə ilə bağlar.

Birinci polis (*barmağı ilə işarət edərək, amiranə*). Haydı, bu-yurun!

İkinci polis. Doğru qaraqola!

Rəuf. Əfəndim, bizdə silah yox..

Məs'ud (*ciblərini, qoltuqlarını göstərərək*). İşlə baqa bilərsiniz.

Birinci polis. Söylənib durmaq fəzlə...

İkinci polis. Haydı, qaraqola!

Musa ilə məzarçı da əli bağlı olaraq, digər tərəfdən iki polislə bərabər gəlir, həpsi bir yerdə çəkilib gedərlər.

Pərdə

BEŞİNCİ PƏRDƏ

Üst qatda həbsxanəyə məxsus böyükcək bir oda... Odanın bir qapısı, üç-dört ufaq pəncərəsi var. Rəuf ilə Məs'ud bir tərəfdə yatır, Şeyda isə digər tərəfdə, pəncərə önündə, öksürüb inildiyor, hər üçü dutsaq qıyafətindədir. Lampanın donuq və qəsvətli işığı mart sabahına qarşı getdikcə sönük və ölgün bir tevr alır. Şeydanın solğun çöhrəsi, dağınıq saçları acınacaq bir levhə ərz edir.

Şeyda (*sayıqlar*). Bıraqınız, bıraqınız!.. Ah, bəndən nə istiyorsunuz? (*Çevrilərək*). Of... (*Sinirli və dərğın*). Xayır, xayır, heyhat! Heyhat!..

Rəuf. Zavallı, zavallı çocuq!

Məs'ud. Ya, ya... məhəbbət fəlakətdir.

Rəuf (*qalqıb oturur*). Əvət, fəlakət, həm də ən dəhşətli bir fəlakət!..

Məs'ud (*qalqar, bir-iki yutum su içərək*). Allah həbsxanə müdirinin bəlasını versin. Bən böylə qaba ruhlu, mərhəmətsiz hərif görmədim. Bir dutsaq bu gün xəstələndimi, yarın onu xəstəxanəyə alırlar. Halbuki Şeyda bir aydır can çəkişiyor da kimsənin umurunda deyil.

Rəuf. Məraq etmə, bu gün şübhəsiz alıb götürəcəklər, çünki doktor söz vermiş.

Məs'ud. Eşit, inanma!.. Öylə tatlı sözlər pək çox, fəqət əməl yoq, nəticə yoq; hanya? Bir zaman sən də kahinlik ediyordun, “bizi dörd günlüyə həbs etmişlər” diyordun, nə oldu? O sözlər nə oldu? Şimdi doquz aydır burada yatırırıq da hənuz qurtuluş ümidi yoq.

Rəuf. Hiç tələş etmə! Hər nasıl olsa, iki-üç gün sonra çıxarız.

Məs'ud (*istehzalı qəhqəhələrlə*). Əvət, iki-üç gün sonra!?

Rəuf. Yahu! Bir düşünməli ki, işin əvvəlində məzarçı ilə Musayı bizdən ayırdılar, həm də aşağı qatda qəsvətli və qaranlıq bir bodruma yerləşdirdilər. Demək ki, biz cinayətdə pək də müttəhim deyiliz.

Məs'ud. Həp xülya, əfəndim, həp xülya!..

Rəuf. Əvət, xülya, sağlıq olsa, iki gün sonra anlarsın.

Məs'ud (*e'timadsız*). Baqalım!

Rəuf. Hələ tuhaf bir xəbər var ki, sən deyil, hətta bən kəndim də inanamıyorum. Söylənən sözlər doğru çıqarsa, yalnız biz deyil, bütün millət, bütün məmləkət qurtulmuş olur.

Məs'ud (*mütəbəssim*). O nə imiş, əcəba!?

Rəuf. Böyük və dəhşətli bir inqilab, müstəbid Rusiyanı alt-üst edəcək bir inqilab.

Mə s ' u d . Əvət! Rə'yan fəna rə'ya deyil (*Yorğun bir halda yata-ğına uzanır*).

R ə u f (*sevinclə*). Aman, rə'ya dedin də, eyi xatirimə gəldi. Şimdicə gözlərimi qapamışdım, bir də gördüm damın üstü yarıldı, göydən nurani bir zat endi. Onun kiçik bir işarəti ilə, şu böyük divar havaya qalxdı; dərhal üçümüz də quş kibi qanatlanıb uçmağa başladıq. Fəqət biz ikimiz yuca bir dağ üzərinə endik; Şeyda isə uçduqca uçdu, yüksəldikcə yüksəldi. Nihayət bulutlara qavuşaraq büsbütün qeyb oldu. (*Məs'udun yanı başında uzanıverir*).

M ə s ' u d (*usanmış bir halda*). Allahını seversən, şu rə'yaları bıraqla azacıq rahatlanayım, bu gecə gözümə uyqu girdiyi yox... (*Bu zaman Şeydanın yanındakı pəncərəyə parmaq ucu ilə vurularaq "Şeyda! Şeyda!.." deyər Rozanın səsi eşidilir*).

Ş e y d a . Xayır, xayır, gəlməm. Get, Allah eşqinə, get!

Təkrar pəncərəyə vurularaq "Şeyda! Şeyda!" deyər əvvəlki səs eşidilir.

Ş e y d a . Nə istiyorsun? Ah, bəndən nə istiyorsun? (*Üzgün bir halda qalqıb oturur. Pəncərəyi açaraq bir qədər alıq-alıq dışarıya baxdıqdan sonra*). Roza! Roza! Nəyəyə getdin? Niçin gəldin də, niçin getdin? Ah, niçin bana rahat vermiyorsun? Qəhr olmuş bir zavallıdan nə istiyorsun?

R o z a n ı n xəyalı yaldızlı nurlar içində, mələk qiyafətində olaraq görünür. Süzgün və munis baxışlarla Şeydaya doğru ilərilir.

Ş e y d a (*dönüb baxınca*). Ah, rə'yamı görüyorum?

R o z a (*nəvazişlə*). Şeyda!

Ş e y d a (*heyrlə*). Aman, yarəbbi!

R o z a (*həsrətlə*). Şeyda!

Ş e y d a . Ah, nə istiyorsun?

R o z a (*təbəssümlə*). Şeyda!

Ş e y d a (*darğın*). Roza, Roza! Allah eşqinə, get!

Bu halda qəhrəman simalı, durğun baxışlı, qara geyimli bir mələk gəlir. Şeyda durmaz.

R o z a . Şeyda! Bəni unuttunmu?

Ş e y d a (*göküs keçirərək, sinirli*). Xayır, xayır, sana pərəstiş etdiyim günləri, sana sarıldığım dəqiqələri hələ unutmam. İlk eşqi-

mizlə süzülən baqışlarını, o mə'sumanə təbəssümlərini hala xatırlıyorum. Lakin, uf!.. Bəni atmış olan vəfasız Rozayı, o mərhəmətsiz afəti bir daha xatırlamam, bir daha görmək istəməm.

Qarageyimli mələk (*yarınəvazişkar, yarı-amiranə bir tevrlə*). Nə söylüyorsun, Şeyda, nə söylüyorsun!? O sənin məftununsa, sən də onun məcnunusun.

Şeyda (*müztərib*). Ah, sən kimsin?

Qarageyimli mələk. Bən bənim, müstərih ol!.. Bən oyam ki, bütün ağlar gözlər, yaralı könüllər, bütün iztirablar və həyəcanlar həp bənim sayəmdə rahat bulur, həp bənimlə mütəsəlli olur.

Şeyda (*onun durğun və mə'nalı baqışlarından sarsılaraq*). Uf, aman, yarəbbi!

Qarageyimli mələk (*mütəbəssim*). Şeyda! Sən bəxtiyarsın. Əvət, şimdi, bəxtiyarsın.

Şeyda. Xayır... xayır... Bən hiç bir təsəlli istəməm (*tələşlə*). Ah, o munis çöhrən nə qadar nəvazişkar isə, dərin və durğun baqışların da bir o qadar qorquncdur.

Qarageyimli mələk. Qorqma, hiç qorqma! Bən səni sıqmaq için deyil, yalnız könlünü almaq, acılarını unutdurmaq için gəldim. (*Parmaqları arasında parlaqda olan yüzüyü göstərir*). İştə bu elmas yüzüyü görüyorsunuz? Əbədi bir nişan olmaq üzrə Rozaya təqdim ediyorum, sənin tərəfindən təqdim ediyorum. İştə, bu, qırıq könüllərinizi birləşdirir, küskün ruhlarınızı barışdırır.

Şeyda (*Rozaya işarətlə*). Xayır, bən ona inanmıyorum, ah, inanmaq istəmiyorum.

Qarageyimli mələk. Əmin ol, Şeyda, əmin ol! Bundan sonra hiç bir manə, hiç bir qüvvət sizi bir-birinizdən ayıramaz. (*Açıq pəncərəyə işarətlə*). Baqsana! İştə bu ilahi eşqi yıldızlar da alqışlıyor, mələklər də təqdis ediyor.

Şeyda (*baqar, son dərəcə həyrət və sevinclə*). Aman, yarəbbi! O incə bulutların toqquşması, şu parlaq yıldızların aqışması nə gözəl!.. Ah, o rəngarəng quşlar, şu al qanatlı mələklər nasıl da oynayıyor, necə də uçuşuyor!..

Bu sırada Rozanın xəyalı ilə qara geyimli mələk haman qeyb olurlar.

Rəuf (*gözlərini ovuşdurub yerindən qalqar. Şeydayı bu halda görəncə tələş və mərhəmətlə*). Aman, nə yapıyorsun?

Şeyda (*mütləfit olmayaraq*). Of.. şu behiştə mənzərə nə qədər lətif, nə qədər ülvə... (*Dönüb Rəufu yanında görünəcə*). Ah, onlar nə oldu? Onlar nəyəyə getdi?

Rəuf (*heyvətlə*). Kimi arıyorsun?

Şeyda (*səbirsizliklə*). Allah eşqinə, onlar nə oldu?

Rəuf. Kimi soruyorsun?

Şeyda (*sinirli*). Roza!.. Ah, mərhəmətsiz mələk!..

Rəuf (*Şeydanın açmış olduğu pəncərəni qapayaraq*). Hiç bu olur şeymi ya!? Sən nihayət, kəndini xərab edəcəksin.

Yatar. Bu sırada qonşu odadan yaralı bir ahənglə dəşti məqamı üzərinə söylənən aşağıdakı şərqi eşidilər.

İlahi, biqərarım, biqərarım,
Yanar ruhum, dəmadəm eşkbarım;
Vuruldum bir vəfasız işvəkarə,
Əsirəm bən, əsiri-eşqi-yarım.

Bu sırada qara geyimli mələk təkrar görünür.

Şeyda. Uf, bu səs sanki bənim ruhumu tərənnüm ediyor (*onu görünəcə*). Ah, yenəmi gəldin?

Qarageyimli mələk. Əvət, gəldim də bərabər gedəlim.

Şeyda. Pəki, nəyəyə, nəyəyə gedəcəyiz?

Qarageyimli mələk. Başqa aləmlərə, daha yüksəklərə.

Şeyda. Xayır, bən yalnız, yalnız Rozayı istərim.

Qarageyimli mələk (*Rozanın görünməkdə olan duvaqlı xəyalına işarətlə*). İştə, gəlir, həm də gələn duvağında...

Şeyda. Of, gəl, gəl də bərabər gedəlim.

Qarageyimli mələk (*Rozanın göksünü süsləməkdə olan pənbə gülü Şeydaya uzataraq*). İştə cənnət fidanlarından dərilmiş bir qönçə... Al, al da qoqla, baq, nə qədər gözəl qoquyor.

Şeyda (*mütərəddid*). Ah, xayır... xayır...

Roza. Rədd etmə, al!

Şeyda. Roza, Roza! Şu munis çöhrə könlümə dəhşət veriyor. Onun gözlərinə əsla inanamıyorum, sanki o bəni səndən ayırmaq istiyor.

Qarageyimli mələk (*mə'nalı bir təbəssümdən sonra*). Əvət, bən çox anaları yavrusuz, çox yavruqları anasız qoydum. Bir düyün, yas

olursa bənim əlimlə olur. Bir məmləkət padşahsız qalırsa, yenə səbəb bənim. Əvət, bir çoqlarını eşindən ayırdım. Çoq aşıqləri sevgilisinə həsrət qoydum. Lakin, lakin sizi ayırmaq deyil, bil'əks əbədi bir eşqlə, sönməz bir məhəbbətlə qavuşturmaq istərim.

R o z a . Şeyda! Bütün səadət və fəlakətlər onun əlində... O, lətifə bilməz, həm də hər sözü dəyişməz bir qanundur.

Şeyda (*şaşqın və sarsılmış bir halda*). Roza, Roza! Ah, fəqət, heyhat!..

R o z a . Məraq etmə, hiç məraq etmə!..

Qarageyimli mələk (*gülü Şeydanın burnuna tutaraq*). İştə bəq, nə müəttər çiçək! Nə gözəl rayihə!

Şeyda (*qoqladıqdan sonra, azacıq arqa tərəfə mail olaraq*). Of... Əvət...

Qarageyimli mələk (*bir az daha yaqlaşaraq*). İştə görüyorsunuz? Nə qadar sevimli, nə qadar ruhaşına!..

Şeyda (*bir daha qoqlar, dərəcə-dərəcə arqaya mail olaraq sönük və titrək bir səslə*). Əvət, pək lətif, pək gözəl... Lakin, lakin (*müztərib və bitab*). Roza!.. Roza!..

Rozaya doğru qollarını açmış olduğu halda, arqası üstü düşər, təslimi-ruh edər. Bu sırada həbsxanə səti bir kilisə çanı kibi vurmağa başlar. Sabah olur.

R ə u f . Haydı, Məs'ud, qalq!

Hər ikisi əcələ geyinib hazırlanır.

M ə s ' u d . Artıq yatıb-qalqmaqdan usandıq, Allah Şeydayə insaf versin.

R ə u f . Mə'yus olma, əzizim, mə'yus şeytandır. Bir gün gəlir ki, şu qaranlıq pərdələr qalqar. Zalımlar, müstəbidlər xudkam sərmayədarlar, həp əkdiklərini biçərlər, həp intiqam şərbətini içərlər.

Bu sırada uzaqdan Marselyozu andırır gurultulu və həyəcanlı bir ahənglə aşağıdakı marş eşidilir. Hər ikisi son dərəcə heyrətlə pəncərəyi açıb dinlərlər.

M a r ş

Arqadaş! Əlverir bunca zillət,
Bunca qəflət yetər, qalq, oyan!

Qəhr olub getdi zülmü fəlakət,
Artıq fürsət! Gözəl bir zaman...

Çoq əzildin yetər, haydı doğrul, ər ol!
Haq sənindir bu gün, arqadaş! Hazır ol!
Haq sənin, çünki zəhmət sənin...
Güc sənin, sə'yü qeyrət sənin...

Rəuf. İştə inqilab marşı, inqilab nəğməsi! Of, nihayət istibdad
heykəli devrildi. Rusiya çarlığı məhv oldu, qara bulutlar çəkildi.

Məs'ud. Əvət, bu da başqa bir xülya, bu da başqa bir rə'ya!

Rəuf. Yahu! Çoq keçməz, sən günəşi də inkar edərsin, hətta öz
varlığına da inanmazsın.

Dışarıda gürültulu səslər eşidilər.

Qara Musa (*şiddətlə qapıyı açar*). Arqadaşlar, artıq zəncirlər
qırıldı, haqq yerini buldu. İştə səadət günəşi parlıyor, hürriyyət pərisi
gülümsüyor. İştə bu gün məzlumlar üçün şərəfli bir bayram, zalımlar
için qorqunc bir intiqam günüdür (*Şeydaya yaqlaşır*). Şeyda!.. Şeyda!..
(*Qolundan tutub qaldırmaq istər, hərəkətsiz bir halda yanına
düşdüyünü görüncə heyrlə*). Ah, ölmüş... Şeyda... Şeyda... (*deyə acı
bir fəryad ilə qucaqlar*).

Pərdə

UÇURUM

FACİƏ – 4 PƏRDƏ

ƏŞXAS

Cəlal – həssas, uzunsaçlı bir rəssam.

Gövrəçin – Cəlalin hələmi.

Uluğ bəy – Gövrəçinin babası.

Yıldırım – Gövrəçinin qardaşı. Uzunsaçlı, ortaboylu, gözəl bir tələbə.

Aydəmir – Uluğ bəyin köy işlərinə baqan qarasaqallı bir şəxs. Əski qıyafətdə.

Əkrəm – pərişan saçlı mütəfəkkir bir gənc. (Cəlal ilə Yıldırımdan bir qəç yaş böyük).

Anjel – gənc, fəvqəladə gözəl və işvəkar bir fransız qızı.

Edmon – ortayaşlı, soluq çöhrəli bir fransız.

Xidmətçi, dayə və xidmətçi qız.

BİRİNCİ PƏRDƏ

İstanbulda Cəlala məxsus elektriklə tənvir edilmiş böyük bir kütübxanə... Divarlar bir çox dəyərli levhələr, tarixi rəsmlərlə süslənmiş, masa üzərində bir takım məcmuələr, kitablar, heykəlciklər və bir qafa taşı görünür. Ətrafda rəngarəng gül dəmətləri gözə çarpar. Kütübxanənin dənizə baqar iki-üç pəncərəsi, iki qapısı vardır. Qapılardan biri sofaya, digəri salona açılır.

Pərdə açıldıqda Gövrəçin – saçları gəlişi gözəl yüzünə dağılmış olduğu halda – dənizi tamaşayə dalar, sonra həzin və titrək bir ahənglə aşağıdakı şərqiyi söylər.

Gövrəçin

Eşq atəşi can yaqıyor,
Yürəkdən qanlar aqıyor,
Tale bana yan baqıyor,
Həm gülümsər, həm ağlarım.

Könül həp sızlar, həp inlər,
Xəzan fəryadını dinlər,
Anıldıqca keçən günlər,
Həm gülümsər, həm ağlarım.

Hər səfadə cəfa buldum,
Açmadan sarardım, soldum,
Sərbəst ikən əsir oldum,
Həm gülümsər, həm ağlarım.

C ə l a l

(gələriək)

Gövərçin, Gövərçin, gözəl Gövərçin!
Bu küskün baqışlar niçin? Ah, niçin?
Söylə, nədən solmuş pənbə yanaqlar?
Niçin, niçin gülməz o gül dodaqlar?

G ö v ər ç i n

Cəlal! Heç sorma, uf, məhv oldum artıq,
Xayır, xayır, çəkilməz bu ayrılıq.

C ə l a l

Lakin düşün, cismən ayrılısam da bən,
Könül bir an ayrı yaşarmı səndən?
Daim səninlədir fikrim, xəyalım,
Səninlədir həp ümidim, iqlalım.

Bütün bənliyimin fevqində yalnız
Parlar, durur al qanatlı bir yıldız;
İştə o yıldız, sevgilim, həp sənin,
Sənin eşqindir, nazənin Gövərçin!

G ö v ər ç i n

Hənuz ilk öpüşlərin sığaqlığı
Dodaqlarımdan getmədən şu qayğı,
Şu ayrılıq qayğısı pək amansız...
Xayır, həp xəyaldır o eşq, o yıldız.

Cəlal

(masa üzərində açılmış ufaq bir çantaya bir qaç kitab qoyaraq)

Gövərçin, Gövərçin, inan nə etsəm,
Nərdə bulunsam bən, nə yolda getsəm,
Əsla tapındığım mələkdən dönməm,
Səndən başqa bir kimsəyi düşünməm.

Bu sırada Yıldırım daxil olur.

Yıldırım

Gövərçin, bu nə hal?

Gövərçin

Sorma, qardaşım!

Yıldırım

Nə olmuş?

Gövərçin

Ah, bilməm, həp şaşırıbmışım.

Yıldırım

O qumral saçlar, o çatılmış qaşlar,
O dalğın gözlər, o üzgün baqışlar,
Sana pək başqa bir lətafət vermiş,
İnan, kim görürsə eylər pərəstiş.
Cəlal kimi rəssam olsaydım həməən,
Şu levhəyi təsvir edərdim də bən,
Hər kəs baqıb-baqıb heyran qalırdı,
Məhzun gözəllikdən bir zəvq alırdı.

Gövərçin

Əvət, bu bir nəvazişdir bəsbəlli,
Xayır, qardaşım, istəməm təsəlli.

Yıldırım

Gövrəçin, Gövrəçin, yetər çocuqluq.

(Bir ciğara yaqıb voltə vurur)

Cəlal

Gəl, baqalım, haydı, artıq vaxıt yox...

(Bir əlində çanta, bir əlində Gövrəçinin əli olaraq salona keçər.)

Aydəmir

(sevinclə daxil olur)

Yıldırım bəy, müjdə!

Yıldırım

Nə olmuş, yahu?

Aydəmir

Gəldi Əkrəm bəy.

Yıldırım

Hanki Əkrəmdir o?

Aydəmir

Köy qomşumuz, sənin ən yaqın dostun.

Yıldırım

Nə xoş xəbər, həməən söylə, buyursun.

(Aydəmir çıxar)

Şübhəsiz şaşırır Əkrəm bəy, bizi
Cəlalın evində görürsə şimdi.

Əkrəm

(Ləzgi qiyafətində digər qapıdan daxil olaraq)

Yıldırım!

(Öpüşürlər)

Yıldırım

Əkrəm! Ah, sevimli Əkrəm!
Sənmisin, rö'yamı gördüyüm, bilməm?
Nə oldun yahu, bu nasıl qiyafət?
Pək uzun sürdü yaptığın səyahət.

Əkrəm

Əvət, bir qac dağlar, dənizlər aşdım,
Bütün Turan ellərini dolaşdım,
Dağıstanda keçdi son səyahətim,
Onunçün dəyişmiş həp qiyafətim.

Yıldırım

Pək tuhaf, sən İstanbula varırkən,
Biz çıxmaq üzrəyiz bu şux ölkədən,
Bizimlə arqadaş olsaydın əgər,
Fransada əylənirdin bir qadar.

Əkrəm

Fəqət əyləncədən məramınız nə?

Yıldırım

Bən Firəngistanın şux həyatinə
Yaxından aşina olmaq istərim.
Bir qadar Parisdə qalmaq istərim.
Cələl isə pək maraqlı bir rəssam,
Əski, yeni levhələri bittamam

Görüb bilmək, bir şey sezmək istiyor,
Sonra İtalyanı görmək istiyor.

Əkrəm

Əvət, bu pək gözəl düşüncə, lakin
Səyahətdən zəvq alan bir türk için
Kırım yalıları, İdil boyları,
Qafqaz dağları, şanlı türk soyları,
Birər sərgidir – seyrinə doyulmaz,
Gənc bir rəssam için dəyərsiz olmaz,
Həm nə həqiqi levhələr, bilsəniz!
Hər zəvqi, hər qəlbi oqşar şübhəsiz.

Bu sırada Cəlal qapı arqasında görülür, dinlər, heç biri duymaz.

Yıldırım

Cəlal həqiqətdən ziyadə – bəncə –
Xəyal düşkünüdür, onun zənnincə
Xəyaldan doğarmış bütün böyüklük,
Həqiqi levhələr onca pək sönük...

(Divardakı rəsmləri göstərir)

İştə bunlar onun son əsərləri,
Həpsində çırpınır xəyal şəhpəri.

(Bir rəsime işarətlə)

İştə onu parlatan bir şah əsər
Rö'ya görürkən bir mələk gülümsər.

Əkrəm

(baqar)

Əvət, gerçəkdən dəgərli sənətkar,
Səbirsiz olmasa pək çapıq parlar.

Yıldırım

Ondan əmin ol, gözəllik pərisi
Daima Cəlalın nədimi-hissi...
Bir ay əvvəl burda bulunmalıydın,
Onun bir tablosiçin erkək, qadın,
Bütün İstanbul alqışlarla doldu,
Ondakı qüdrətə hər kəs vuruldu.

(Ətrafdakı gül dəmətlərini göstərir)

Baq, şu güllər həp əsəri-pərəstiş,
Hər birini bir gözəl qız göndərmiş.

Əkrəm

Bən öylə bir rəssam olsaydım əgər
Hicaz ölkəsinə eylərdim səfər.
Uğraşb dururdum bir xeyli müddət,
Bir çox düşüncədən sonra, nihayət
Təsvir eylər idim gənclik çağında
Böyük Məhəmmədi Hira dağında,
Bir halda ki, göydən enən bir mələk
Qarşısında gülümsər nur sərpərək:
Təbliği-vəhy edər... Fəqət daima
Daima dalğın o sarsılmaz dəha...*

Yıldırım

Hira – mələk həp birər əfsanə... Biz
Şimdi artıq həqiqət devrindəyiz.

Cəlal

(gələrək)

Ah, sevgili Əkrəm, vəfalı Əkrəm!..

* Dəha – dahi yerinə kullanılmış

(Əkrəmlə qucaqlaşib öpüşdükdən sonra)

Əhd eylədim artıq, sözümdən dönməm,
İnan ki, yıllarca bir aşiq kibi
Uğraşır, izlərim şu incə fikri.

Əkrəm

Əgər müvəffəq olursan, şu levhən
Parlar bir günəş kibi çox sürmədən,
Sən də günəşdən nur alan ay kibi
Parlar da, təsxir edərsin hər qəlbi.

Yıldırım

(pəncərələrin birini açaraq)

Seyr edin, ah, seyr edin, sanki ayda
Xasta bir qadın çöhrəsi hüveyda...

Cəlal

Bəncə o, solmuş, ixtiyar bir səbi...
Yürür uyquda seyr edənlər kibi.

Əkrəm

Xayır, o bir mö'cüzünəma levhə ki,
Əks etdirir bizə həp tarixləri.
Bən onu seyrə daldığım zamanlar,
Birər-birər, həp əski qəhrəmanlar,
Həp əski vəq'ələr dönər qarşımda,
Həp əski tufanlar qopar başımda.
Ah, o məhzun çöhrə nələr görməmiş!
Nə əsrarlı saətlər keçirməmiş!
O, şahiddir bütün səadətlərə,
O, vaqifdir bütün fəlakətlərə.
O, görmüş hər zülmü, hər cinayəti,
O, duymuş hər eşqi, hər məhəbbəti.

O, məhrəmdir hər sirrə, hər duyğuya,
O, munisdir hər sevdalı uyquya.

Cəlal

Kaş ki, bən də öylə sərbəst olaydım!
Bəxtiyar sanırdım kəndimi daim;
Hər yerdə solğun nurimi sərpərdim;
Lətif, mərmər sinələri öpərdim,
Həp oqşardım pənbə, gül yanaqları,
Məhəbbətlə titrəyən dodaqları.

Bu sırada salonda müztərib və yaralı bir ahənglə piano çalınmağa başlar, həmə
ortalığı sükut qaplar.

Yıldırım

(Cəlalə)

İştə bir könül ki, həp inildiyor,
Sana “vəfasız, mərhəmətsiz” diyor.

Əkrəm

Afərin!.. Şu həssas parmaqlar kimin?

Cəlal

Seyr et də gör!

(Qapıyı açar.)

Əkrəm

Gövrəçin, ah, Gövrəçin!

(deyə şaşqın adımlarla salona keçər. Yıldırımla Cəlal da onu izlər.)

Uluğ bəy

(Aydəmirlə bərabər sofa qapısından daxil olaraq.)

Ah, şu uzunsaçlı xırçın çocuqlar,
Hər biri gündə bir xəyal sayıqlar.

Aydəmir

Zənnimcə Yıldırım bir qadar haqlı,
O, gənc bir tələbə, həm də maraqlı...
Lakin bu hal Cəlal için pək gücdür,
Çünki Gövərçini həp düşündürür.

Gövərçin saçları bir örgü ilə örülmüş olduğu halda daxil olur.

Uluğ bəy

Yavrum, quzum! Nə var, nə olmuş yenə?
Söylə şu küskün çöhrəyə səbəb nə?

Gövərçin

Səbəb kəndim, kəndi tələsizliyim...

Aydəmir

Ayrılığa pək dayanmazdır, bəyim!

Uluğ bəy

Yavrum, sənin kibi xudkam olanlar,
Həp qısqanc, inadlı, xırçın qadınlar,
Bulunmuş olurlar işin sonunda
Dəhşətli bir fəlakət qarşısında.
Sən Cəlalı ancaq ona verdiyin
Hürriyyətlə zəncirləyə bilərsən,
Saqın! Mane olma; bu hal bir qüsur...

Gö vər ç in

Qüsür, fəqət tərkimühal bir qüsür.

(Babasına sarılır.)

Aydə mir

(Uluğ bəyi göstərir)

Düşün, gülünc deyilmi ya bu hallar?
Sənin Uluğ bəy kibi bir baban var.
Qəlbin fəza qədər geniş olmalı,
Hiç bir zaman sıqmamalı Cəlalı.

Uluğ bəy

Əvət, pək doğru söyləyir Aydəmir,
Darlıqdan insanə kiçiklik gəlir.

Yıldırım

(Gələrək.)

Əfəndim! Əkrəm bəy sizi bəkləyir.

Uluğ bəy

Gəl bəqalım, səyyah nələr söyləyir.

(Gövərçinlə bərabər salona keçər.)

Aydə mir

Ah, zavallı Əkrəm!..

Yıldırım

(heyrlə)

Nə var, nə olmuş?

Aydəmir

O, vaxtilə Gövərçinə vurulmuş,
Həm də bir çox ümidlər bəsləmişdi,
Yazıq!.. Bir düşün, o nə halda şimdi!?

Yıldırım

Fəqət bu vəq'əyi sən nerdən bildin?

Aydəmir

Üç yıl əvvəl köydə ikən Gövərçin
Bilirsən ya, dərs oqurdu Əkrəmdən!
İştə bu sirri o zaman duydum bən.

Yıldırım

Bıraq canım, o həp kitab düşgünü,
Həp xəyal içində keçəcək günü.
O, İsa ruhlu dərbədə, qələndər;
Böylə təsadüflərdən etməz kədər.

Xidmətçi əlində iki yol çantası olaraq salon tərəfindən gəlib keçər.

Cəlal

(Gövərçinlə bərabər gəlir, Yıldırıma.)

Tam vaxıtdır, haydı, əfəndim, buyur,
Şimdi arqadaşlar bizi bəklıyor.

Yıldırım

Əvət, yolçu yolda gərək, getməli,
Gözəl İstanbula vida etməli.

(Aydəmirə bərabər salona keçir.)

Gö v ər ç i n

(Cə l a l a)

Ah, gedi y o r s u n, ö y l ə m i ?

C ə l a l

Gö v ər ç i n !

Bu ü z g ü n b a q ı ş l a r n i ç i n, a h, n i ç i n ?

Gö v ər ç i n

Beş g ü n l ü k v i s a l ə c ə b a ç o q m u y a ! ?
S ə n d ə h i ç i n s a f, m ə r h ə m ə t y o q m u y a ! ?
D i n l ə b i r ş u ç a r p a n ö k s ü z q ə l b i m i,
Ç ı r p ı n ı r, b a q, y a r a l ı b i r q u ş k i m i.

C ə l a l

H a q l ı s ı n, m ə l ə y i m, h a q l ı s ı n, ə v ə t,
L a k i n a y ı r m ı y o r b i z i ş u f ı r q ə t.
İ n a n, b i r ç o q d a ğ l a r, d ə n i z l ə r a ş s a m,
Y e r y ü z ü n ü b a ş d a n - b a ş a d o l a ş s a m,
A n c a q s ə n i a r a r, s ə n i ö z l ə r i m,
A n c a q s ə n i g ö r ü r, s ə n i i z l ə r i m.

U l u ğ b ə y, Ə k r ə m v ə Y ı l d ı r ı m g ə l i r, G ö v ər ç i n s a l o n a k e ç ər.

Ə k r ə m

S a ğ l ı q o l s a, i k i a y s o n r a b ə n d ə
B u l u n u r u m P a r i s d ə y a B e r l i n d ə.

Y ı l d ı r ı m

İ ş t ə b u n i y y ə t g e r ç ə k d ə n p ə k g ö z ə l,
M ü m k ü n o l s a g e c i k m ə, p ə k ç a p u q g ə l !

Uluğ bəy

(əlini Yıldırımın omuzuna qoyaraq)

Oğlum, Yıldırım! Məktub yaz daima,
Gövrərçini, həmşirəni unutma;
Bilirsən, Gövrərçin səni pək sevər,
Hər həftə gözləriz yeni bir xəbər.

Yıldırım

Bəni sayğısız bilməyin, bəy baba!
Xayır, həmşirəmi unutmam əsla!

*(Yıldırımla Cəlal Uluğ bəyin əlini öpərlər və Əkrəmlə əl verib
öpüşürlər.)*

Uluğ bəy

Haydı, yavrum, gedin, uğurlar olsun!
Gedin, böyük Tanrı sizə yar olsun!
Fəqət bilməli ki, bir çox yigitlər,
Şu yaldızlı yolda olmuşlar hədər.
Əvət, bilməli ki, Firəng elləri
Həm bəslər, həm soldurur əməlləri;
Avropada işıq da var, zülmət də,
Orda səfahət də var, fəzilət də.
O bir əngin dəniz ki, pək qorquncdur.
İnsan gah inci bulur, gah boğulur;
Ayıq davranmalı, mətin olmalı,
Həp nurə qoşmalı, haqqı bulmalı.

Bu sırada Gövrərçin qucağında mini-mini yavrusu daxil olur.

Uluğ bəy

(Mənəkşənin yanaqlarını oqşar və Cəlala.)

İştə mələkciyəz!.. Son sözüm sana,
Saqın, gözəl Mənəkşəyi unutma!

Cəlal

(Mənəkşəni alıb öpər.)

Mənəkşəm, ah, nazlı dilbər Mənəkşəm,
İstəməm səndən ayrılmaq, istəməm.

(Çıqarlar. Əkrəm də onları izləmək istər.)

Uluğ bəy

Nasıl!? Getməkmi istiyorsun, Əkrəm?

Əkrəm

Əvət, artıq zəhmət vermək istəməm.

Uluğ bəy

Xayır, mümkün deyil, səni bıraqmam,
Gövrəcinə misafiriz bu aqşam.

Əkrəm

Hiç rahatsız olmayın...

Uluğ bəy

Bəni dinlə,
Bən də köyə dönməliyim sənidlə.
İstanbuldan yoruldum, bıqdım artıq!
Gözəl şəhər, fəqət yazıq, pək yazıq!
Bir taqım duyğusuz, sönük qüvvətlər
Şu ölkəyi bir hiçliyə sürüklər.
Uzaq qaldıqca Bosfor mühitinə,
İnsan az-çoq təsəlli bulur yenə.
Yaqlaşınca könül həmədən dıksinir,
Hər nəzər dəyişir də ruh incinir.

(Qafasını mə'nidar bir tevr ilə sallar.)

Görməkdən daha datlıdır eşitmək.

Sofa qapısından çıxar, bu sırada Gövərçin Mənəkşəyi bağrına basdığı halda geri döner, mə'yus adımlarla salona keçər.

Əkrəm

(Onu diqqətlə süzərək, yalnız)

Gövərçin! Ah, gözəl, füsunkar mələk!..

(Əli alnında, sarsılmış və düşüncəli bir halda sandaliyaya oturur.)

Pərdə

İKİNCİ PƏRDƏ

Beş ay sonra. Parisdə son dərəcə süslü, çiçəkli bir salon... Salonun sağ tərəfində iki qapı: onlardan biri Anjelin tualet odasına, digəri Cəlalın iş odasına, soldakı üçüncü qapı isə sofaya açılır. Qarşıdakı böyük pəncərədən günəşin batmaqda olduğu görülür. Pəncərə önündə Cəlal ağ və uzun iş kömləyində əlində tutmuş olduğu böyük bir rəsime diqqətlə bəqib düşünür. Divara asılı iki böyük rəsim də nəzərləri oqşar.

Anjel

(Aşağıdakı şərqiyi billurin bir səslə tərənnüm edərək salona keçər.)

Bən öncə bir mələkdim,
Yüksəklərdə uçardım.
Parlaq bir yıldız kibi
Ətrafə nur saçardım.
Bən şux bir kələbəkdim,
Daldan dala qoşardım;
Açmamış bir çiçəkdim,
Güllüklərdə yaşardım,
Hər kəsi mələk sandım,
Hər sevgiyə inandım,
Xalqa əyləncə oldum,
Ah, bilmədim, aldandım.

Cəlal iş odasına keçmək istər.

Cəlal, söylə, nə olmuş?
Səndə bir başqa hal var,
Yenə dalğın gözlərin
Bilməm, nələr sayıqlar!..

Cəlal

Anjel, sevimli Anjel!
Sənsiz ruhimi qaplar
Yığın-yığın qayğılar,
Hər zəhərli xəyallar.
Lakin duyduğun kibi
O incə dilbər səsi,
Qalqar məhzun könlümün
Tar-dumanlı pərdəsi.
Əvət səni gördükdə
Sənər hər düşüncələr,
Artıq, öksüz ruhimi
Gəlməz işgəncələr.
Ah, şu süzgün baqışlar,
Bilsən, nasıl füsunkar,
Gah ruhumu güldürür,
Gah da qəlbimi yaqar.

(Anjeli öpər.)

Anjel

Of, şu çılgın öpüşlər
Həyatımı yaldızlar,
Sərsəm könül fərəhdən
Həm rəqs edər, həm sızlar.

Cəlal

Sən gözəllər içində
Bir afətsin, mələksin,

Ömrümün baharında
Gülümsər bir çiçəksin.

Anjeli qolları arasına alır, iki dodaq məcub bir halda yekdigərinə yaxlaşır, bu sırada Gövərçinin dağınıq saçlı, məhzun baqışlı “xəyalı” pəncərə önündə görünür. Cəlal “ah” deyər Anjeli bırağı verir. Şaşqın və sərsəm baqışlarla baqmaqda dəvam edər, “xəyal” artıq görünməz olur.

Anjel

(Elektrik lampacıqlarını yaqaraq.)

Aman, yenə gözlərin
Başqa bir şey söyləyir,
Sanki bir dəhşət səni
Hər an təhdid eyliyor.

Cəlal

Xayır, xayır, sevgilim,
Bu hal çox sürməz, keçər,
Bu bir sinir halıdır,
Məraq etmə, tez keçər.

Anjel

Fəqət səbəbsiz deyil,
Bu sirri anlat bana.

Cəlal

Sorma, xayır, hiç sorma,
Bu sirr açılmaz sana.

Xidmətçi sofa qapısından girər. Cəlala bir kart-vizit verir.

Anjel

Kimdir gələn?

C ə l a l

Əkrəm bəy!

A n j e l

Ah, şu hərif can sıqar,
Onun sərt baqışları
Sanki beynimi yaqar.

C ə l a l

Haydı get, söylə, gəlsin.

Xidmətçi qız çıxar.

A n j e l

Fəqət onun hər sözü
Kəskin bir qılıc kibi,
Ayırmaq istər bizi.

Kəndi odasına keçər, Cəlal iş kömləyini çıxarıb bir tərəfə atı verir: Əkrəm avropalı
qiyafətində daxil olur.

C ə l a l

Gəl baqalım, nerdəsin?
Görünməz oldun artıq;
Hiç görülmüşmü böylə
Arqadaşlıq, yoldaşlıq!?

Əkrəm

Kimsədə bir qüsurluq yox,
Yalnız qəbahət səndə;
Əyləniyorsun qorqunc
Uçurumlar önündə.
Halbuki, pək uzaqda
Yurdun, yuvan, eşin var.
Gövrəyin yavrusilə

Yola göz dikmiş, ağlar.
Sən yabançı ellərdə
Bir kokotu tutmuşsun,
Uyub bir rəqqasəyə
Hər şeyi unutmuşsun.

C ə l ə l

Həp doğru, lakin Anjel
Pək nazlı bir mələkdir,
Gözəllik sərgisində
O bir lətif çiçəkdir.

Ə k r ə m

Əvət mələkdir, fəqət
Şeytan ruhlu bir mələk!
Lətif çiçəkdir, fəqət
Pək zəhərli bir çiçək!
Bir sən deyil, hər kəslə
O istər həmdəm olmaq,
Lakin yaqışmaz sana
Hər kölgəyə vurulmaq.
Beş aydır Parisdəsin,
Söylə, nə yaptın, söylə?
İnan ki, məhv olursun
Bu sayğısız gedişlə.

C ə l ə l

(divardakı rəsimpləri göstərir)

Seyr eylə işlə!.. Burda
Ən şöhrətli rəssamlar,

(əlini köksünə vurur)

Cəlalətin sənəti
Həp alqışlar, səlamlar.

Əkrəm

Şu əfsunçu qadından
Uzaqlaşmazsan əgər,
Öyündüyün istə'dad,
Sənət, dəha həp sənər.

Cəlal

Ah, bu sözlər nə lazım!
Mümkün deyil... qəhr olsam,
Məhv olsam belə, heyhat!
Bən Anjeldən ayrılmam!

Əkrəm

(Hiddətlə yerindən qalqaraq)

Əfv edərsin, o halda
Bir daha zəhmət verməm,
Allaha ısmarladıq...

(Gedəcək olur.)

Cəlal

.....
Əkrəm! Bir düşün, Əkrəm!..

Əkrəm

Xayır, artıq düşünmək,
Söz güləşdirmək yetər...

Cəlal

Əkrəm, mə'zurum, Əkrəm!..

Əkrəm

Üzrün suçundan betər!

(Çıqar.)

Cəlal da kəndisini izlər. Anj el sürəkli və istəhzalı qəhqəhələrle odasından çıxar;
xidmətçi qızın gətirdiyi karta baqar.

Anj el

Müsyö Edmon! Durma, get,
Söylə gəlsin...

(Qız çıxar, Anjel qəhqəhəylə)

Bilməm ki,
Əkrəm nə sanmış bəni?
Halbuki Anjeldəki
Gözəlliyyə bir yığın
Cəlallar qurban olmuş.
Gənc qraflar, prenslər
Əlimdən güc qurtulmuş...

(Edmon girər)

Edmon, ah, müsyö Edmon!
Artıq unutdun bəni..

Edmon

Dün nə için gəlmədin?
Bir çox bəklədim səni.
Bəklədim qızıl işıq
Sərpən küçük odamda.
Bir oda ki, həp saçar
Ehtiras, eşq, sevdə...
Uf, şu gözlər, şu gözlər
Yaqar cılğın ruhumu,
Allah eşqinə, səndə
İnsaf, mərhəmət yoqmu?!

(Bir daha öpmək istər.)

A n j e l

(Məğrur və işvəli bir baqışla geri çəkilir.)

Artıq öpüş əlverir...

E d m o n

(onun biləyini yaqalar)

Ya?... Səğudunmu bəndən!?

A n j e l

(əlini çəkərək)

Bıraq şu məcnunluğu,
Allahını seversən.

E d m o n

Əvət, şimdi anladım,
Şimdi anladım, əvət,
Sönük bir xülya imiş
Əski eşq, əski ülfət.

(Anjel şiddətli qəhqəhələrlə gülər. Edmon sinirli.)

Bu datlı qəhqəhənə
Var-yoqumu tükətdin.

(Anjelin barmağındakı yüzükləri, boynundakı inciləri göstərir, çılgınca.)

Şu elmaslar, incilər,
Söylə, kimin, ah, kimin?

A n j e l

(təkrar gülərək)

Məraq etmə, səninki
Çoqdan satıldı, getdi.

Baq, şu incilər yoqmu?
Cəlal hədiyyə etdi.

(yüzükləri göstərir)

Elmas deyil bunlar da,
Pırlantadır, əzizim!
Bunu Moskovdan gələn
Bir qraf etmiş təqdim.
Bu da gənc bir iranlı
Şahzadədən yadigar...
Baq, nə sevimli şeylər,
Yıldız kibi parıldar.

E d m o n

Ya, sənin hər gecəndən
Böylə bir yıldız doğar,
Öylə bir mətahsın ki,
Hər yerdən müştərin var.
Anjel, əmin ol, bu hal
Böylə getməzdən bir gün,
Kəndini bir cinayət
Qarşısında görürsün.

A n j e l

(yapma səmimiyyətlə)

Edmon! Çocuqmu oldun?
Nə saçmalar söylərsin?
Haydı, şimdi get, yarın
Aqşam bəni bəklərsin.
Hər başdan keçənləri
Gəlir, söylərim sana,
Haqlı bulursun bəlkə,
Bəlkə acırsın bana.

Edmon

(onun əlini öpərək)

Pək gözəl, öylə olsun,
Gedər, bəklərim, ama
Mümkünsə erkəncə gəl,
Saqın, saqın, unutma!

Edmon çıxar, bu sırada Cəlal gəlir.

Cəlal

Anjel! Bu kimdir yenə?
Söylə, kimdir bu müsyə?

Anjel

(məğrur və müstəhzi)

Bənim əski bildiyim,
Əski sevgilimdir o.

Cəlal

Düşün, bu hallarınla
Bəni məhv edliyorsun.

Anjel

Çünki vurğunum ona...

Cəlal

Anjel! Nə söylüyorsun?

Anjel

(laübalı və işvəli qəhqəhələrdən sonra, ciddi)

Bilsən, hərif gəlmiş də
Nə həzyanlar söylüyor?

Əski eşqi anıb da
Bəni təhdid eyliyor.

C ə l a l

Cavab vermədinmi ya?

A n j e l

Sözlərini dinlədim,
Yarın bəklərsin deyə –
Başımdan dəf" eylədim.

C ə l a l

Yalan satmaq nə lazım,
Bir kərə kəs ülfəti!

A n j e l

Ah, o kinli bir hərif,
Var cinayət niyyəti.

C ə l a l

Hiç bir təlaş istəməz,
Nə olsa rədd etməli...

A n j e l

Ən eyisi, köçməli,
Fransadan getməli.

C ə l a l

Lakin qürbət ellərdə
Canın sıqılmazmı ya!

Anjel

Hər yerdə bir deyilmi
İnsan, günəş, göy, hava?

Cəlal

Bütün bildiklərindən,
Yaqınlarından uzaq,
Gün keçirmək qolaymı?

Anjel

... Allah eşqinə, bıraq!
Bana cihanda yalnız
Sənsin yeganə həmdəm,
Səndən, sənin eşqindən
Başqa bir şey istəməm.

Bu sırada xidmətçi qız bir kart-vizit gətirir.

Cəlal

(kartı alıb baqar, Anjelə)

Haydı, bir qadar bizi
Mümkünsə yalnız bıraq...

Anjel

Ah, şu gedib-gələndən
Bir kərəcik qurtulsaq!..

Kəndi odasına keçər. Yıldıırım daxil olur.

Cəlal

Buyursunlar, əfəndim,
Nə var, nə yox?..

Yıldırım

Cəlal, biz...
Yarın aqşam Parisdən
Çıqıb getmək istəriz.

Cəlal

Pək gözəl, İstanbuldan
Bir xəbər yoqmu? Söylə?

Yıldırım

Gövərçin yavrusilə
Dilbər Mənəkşəsiylə
Rəsmi aldirmış da,
İştə sana göndərmiş.

(Cəlalə bir fotoqraf rəsimi verir.)

Cəlal

Ah, şu şəfəq levhəsi,
Aman, yarəb, nə müdhiş!

Yıldırım

Gövərçinin şu halı,
Andırır pək sinirli,
Pək çılğın bir dənizdə
Ümitsiz bir heykəli.

Cəlal

Gövərçindən ayrıca
Məktub yoqmudur bana?

Yıldırım

Pəki nə yazsın, sən ki,
Cavab verməzsən ona.

Cəlal

Əvət, haqsız deyil o,
Qüsür bəndədir, bəndə...

Yıldırım

Artıq keçənlər keçmiş,
Yarın bizimlə sən də
Getmək istiyormusun?

Cəlal

Xayır, bən əhd etmişim:
İtalyayı görmədən
İstənbula dönməyim.

Yıldırım

Zərər yoq, düşün, daşın,
Bəlkə fikrin dəyişdi,
O talesiz Gövərçin
Səni bəklilər şimdi;
Əvət, bəklilər səni
Mə'sum Mənəkşəsiylə...

(Əlini Cəlalə uzadıb vidalaşmaq istər.)

Cəlal

Aman, rica eylərim,
Bir qadar bəni bəklə!

(Dərhal iş odasına keçər.)

Anjel

(daxil olur)

Yıldırım, ah, Yıldırım!
Artıq görünməz oldun,

Yoqsa bəndə nifrətə
Layiq bir şeymi buldun?

Yıldırım

Anjel, nə söylüyorsun,
Olmazmı bir düşünsən?
Gözəlliyə halbuki
Pərəstiş eylərim bən.
Fəqət bəncə gözəllər
Parlaq bir yıldız kibi
Güləmsəyib uzaqdan,
Qəlbi təsxir etməli...

Anjel

Ah, sənəin böylə məğrur,
İstiqnalı halların
Bəni bir vurğun kibi
Az qalır ki, çıldırsın.

Yıldırım

Lakin bəndə kəndimi
Sevdirəcək bir şey yoq.
Nədənsə yalnız sənəin
Lütfün haqqımda pək çox...

Anjel

Xayır, Yıldırım, xayır,
Böylə qaçdıqca bəndən,
Bir çocuq kibi sənə
Sarılmaq istərim bən.

Cəlal

(Əlində böyücek bir tablo ilə bir məktub daxil olur.)

İştə, sənə keçən gün
Söylədiyim levhə, baq!

İştə, çılgın fırçamın
Ən son məhsulu... ancaq
Buna verdiyim əmək
Beş gün olmadı belə.

Yıldırım

Əmin ol ki, ömrü də
Ancaq olur bir öylə;
Bir əsər ki, sən ona
Xor baqıb da saymadın,
Sənin kibi hər kəs də
Saymaz, xor baqar yarın.

Cəlal

Əvət, bənim şu zə'fim
Əfv edilməz xətdir.

Yıldırım

Fəna yaratmaqdan sa,
Yaratmamaq evladır.

(getmək istər.)

Cəlal

İştə, yazdığım məktub!..

Yıldırım

(məktubu alır, mə'nalı bir baqışla)

Pək gözəl!..

Anjel

(Yıldırına)

Bir az otur!

Yıldırım

Qüsura baqma, Anjel,
Arqadaşlar bəklıyor.

(Hər ikisinin əlini sıqıb çıxar)

Anjel

Cəlal! Nə oldun, Cəlal!
Nədir şu sisli hallar?
Yenə sardı çöhrəni
Fırtınalı xəyallar.

Cəlal

Çünki yaqar beynimi
Bir çox zəhərli duyğu.
Neyləyim, taleyim bu,
Ah, bənim xilqətim bu!..

Anjel

Öncə gülər yüzündə
Parlardı bəxtiyarlıq.
Həp söylər, əylənirdin,
Nə oldu, susdun artıq!..
Yoqsa Fransayı tərk
Etməkmi istiyorsun?
Bəndən uzaqlaşıb da
Getməkmi istiyorsun?

Cəlal

Əvət, gülüm, Parisdən
Çıqıb getmək istərim.
Yarın erkən Romaya
Səfər etmək istərim.
Fəqət sənsizmi... heyhat!

Mümkün deyil bu əsla!
Bana yalnız səninlə
Xoş görünür bu dünya.
Hər dirliyim, bənliyim,
Yalnız bağlıdır sana.
Ömrün hər gözəlliyi
Sənsiz çirkindir bana.

(Anjeli qolları arasına alıb öpmək istər. Bu sırada işıq azalır, Gövərçinin xəyalı – qucağında mini-mini lətif bir çocuq bulunduğu halda – məhzun, həsrətli baxışlarla görünür.)

Gö vər ç in

(çocuğunu uzataraq)

Cəl al, al Mənəkşəyi!..

C ə l a l

(Anjeli bırqaraq)

Eyvah!..

A n j e l

Nə oldu, Cəl al?

C ə l a l

Gövərçin, ah, Gövərçin!..

(hıçqırır düşər)

A n j e l

(məbhut və mütəhəyyir)

Aman, nə dəhşətli hal!..

P ə r d ə

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

I SƏHNƏ

İstanbulda süslü bir salon, Bosfora nazir bir balkon... Qarşıda sağda və solda birər qapı...
Qarşıdakı qapı balkona açılır. Məzkur qapının sol tərəfində ipəkli pərdələrlə qapalı
kiçik bir oda görünür... Eylül... Gündüz...

Gövrəçin

(məhzun və titrək bir ahənglə aşağıdakı şərqiyi söylər)

Eşindən ayrılan bir bülbül kibi
Könül fəryadını dinlər, ağlarım.
Xəzanə uğramış bir sünbül kibi
Yar intizarında inlər, ağlarım.

Gülümsər yasəmən, mənəksə, lalə,
Hər kəs qapılmış datlı bir xəyalə,
Lakin bən həsrət qalıb da visalə,
Yar intizarında inlər, ağlarım.

Bən ağlamazdım bəni ağlatdılar,
Qayğı bilməz könlümü qanatdılar,
Beş günlük ömrümə ağu qatdılar,
Yar intizarında inlər, ağlarım.

Yıldırım

(gəlir, Gövrəçini süzər, gülümsər bir halda)

Aman, sevimli həmsirəm, ağlıyorsun, öyləmi?

Gövrəçin

Allah eşqinə get, yetər, tırmalama könlümü.

Yıldırım

Yazıq sana, hala bütün çocuqluğun üstündə...
Niçin üzərsin kəndini? Təhəmmül et beş gün də,

Ayrılıqdan sonra qavuşmanın başqa zövqi var;
Cəlal nərdə olsa inan, çox sürməz, gəlir çıxar.

Bu sırada dəyər qucağında Mənəksə olduğu halda gəlib keçər; Yıldırım çocuğu
alib öpər, dayəsinə verdikdən sonra Gövərçinə.

İştə sənin ən sevgili, ən dəyərli əyləncən,
İştə bu nur topu kimi, mini-mini Mənəksən!
Onu öpüb oqşamaqla məhzun könlünü avut,
Pənbə bir gül kibi qoqla! Unut, hər dərdi unut!

Gö vər ç in

Xayır, xayır, şimdi bənim hiç bir şey yox gözümdə,
Hər kəsə qarşı bir yığın kin bəslərim özümdə.
Çünkü bəndən hər kəs qaçar, kimsə duymaz halımı,
Babam belə atmış bəni, fərq etməz məlalımı.

Yıldırım

(şux qəhqəhə ilə)

Yalan, yalan... İştə məktub, bu gün burda!..

Gö vər ç in

(məktubu alır)

Ah, xain!
Şu məktub da çoxmu bana?

Yıldırım

Unutdum, əfv edərsin.

Bu sırada qapı parmaq ucilə vurulur.

Gəl!

Aydəmir əlində yol çantası girər.

Gövrəçin

(heyrət və sevinclə)

Aydəmir!..

Yıldırım

Babam nerdə?

Aydəmir

İştə!

(Çantayı bırağıb gedər)

Gövrəçin

(qapıya doğru ilərlər)

Əvət!

Uluğ bəy

(əlində əsa, qolunda yaz paltosu gəlir)

Ah, yavrum!

O, Gövrəçinin alnını, Gövrəçin də qardaşilə bərabər onun əlini öpər, məhzun
baqışlarla sükuta varır.

Nasılısın, mələyim, söylə, saqlasın səni Tanrım.

Gövrəçin

Sorma, babacığım, sorma!

Uluğ bəy

Niçin?

Gövrəçin

Ah, bədbaxt oldum.

(Məzlumanə bir tevr ilə babasının qolları arasına sığır.)

Uluğ bəy

Hiç sıqılma, hər gecənin sonu gündüzdür, quzum!

(Yıldırım)

Oğlum! Əkrəm yoqmu?

Yıldırım

Xayır.

Uluğ bəy

Gəlməliydı o şimdı,
Köydən bərabər çıqmışız, baq gör, niçin gecikdi?

(Yıldırım çıxar; Uluğ bəy Gövrəçinə)

Öncə bəni dinləmədin, hər saçmaya inandin,
İstanbulun süslü-püslü həyatına aldandin.
Bilmədin ki, pək sislidir, zəhərlidir havası,
Bilmədin ki, bu toprağın təməlsizdir vəfası.
Nə yapmalı, keçmiş artıq, unut, həpsini unut!
Şimdi, yavrum, ancaq sənın borcun təhəmmül, sükut...

Sağ qapıdan girərlər. Bir az sonra Yıldırım la Əkrəm soldan daxil olur.

Əkrəm

Pəki, rəssamdan nə xəbər?

Yıldırım

Bir aydır ki, xəbər yoq,
Şübhəsiz ki, İtalyada əyləniyor...

Əkrəm

Ah, çocuq...
Yazıq o iste'dada ki, Cəlal bəydə saqlıdır.

Yıldırım

“Sənətkarlar həp mərizdir” deyənlər pək haqlıdır.

Əkrəm

Əvət, yazıqlar olsun ki, Anjel, o nazlı afət,
Cəlal kimi çoqlarını yurduna qoymuş həsrət.

Yıldırım

İstəsəydim, Anjel onu çoxdan atıb getmişdi.

Əkrəm

Öylə yapsaydın Gövərçin məs'ud olurdu şimdi.

Yıldırım

Pək yanıldım, bən Cəlalı bunca azğın bilməzdim,
Yoqsa onu təkbaşına böylə atıb gəlməzdim.

Əkrəm

Keçmiş artıq, bu azğınlıq bir sirr olub qalmalı,
Düşünməli, daşınmalı, yalnız çarə bulmalı...

Aydəmir

(*gəlir*)

Gözləriniz aydın!

Yıldırım

Nə var?

Aydəmir

İştə gəldi Cəlal bəy!

Hər ikisi qapıya doğru ilərilər.

Cəlal

(daxil olur)

Mərhəbə!..

Əkrəm və Yıldırım

Mərhəbə!..

(Öpüşürlər)

Cəlal

(Aydəmirə)

Çıq da bir az yardım et!

Aydəmir

Pəki.

(Çıqar.)

Cəlal

(səmimi bir qəhqəhəylə)

Hiç şübhə yox “sapqın!” deyə həp darıldınız bana;
Səfər etdim Rafaelin, Mikelancel yurduna,
Nələr gördüm, ah, bilsəniz, nələr, nələr, ah, nələr!?
Nə heykəllər, madonnalar!.. Nə parlaq nümunələr!..
Sizdən ayrıldığım iştə iki aydan çox deyil...

Yıldırım

Gövrəçin pək rahatsızdır, bəklətmə artıq...

Cəlal

Anjel!..

Fəqət Anjel!? İstanbulu görmək için Anjel də
Maraqlanıb gəlmiş...

Yıldırım

Nasıl?

Əkrəm

İştə böyük təhlikə.

Cəlal

Xayı, evdə hər kəs onu bir misafir zənn edər,
Beş-altı gün qalar, sonra həməən dəf' olub gedər.

Əkrəm

İştə rəzalətin sonu! Hiç bu olur şeymi ya?

Yıldırım

Niçin olmaz? Olur, fəqət, fəqət beş gün qalırsa.

Cəlal

(məmnun bir halda Yıldırımın əlini sıqaraq)

İnan, sözüm sözdür, inan, bir həftə sürməz belə.

(İçəri girər.)

Əkrəm

Yalan, həp yalan söyləyir, baxma o qurnaz dilə!

Yıldırım

Hiç zərər yox, bir həftə bəkləriz, yalan çıxarsa,
Anjeli avlamaq rolu qalır bənim boynumda.
Öylə bir oyun oynarım, Cəlal şaşırıb donar;
Anjel onu sevmək deyil, bir də pək çətin anar.

Əkrəm

Ya! Səni də Cəlal kibi zəhərləyib yaqarsa?..
Çünki başqa, pək başqa ondakı işvə, naz, əda...

Aydəmir əlində iki yol çantası olaraq gəlib keçər. Anjel də əlində şəmsiyə onu
izlər. Əkrəm dərhal naməmnun bir tevr ilə çıxar.

Yıldırım

(son dərəcə sevinc ilə onun əlini öpər)

Ah, Anjel! Eyi ki, gəldin, imdadıma yetişdin.

Anjel

Sən ki, bəndən həp qaçardın, birdən nasıl dəyişdin?

Yıldırım

İlk atamız Adəm kibi öncə sapdım, aldandım;
Sonra “Mələk, cənnət!” deyə ah çəkməkdən usandım.
Bu günlərdə İstanbulu atıb gəlmək üzrəydim,
Dilərdim ki, yalnız səni bir kərəcik görəydim.
Çox şükür Tanrıya pək də mənhus deyilmiş bəxtim.

Anjel

(istehzal təbəssümlə)

İştə gördünmü bən səndən daha vəfalı çıxdım.

Yıldırım

Əvət, əvət, sən vəfalı bir mələksin, fəqət bən
Ürküb qaçdım bir yarasa kibi parlaq günəşdən.
Tale bana gülümsədi, yüz çevirdim daima.
Anjel, Anjel, əfv et bəni, artıq qüsurlu baqma.

(Çılğınca bir məftuniyyətlə Anjeli qolları arasına alır.)

Pərdə

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

II SƏHNƏ

Bir həftə sonra, yenə keçən səhnədəki mənzərə... Gecə... Məhtab. Cəlal salonun ortasında böyücek bir qoltuğa yaslanaraq, yarım sərxoş bir halda çıxarayı dumanlatır və önündəki konyak şüşəsindən bir-iki qədəh töküb içər. Bu sırada Yıldırımla Əkrəm daxil olur. İkinci, qoltuğundakı bir yığın kitabı masa üzərinə bıraxır.

Yıldırım

Cəlal! Gözün aydın, Əkrəm bəy yenə
İstanbulu tərk etmək istiyor...

Cəlal

Nə!?

(Kitablardan ikisini açaraq.)

Dur, baqalım bunlar nə?

Əkrəm

Həp fəlsəfə.
Gəzməkdən yoruldum, çəkilib köyə
Bir qadar düşünüb dalmaq istərim,
Səhrayilikdən zəvq almaq istərim.

Cəlal

Hiç bu olur şeymi, nə tez usandın?
Şəhər köydən fənamı?

Əkrəm

Sən nə sandın?
Köy həyatı gürültüsüz bir həyat;
Orda bütün xılqət, bütün kainat
Təsliyə şəhərilə ruhu oqşar,
Köydə insan daha qayğısız yaşar.
Lakin sizin İstanbulda nə varmış!?
Hər işi, hər zəvqi bütün aldaniş...
Hər yanda bir göstəriş, bir vəlvələ...
Hər çöhrədə bir dəsisə, bir hiylə.
Hər adımda bir xəyanət, bir fəsad,
Hər nəfəsdə bir ah, sönük bir fəryad.
İştə qarşında içdiyin zəhir də,
Anlatdığım faciədən bir pərdə...

Cəlal

(Konyakdan bir daha töküb içər, sərxoşca qəhqəhə ilə.)

Ah bu zəhir deyil, aqar bir atəş!..
Bir atəş ki, onunla qalqar ətəş.
Onunla qalqar yürəkdən kədərlər,
Onunla iztirab atəşi sönər.

(bir qədər daha içərək)

Sönük ruhim onunla parlar, yanar,
Məhzun könül vəcdə gəlir də oynar.
Beynim vulkan kibi həp alev saçar,
Uçmaq istərim, yer altımdan qaçar.

Əkrəm

Sana yalnız müqəddəs Altaylardan,
Şanlı əcdadından yadigar qalan,
Ağ köpüklü kımızdır ki, içdikcə,
Həm ruh, həm bədən bulur zəvq, nə'sə.
Lakin yıpramış yunanın şu sün'i,
Şu atəşli zəhri məhv edər səni.

Cəlal

(bir daha içərək qəhqəhə ilə)

Sənin kibi zahid ruhlu qələndər,
Bundakı zəvqi çox zor idrak edər.
Düşün, bir düşün, bən şimdi nerdəyim?
Olimp dağlarında seyr etməkdəyim.
Əski tanrılar, həp əski pərilər,
Qarşımda səfbəsəf rəqs edib gülər.

(bir daha töküb içmək istər.)

Əkrəm

Artıq yetər...

Yıldırım

(şişəyi alaraq)

Bıraq, bıraq!

Cəlal

Yıldırım!

(şişəyi geri almaq istər).

Əkrəm

Yahu, bir bana baq!

Yıldırım

(digər odaya keçərək)

Bıraq!

Cəlal

(onu izləyərək)

Yıldırım!?

Onlar çıxdığı sırada Gövərçin məhzun və pərişan bir halda daxil olur.

Əkrəm

Gövərçin!..

Gövərçin

Ah, Əkrəm!

Əkrəm

Nədir bu halət?

Gövərçin

Nifrət, bütün ömrə, həyatə nifrət!
Kəndimi məhv etdim kəndi əlimlə,
Köydə nə bəxtiyar idim... Ah, öylə
Vəhşi quşlar kibi yeşil bağlarda,
Tarlalarda, ormanlarda, dağlarda
Gün keçirsəydim, hiç böylə solmazdım,
Şu altın qəfəsdə əsir olmazdım.

Əkrəm

Xayır, mə'yus olma! Kədərli günlər
Qara bulut kibi tez gəlib keçər.
Səadət yıldızı er-gec gülümsər,

Bu günkü dəhşətdən qalmaz bir əsər.
Unut, unut hər dərdi, izzirabı,
Gəl seyr et bu dilbər, lətif məhtabı.
Yetər, artıq yetər təhəssür, məlal,
Gəl, gözəl Bosforu tamaşayə dal.

(balkondakı mənzərəyi göstərir)

Gövrəçin

Bosfor gözəl olsa burdan qaçmazdın,
İstanbulu atıb köyə uçmazdın.

Əkrəm

Bən köy həyatını təqdis eylərim;
Çünki bütün səadətli günlərim,
Bütün eşqim, bütün hissim, xəyalım,
Fərəhli dəmlərim, hüznüm, məlalım
Gülər bana köyün hər guşəsində,
Mələk çocuq! Hətta sən də, ah sən də!?

(Gövrəçinin əllərini dodaqlarına götürür, öpmək istər.)

Gövrəçin

(sarsılmış bir halda geri çəkilir)

Xayır, kimsədən pərəstiş istəməm,
Yetər erkəklərdən gördüyüm sitəm.
Əvət, o alçaldısa bən alçalmam,
Məhv olurum, sapqınlıqdan zəvq almam.

Əkrəm

Xayır, Gövrəçin, yanıma, aldanma!
Könül sevmiş səni yalnız, daima
Müqəddəs, ilahi ideal kibi,
Əl vurulmaz yüksək bir xəyal kibi.
Yəq bəndə möhtəris, alçaq bir niyyət.
Cəlal sənin, sən də onunsun, əvət.

Gövrəçin

Xayır, hiç bir təsəlli istəməm, ah!
Artıq yetər, bənimçin ən son pənah
İştə Bosforun şəfqətli qucağı!
İştə qayğısız qurtuluş ocağı!
Əvət, ta əskidən bir çox mə'sumlar,
Bənim kibi bəxti dönmüş məzlumlar,
Hər şu Bosfora etmiş də iltica,
Rahətlə dalmış əbədi uyquya.

Əkrəm

(əlindən tutaraq)

Çocuqluq yetişir, mələk həmişirəm,
Gəl, haydı, gəl...

Gövrəçin

Xayır, inan ki, Əkrəm,
Bu çırpınış bir həftə sürməz belə,
Er-gec uğraşib çıxaram sahilə.

Cəlal geri döner, şübhəli bəqışlarla onları dinlər.

Əkrəm

Gövrəçin, pək də aldanıyorsun... Əvət,
Dünyada yox fəlakətsiz səadət,
Əvət, hər gecədən doğar bir günəş...

Cəlal

(istəhzalı və sərxoşca bir qəhqəhəylə)

Əvət, hər kömürdən parlar bir atəş!?

(Gövrəçin əlini çəkərək digər odaya keçər.)

Əkrəm

Cəlal, Cəlal! Yetər əyləncə artıq,
Düşün, artıq əlverir sayğısızlıq.

Şu xain Anjeli həməən dəf' eylə
Yoqsa məhv olur bütün bir ailə.

(Kitablarını alıb sol qapıdan çıxmaq üzrə ikən bir daha dönərək.)

Saqın, Gövərçini yalnız buraqma!

C ə l a l

(yarım qəhqəhəylə)

Şimdi pək sərxoşum, qüsurə baqma!

Əkrəmlə bərabər çıxar, bu sırada Y ı l d ı r ı m l a A n j e l sağ tərəfdən daxil olur. Anjel yazlıq əlbisə geymiş; köksü, qolları açıq və omuzunda ipəkli, süd mavi bir şal var.

A n j e l

Nərdəsin? Bir həftədir bir kərə də
Gəldiyin yox Anjeli ziyarətə...

Y ı l d ı r ı m

Çünki uzaq bulunduqca Anjeldən
Yenə az-çoq təsəlli bulurum bən.
Ayrılıqda həp qəlbimə hökm edən
Yalnız sən olursun, gülüm, yalnız sən!..
Lakin sana yaqlaşırkən daima,
Cəlal kibi rəqib çıxar qarşıma.

A n j e l

Bunca qısqanc olmanı arzu etməm.

Y ı l d ı r ı m

(əzabi-vicdan ilə ətrafə)

Ah, Gövərçin!.. Ah, zavallı həmsirəm!..

A n j e l

(balkona bəqaraq)

Aman, yarəb, nə şairanə məhtab!..

Yıldırım

Əvət, gözəl... lakin kədər, iztirab,
Ruhumu qaplayan qara teyiflər,
Qorqunc xəyallar həp bəni məhv edir.
Gözlərimdə sanki hər şey bir sərab...
Bəncə həp fərqsiz zülmətlə məhtab.
Bən məhtabı yalnız kəndi ruhumda,
Kəndi qəlbimdə görmək istərim...

Anjel

(heyfət və təbəssümlə)

Ya!?
O məhtab nə imiş?

Yıldırım

Sanki bilmiyor?
Eşqi təmsil edən o pənbə bir nur,
O bir nur ki, cəzb edir hər aşiqi;
O bir nur ki, sənsin onun xaliqu.

Anjel

Sən ki, daim eşqə gülərdin; niçin,
Niçin böylə birdən-birə dəyişdin?

Yıldırım

Çünki hənuz hiç bir gözəllik bəni
Əsir etməmişdi... Ta gördüm səni,
Ta səndən ayrıldım, əsirin oldum,
Həp sızlayıb durdu zavallı ruhum.
Hər çiçəkdə duydum sənin ətrini,
Hər çöhrədə könlüm səni dinlədi.
Əmin ol, mələyim, əmin ol, şimdi
Bəncə ən keçilməz qayeyi-əməl
Sənsin, fəqət sən!.. Ah, sevimli Anjel!

Anjeli qolları arasına alıb balkona keçər. Gövərçinlə Aydəmir bu sırada daxil
olub mənzərəyi seyr edirlər.

Aydəmir

Ah Cəlalın şu əxlaqsız metresi
Doğru yoldan sapdıracaq hər kəsi.
Hətta o elmas ruhlu Yıldırım da,
Şu əf'iyə vuruldu ilk adımda.

Gövərçin

(acı təbəssümlə)

Nə yapsa xoşdur, həm çıqmaz qüsurlu,
Çünki Fransa ərməğanıdır bu.

Anjel

Sən Parisdə etməsəydin çocuqluq,
İnan, şimdi daha məs'ud olurduq.

Yıldırım

Əfv et, qüsurluyum, əfv et, sevgilim!
Zatən bu bir təbii haldır, gülüm!
Qara bulut sarmadıqca səmayı,
İnsan duymaz günəşdəki səfayı,
Bahar əldən çıqmadıqca anılmaz.

Anjel

(laübalı qəhqəhələrlə)

Aman, yarəb, niçin fikirli, qurnaz!

Aydəmir

(son dərəcə sinirli)

Cəlalın Tanrı versin bəlasını.

Gövərçin

Aman, aman, bu evdən çıxar bəni.

(hər ikisi digər odaya keçər)

Yıldırım

(Anjel ilə bərabər salona keçərək)

Xayır, xayır, Bosforu tərk etməli,
Bu evdən çıqmalı, artıq getməli.

Anjel

Sənin gah dağ kibi mətanətin çox,
Gah xırçın bir çocuq qadar səbrin yoq...

Yıldırım

Xayır, xırçın deyil, bir xəstəyim bən,
Könül yalnız dilər şəfayı səndən.
Gedəyim, Gövərçin bəkliyir bəni,
Sən də həməən düşün-daşın həpsini.

(digər odaya keçər)

Cəlal

(Sofa qapısından daxil olur. Yıldırımın çıxdığını görüncə Anjeli yaqalar, diqqətlə gözlərinə bəqaraq.)

Anjel! Yənə şu əfsunkar baqışlar,
Sanki dəhşətli bir xəbər sayıqlar.

Anjel

Ah, şu müəmmalı sözlər nə lazım!?

Cəlal

Pəki səndən nə istiyor Yıldırım?

Anjel

Onda pərəstişdən başqa bir şey yoq,
Zatən o, bir çocuq, mə'sum bir çocuq.

C ə l a l

(kinayəli bir təbəssümlə)

Lakin sevimli bir çocuq, deyilmi?

A n j e l

Hiç onu inkar eyləmək qabilmi!?

(salonu tərk etmək istər.)

C ə l a l

(onu yaqalar, hiddət və həyəcan ilə)

Xayır, bən nə qadar olsam da sərsəm,
Kimsəyə öyləncə olmaq istəməm.
Düşün bir nerdəsin? Əlverir sükut,
Artıq Fransayı unut, həp unut!..

A n j e l

(məhzun)

Bən bunu əvvəldən bilirdim, əvət,
Gedər də hürriyyət, gəlir əsarət.

C ə l a l

Xayır, bən demədim əsir ol sana,
Fəqət bə'zən tutduqların pək fəna...

(kəskin)

Başından çıqmalı boş düşüncələr,
Yetər, yetər, bunca sapqınlıq yetər!..

Hiddətlə sağ qapıdan çıxar, Anjel onun çıxdığını görüncə laübalı və istehzal
qəhqəhələrlə gülməyə başlar.

E d m o n

(sofa qapısından içəri soqularaq)

İştə kanaryamı buldum şakarkən...

Anjel

Ah, siz kimsiniz?!

Edmon

(zəhrəxənd ilə)

Bən bənim, sən də sən...

(Yapma saqalını qoparır.)

Anjel

(heyətlə)

Sən buraya nasıl girdin?..

Edmon

(istəhzalı təbəssümlə)

Ah, gülüm!

Bulutlardan üçdüm, bacadan düşdüm,

Sən unuttun Edmonu, lakin Edmon

Eldən-elə qoşar səninçin...

Anjel

Edmon!

Əfv et bəni, əfv et! Bəndə qüsurlar çox...

Edmon

(acı təbəssümlə)

Xayır, xayır, səndə heç bir qüsurlar yox,

Bənim idrakımı kor etdi Tanrı,

İlk öncə əldən qaçırdım şikarı,

Sonra düşdün uçan bir xəyal kimi,

Gövrəçin izləyən bir qartal kimi,

Avropayı ölkə-ölkə dolaşdım;

Ormanlardan keçdim, dağlardan aşdım;

Tufanlar qoparkən sərsəm başımda,

Nəhayət buldum Anjeli qarşımda.

Anjel
(*müztərib*)

Ah, bu gəlişdən məqsədin nə, söylə?

Edmon
(*istəhzalı təbəssümlə*)

Bir az əylənmək istərdim səninlə.

Anjel
(*divarda asılı xəncəri göstərir*)

Bəni məhv etmək istiyorsun əgər,
Al da vur, iştə köksüm! İştə xəncər!

Edmon
Xayır, o nəmin, o lətif sinəyi
İsırmaqçın dodaq xəncərdən eyi...
Lakin ısırmaq quduzluqdur, xayır,
Əmmək, öpüb əmmək daha datlıdır.

(*Anjeli qolları arasına alıb da öpmək istər.*)

Anjel
Allah eşqinə dur, Edmon! Aman, dur!
Cəlal duysa həməni çıldırıb durur.
Nə sən sağ qalırsan, nə bən... haydı, get!
Hiç zərər yox, get, bir qadar də səbr et!
Yarın aqşamlayın köprü başında,
Mütləq Anjeli bulursun qarşında.

Edmon
Fəqət, saqın, sözün yalan çıxarsa,
Qurtulamazsın əlimdən bir daha.

Anjel
Xayır, artıq dönüklük umma bəndən,
Yalnız, yalnız yardım istərim səndən.

Edmon

(onun əlini öpərək)

Pəki, bir daha imtahan eylərim,
Yarın söylədiyən yerdə bəklərim.

Mütərəddid adımlarla çıxar. Anjel də düşüncəli bir halda balkona keçər. Yıldırım getdiyi oduadan dönərək Anjelin yanına gəlir. Edmon təkrar salona girib onları dinlər.

Yıldırım

(Anjelin əlini əlləri arasına alaraq, heyrətlə)

Aman, niçin böylə dəyişdin, niçin?
Xayır, sən dəminki Anjel deyilsin.
Sana qaplanlarmı hücum eylədi?
Yoqsa Cəlal bəymi bir şey söylədi?

Anjel

Əvət, əzizim, bir şey olmuş bana,
Fəqət onu sonra söylərim sana.

Yıldırım

Çəkinmə, söylə, hər əmrini inan,
İcrayə hazırdır Yıldırım əl'an.

Anjel

Xayır, əmr etmək deyil, bir ricam var,
Yalnız bəni çapuq bu evdən çıxar!

(Dərhal omuzundakı şala bürünərək.)

Şu məhbəsdən çıxar da qurtar bəni,
Həm də bu saət, bu saət, bildinmi?

Yıldırım

Lakin bunca səbirsizlik nə lazım?
Hər işdə bir qadar düşüncə lazım...

Anjel

Bənim həlakımı istərsən əgər
Çıq get! Yoqsa düşüncə verməz səmər.
Düşün, bitmiş artıq tabım, təvanım,
Uçurumdur sağım, solum, hər yanıam.

Yıldırım

Fəzlədir bunca iztirabü dəhşət,
Gəl, gedəlim, gəl! Yoq təlaşə hacət!

Edmon dərhal qarşıdakı kiçik odaya keçər.

Anjel

(Yıldırımla bərabər sofa qapısına yaxlaşıaraq)

Sanki oyar qəlbimi xain bir əl,
Hər tərəf fəlakət... Gəl, gedəlim, gəl!

(Çıqarlar.)

Edmon

Xainlər, ah, səfillər! Gedin, gedin!
Fəqət əsla qurtuluş yoq sizinçin.

Onları izlər. O çıxdıqdan sonra Gövərçin yavrusu qucağında, son dərəcə məhzun
bir halda salona daxil olur.

Aydəmir

(sofa qapısından gələrək)

Quzum, artıq bütün fəlakətlərin
Ya sonudur, ya başlanğıcı...

Gövərçin

Niçin?
Səndə var görünür başqa bir xəbər.

Aydəmir

Şimdi Anjel Yıldırımınla bərabər
Dəf' olub getdi, sən, saqın, Cəlalı
Evdən bıraqma!

Gövrəçin

Ah, bu pək xətalı...

Aydəmir

Məraq etmə, onları bən izlərim,
Nə olsa həp gəlir, sana söylərim.

(həmənin dışarı fırlar)

Cəlal

*(Gəlir, əlindəki konyak şişəsindən son qədəhi töküüb içər. Şişəyi bir
tərəfə ataraq istehzalı təbəssümlə.)*

Gövrəçin, bana baq, gözəl Gövrəçin!
Niçin gedib yatmıyorsun, ah, niçin?
Niçin müztəribsin, nə olmuş sana!
Yoqsa küsüb darılmışmısın bana?

Gövrəçin

Bənim həp dirliyim bu, taleyim bu,
Gördüyüm yoq bir gecə rahat uyqu...
Daima həmdənim qayğı, iztirab,
Dəniz sandığım ümidlər həp sərab...

Cəlal

(istehzalı qəhqəhələrlə)

Kim bilir, bəlkə başqa bir səbəb var?
İnsan, qadın qəlbini pək güc anlar.
Əvət, kim bilir, bəlkə qəlbini sən
Şimdi çarpıyor yeni bir eşq için.

Gö v ər ç i n

(*son dərəcə sarsılmış halda*)

Nasıl eşq, o nasıl eşq imiş, Cəlal!?
Cəlal! Bu iftira pək müdhiş... Cəlal!
Düşün, bir düşün, gör nə söylüyorsun?

C ə l a l

(*şiddətli qəhqəhələrlə*)

Sən bəni sərxoşmu zənn eyliyorsun?

(*ətrafə*)

Ah, şübhədən beynim alev içində...

(*Gövərçinə*)

Dəmin əlin Əkrəm bəyin əlində
Söylə, hanki aləmlərə dalmışdın?
Söylə, niçin susdun? Sayğısız qadın!

G ö v ər ç i n

Sus, yetər, sus, artıq, ah, məhv oldum bən,
Nə günah işləsəm, inan, səbəb sən...

(*Getmək istər.*)

C ə l a l

(*ətrafə*)

Şübhə, ah, şübhə?..

(*Gövərçinə*)

Getmə, dur!

G ö v ər ç i n

Ah, səfil!..

C ə l a l

Bənmi?

Gö vər ç in

Əvət, gözəl bəllə, eyi bil.

(kəndi əlini göstərir)

İstəsəydim qanla kirlənsin şu əl,
İnan, nə sən sağ qalırdın, nə Anjel.

C ə l a l

(istəhzalı qəhqəhələrlə)

Bu hiyləyi Əkrəm öyrətmiş, bəlli.

Gö vər ç in

(acı təbəssümlə)

Şübhəsiz...

C ə l a l

Halbuki, sənsin ölməli,
İştə göz önündə hər qəbahətin,
Əvət, məhv ol da, az çırpınıb didin.

Gö vər ç in

Ah, əvət, bəlkə bən qəbahətliyim,
Çünki zevqinə, keyfinə maneyim:

(əlindəki çocuğu uzadaraq)

Fəqət, düşün, bunun bir günahı yoq...

(Balkona keçərək.)

C ə l a l

Nasıl!.. Günahsızımı o mənhus çocuq?
O pək çirkin, pək acı bir vasitə,
Ortamızda qırılmaz bir rabitə...

Gövrəçin

(sinirli)

Niçin qırılmaz? Al da qır, məhv olsun!
Bir az sevin, vicdanın rahat bulsun.

Cəlal

(balkondan aşağıya bəqaraq, heyətlə)

O kim? Anjelmi? Ah, iştə kəndisi!

(həyəcan və tələş ilə)

Anjel, gözəl mələk! Cənnət pərisi!
Getmə dur, gəldim iştə, xain afət!..

(Salona keçmək iştər.)

Gövrəçin

Cəlal! Mərhəmət, şu tiftlə mərhəmət!..

(Çocuğunu ona doğru uzadaraq getməsinə mane olur.)

Cəlal

Bıraq, bıraq!

Gövrəçin

Aman, bir düşün...

Cəlal

Çəkil!..

Gövrəçin

(yavrusunu əlləri üzərində tutaraq istirahət ilə)

Cəlal!

Cəlal

Dəf ol!..

(Gövərçini balkonun bir tərəfinə itər, çocuq əlindən düşüverir.)

Gövərçin

(mə'yus və çılğınca bir fəryad ilə)

Yavrum!

(deyə kəndisini balkondan aşağı atmaq istər)

Cəlal

(şiddətlə salona doğru itər)

Çəkil!..

Gövərçin

Ah, qatil!..

Bayılıb düşər. Acı və dəhşətli sükut...

Pərdə

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ

Köydə sadə bir qonaq, bağçaya enmək üzrə zərif bir balkon, ətrafda, son bahara məxsus çiçəklər və ağaclar... Ta ucdə bir təpəyə çıxmaq üzrə – hər iki tərəfi uçurumlarla muhat – girintili, çıqıntılı bir cığır... Bağçadan cığıra kiçik və darcıq bir köprü ilə keçilir. İkinci çağ, bulutlu hava...

Yıldırım

(Anjel ilə bərabər gələrək)

İştə, bizim əski yurt,
Baq, nə gözəl köycügəz!
Hər tərəf yeşil orman,
İstədiyən qadar göz.
Həm nə qadar baqımlı,
Sanki hər yer gülümsər;
Burda son bahar bəncə,
İlk bahardan da dilbər...

Şu ev bəy babamındır,
Uluğ bəyə məxsusdur.

(Anjelin qolundan tutub sağ tərəfdəki yoldan kənar bir guşəyi göstərir.)

Bənimki, ta... uzaqdan
İnsana gülüb durur.

A n j e l

Ah, bu köy xatırlatdı
Keçmiş günləri bana,
Ta çocukdən aşıqdim
Yeşilliyə, ormana.

Y ı l d ı r ı m

İştə, burda pək əski
Çoban şairlər kibi
Seyr eyləriz bir zaman
Şu üryan gözəlliyi.
Qışı qismət olursa
İstanbula dönər də,
Həp yaşarız qayğısız,
Gürültüsüz bir yerdə.

Bu sırada görünməz bir guşədən titrək və həzin bir ahənglə aşağıdakı şərqi eşidilir.

Gö v ər ç i n i n s ə s i

Gö v ər ç i n i m , Gö v ər ç i n ,
Ağlarım için-için.
Bən bu qara bəxt ilə
Niçin doğdum, ah, niçin!?

Y ı l d ı r ı m

Yanılmıyorsam bu səs
Gö v ər ç i n i n o l m a l ı ,

Əvət o, tam kəndisi!
Zavallı, ah, zavallı!
Demək yersiz deyilmiş
Söylənən sözlər, əvət,
Cəlalın cinayəti
Həqiqətmiş, həqiqət!
Fəlakət bəkliyərmüş
Bizi hər şeydən əvvəl,
Burda durmaq nafilə...
Gəl, gedəlim, durma, gəl!

Gedərlər. Gövərçinin səsi.

Ey sararmış çiçəklər!
Ey susmuş kələbəklər!
Gözü yollarda qalmış
Mənəxsəm sizi bəklər.

Uluğ bəy dalgın bir halda balkona çıxar: Gövərçini dinlər. Dalgınlığı daha da artar.
Gövərçin – qucağında bir yığın mənəxsə olaraq – ağır və pərişan adımlarla gəlib
keçir.

Uluğ bəy

Gövərçin, unut, yavrum,
Unut keçmiş günləri!
Yalnız sığın Tanrıya,
Əfv eylə xainləri.
O hiyləgər Bosforu
Anma artıq bir daha,
O yıpranmış Bizansı
Saqın, düşünmə əsla!

Gövərçin

Hər acıyı unutmaq
Əvət, böyük təsəlli...
Lakin təhəmmülüm yox,

Səbrim yox, nə etməli!?
İstanbul xatirəti
Dikənli bir ot kibi
Parçalıyor qəlbimi,
Aman, aman, yarəbbi!..

*(Mə'yus bir halda babasının qolları arasına sığınır. Bu sırada
bulutlar çəkilir, səhnə aydınlaşır.)*

Uluğ bəy

Quzum, baq, şu bulutlar,
Nasıl gəlib keçərsə,
Həyatdakı dəhşətlər,
Qayğılar da öyləcə
Keçib gedən şeylərdir,
Məraq etmək nəfilə;
Yalnız xəstə ruhlular
Çırpınır eyvah ilə.

Aydəmir gəlir. Gövərcin içəri girər.

Aydəmir

Əfəndim, söyliyorlar
Dəmincik bir qaç nəfər
Görmüş Yıldırım bəyi
Anjel ilə bərabər.

Uluğ bəy

Haydı, baq, gör neredədir?
Həmən bul, gətir bana!
Durma get, söylə, yalnız
Bir qaç sözüm var ona.

Aydəmir

Pəki...

(gedərkən dönər)

Diyorlar hətta
Cəlalı da görmüşlər.

Uluğ bəy

Cəlal-filan istəməz,
Yıldırım bul, yetər!

Aydəmir uzaqlaşır. Əkrəm – sadə bir qiyafətdə qoltuğunda iki-üç kitab olduğu halda gəlir. Uluğ bəy yerindən qalqar, son dərəcə səmimiyyətlə Əkrəmin əlini sıqaraq.

Gəl, baqalım, əzizim!
Nərdə qaldın, nə oldun?
İnsanlardan qaçıb da
Nə kəşf etdin, nə buldun?
Hər dalar, düşünürsün,
Sən bu çıxılmaz, dərin
Kitabların içində
Qərqlə gedəcəksin.

Əkrəm

Fəqət bu çırpınışla
Kəşf etdiyim bir şey yox,
Hər nə qadar uğraşsa
İnsan çocuqdur, çocuq.
Öncə sandım gülümsər
Bana bir ləm'ə, bir nur,
Nihayət duydum ancaq
Cəhalətim artır.

Uluğ bəy

Əvət, bir çox bilgilər,
Feyləsuflar, ədiblər,
Sənin kibi bu yolda
Hər ictihad etmişlər.
Hər kəs duymaq istəmiş

Müəmmalı xilqəti,
Dərk olunmaz Tanrını,
O sarsılmaz qüvvəti.
Hər kəs uçduqca uçmuş,
Yüksəldikcə yüksəlmiş,
Fəzaları aşdıqca
Çırpınıb vəcdə gəlmiş;
Fəqət şəhpəri yanmış
Şaşqın bir qartal kibi,
Qeyb etmişdir nihayət
İzlədiyi kevkəbi.
Sarmaq istərkən bütün
Kainatı bir anda,
Donub qalmış ən kiçik
Bir zərrə qarşısında.

Əkrəm

Əvət, pək doğru, lakin
Bu çırpınışlar bəncə:
Pək datlı bir əyləncə,
Məraqlı bir əyləncə...

Uluğ bəy

Böyük İbn Sinalar
Sokratlar, Əflatunlar
Dahi bir ustad ikən
Əcəb, nə buldu onlar!?
Fəlsəfə bir çıxılmaz
Yol ki, yormuş hər kəsi,
Çoqlarını boğmuş da,
Duyulmaz olmuş səsi.

Əkrəm

Fəqət bu günlər bənim
Pək başqadır əyləncəm,

Gövrəçindən, Cəlalədan
Başqa bir şey düşünməm.
Cəlalədaki quduzluq,
Azğınlıq, sayğısızlıq,
Alt-üst edib fikrimi,
Bəni çıldırtmış artıq.
İnsanlıq bu imişsə
Nifrət, binlərcə nifrət!
Böylə möhtəris, səfil
Alçalmış ömrə lə'nət!

Uluğ bəy

(qafasını sallayaraq son dərəcə sinirli və qızgın)

O gün ki, İstanbulda
Gənclik fransızlaşdı,
Getdikcə türk evladı
Uçuruma yaqlaşdı.
Yurdumuzu sardıqca
Düşkün Paris modası,
Hər kəscə örnək oldu
Sərsəm firəng ədası.
Sərxoşluq, iffətsizlik
Sardı bütün gəncləri,
Zəhərləndi getdikcə
Məmləkətin hər yeri.
Qəhrəman Oğuzların,
Böyük Ərtəğrolların
Sarsılmaz xələfləri
Şimdi həp sapqın, azğın...
Avropadan fəzilət,
Himmət, ciddiyyət, vüqar
Dururkən yalnız çürük
Bir züppəlik aldılar.

Bu sırada Yıldırım Aydəmir ilə bərabər gəlir. Aydəmir çəkilib gedər, Yıldırım
isə durduğu yerdə donaraq qalır.

Yıldırım, gəl, yaqın gəl,
Gəl, baqalım, nerdəsin?
Eşitdim Cəlal kibi
Başqa aləmlərdəsin.
Bən səni ta küçükkən
Öz ruhuma bəslədim.
Bənim oğlum da bir gün
Azarmış!.. Hiç bilmədim.

(acı təbəssümlə)

Söylə, sevgilin nerdə?
Nerdə Paris töhfəsi?
O fəlakət bayquşu,
O soqaq süpürgəsi.

Y ı l d ı r ı m

Bəy baba! Əfv edərsin,
Qəbahətli olsam da,
Mə'zurum iştə, çünki
Bənim niyyətim başqa...
Bən istədim ki, suçsuz
Bir ailə sevinisin,
İşgəncədən qurtulub
Məs'ud olsun Gövərçin.
Yoxsa bənim Anjelə...
Əsla doqunduğum yox,
Əmin ol, sənin oğlun
Deyil azğın bir çocuq...

Gö v ər ç i n i n s ə s i

Söndü parlaq əməllər,
Bən ağlarım, el gülər;
Yaralı, məhzun könül,
Həp çırpınır, həp inlər.

Uluğ bəy

(Yıldırımın qolundan tutaraq)

İştə dinliyormusun?
Durma, artıq, gəl bəri,
Səni görsə, şübhəsiz,
Coşar əski dərdləri.

Hər üçü görünməz bir tərəfə çəkilir. Sonra Gövərçin gəlir:

Gövərçin

(yaralı səslə)

Mənəkşəm, ah, nur yavrum!
Səni aldımı Tanrım;
Gəl bana, uf, nərdəsin?
Sənsiz qan oldu bağrım.

(arqa tərəfə baqar, Cəlalın gəldiyini görüncə)

Ah, yenə o! Nərdə yavrum?

Cəlal

Mərhəmət!

Gövərçin

Bəndən nə istiyorsun, get, çəkil get!

Cəlal

Əfv et, bən bir divanəyim, suçum çox,
Fəqət düşün, divanəyə qələm yoq...
Əfv et, cürmüm, qəbahətim çoxsa da,
Əfv et, gərçi ləyaqətim yoqsa da...

Gövrəçin

Hiç zərər yox, bən əfv eylədim səni,
Fəqət sən də şu haldan qurtar bəni!
Gəl, yaqın gəl, köksümü, gəl, parçala,
Bəlkə ruhum işgəncədən qurtula...
Şimdi Mənəksəm, o sönmüş pənbə nur,
Bəni ıssız məzarında bəklıyor.

Cəlal

Gövrəçin, qanatma könlümü, yetər...
Çəkdiyim əzablar ölümdən bətər,
İşlədiyim suçun cəzası nəysə,
İtaət eylərim, başım da getsə.

Gövrəçin

(usanmış və çılğınca bir fəryad ilə)

Yavrum!.. Nərdə yavrum!?

Cəlal

Əfv et!

Gövrəçin

Ah, çəkil!

Cəlal

Gövrəçin, Gövrəçin!?!..

Gövrəçin

(Cəlalə)

Çəkil get, səfil!..

(Deyə sinirli və nifrətli baqışlarla içəri girər. Cəlal isə şaşqın bir heykəl kimi yerində dona qalır.)

Anjel

(yan tərəfdən çıxaraq, Cəlalı Yıldırım zənnilə)

Yıldırım!..

(təbdili-tevr ilə)

Ah, Cəlal, sənmişin?..

Cəlal

(acı gülümsəyişlə)

Əvət,

Əvət, bənəm, gözəl, sevimli afət!

Anjel

Ah, bu nasıl çöhrə? Nasıl qiyafət?!

Aman, əfv et...

Cəlal

Artıq yetər, şeytənət!

Yetər dağıtdın yurdumu, yuvamı,

Əlimdən aldın zevqimi, səfamı,

Yaqıb-yıqdın fikrimi, xəyalımı,

Çignədin hər müqəddəs amalımı.

Yetər unutdurdun bana Tanrımı,

Qaplan kimi parçalatdın yavrımı.

Bən alçalmazdım, sən bəni alçaltıdın,

Sən bəni məhv etdin, ah, rəzil qadın!..

Həmən sür'ətli və nifrətli adımlarla çəkilib gedər. Anjel şaşqın baqışlarla baqınıb durur. Bu sırada Edmon ağaclar arasında görünür, fəqət Yıldırımın gəlməkdə olduğunu görəncə çəkilir və onları dinləyib durur.

Yıldırım

(qarşı tərəfdən çıxaraq, acı təbəssümlə)

Gözlərin yaşarmış, söylə bu hal nə?
Hanki aşiqini bəklərsin yenə?

Anjel

(şaşqın və sinirli)

Sərxoşmusun, Yıldırım, ah, Yıldırım!?

Yıldırım

Sərxoş idim, əvət, şimdidi ayıldım,
Bilməm gözlərimə nələr göründü,
Söndü əski məcnunluğum, həp söndü.
Öncə nasıl yaqlaşıb qavuşduqsa,
Öylə də ayrılmalıyıq...

Anjel

Ah, yoqsa,
Yoqsa atmaqımı istiyorsun bəni?
Xayır, xayır, əfsunlamışlar səni.
Bir düşün, səndən ayrılırsam, bana
Kim baqar, kim təsəlli edər?..

Yıldırım

(istehzalı təbəssümlə)

Cəlal, Edmon, bütün cihan müştəri...
Kim rədd edər səninki dilbəri?

Anjel

(sarsılmış bir halda)

Aman, yarəb! Düşün, düşün bir kərə
Kim dayanır bu çirkin təhqirlərə!?

Yıldırım

Zənn edərsəm artıq əlverir sükut,
Mələk də olsan unut bəni, unut!

Anjel

Niçin, söylə niçin?

Yıldırım

Sorma, hiç sorma!
Çəkil! Artıq yetər, çəkil get, durma!

(Sərt baqışlarla içəri girər, Anjel isə böht və heyrat içində dona qalır.)

Edmon

(ağaclar arasından çıxaraq acı və istehzal qəhqəhələrlə)

İştə sapqınlığın acı meyvəsi!
İştə azğınlığın son nəticəsi!
Əski hal nerdə? Baq, şimdi nə oldun?
Söylə, Edmonu atıb da nə buldun?

Anjel

(ağlar kibi görünür, məndil ilə göz yaşını silərək)

Artıq əlverir çəkdiyim fəlakət,
Bir də nə lazım bunca tə'nə, töhmət?

Edmon

(yarım qəhqəhəylə)

Ya! Peşiman oldunmu yoqsa?... Heyhat!
Göz yaşların deyil, bütün kainat,

Bütün cihan alt-üst olub dağılsa,
Dağlar, ormanlar kül olub savrulsa,
Dənizlər qan püskürsə də, doğrusu,
Sönməz bəndəki intiqam duyğusu.

A n j e l

(köksünü açaraq)

Öylə isə gəl, gəl də, məhv et bəni,
Gəl intiqam al da, avut könlünü...

E d m o n

(ona yaqlşaraq)

Xayır, bəni pək zənn etmə sərsəm!
Çünki səni bir vuruşda öldürsəm,
Çəkdiyin iztirabdan qurtulursun,
Edmonun əlilə məs'ud olursun.

(sinirli)

Sana bir cəza vermək istərim ki,
Ömrün olduqca həp gəmirsin səni,
Hər görən səndən ibrət alsın ancaq...

(Təhqiramiz və kinli bir tevr ilə yaqlayıb bir tərəfə çəkərək.)

Haydı, gəl, durma, gəl, şərəfsiz, alçaq!..

Onlar çəkildiyi kibi Gövərçin çıxar, dalğın adımlarla köprüyə doğru yaqlaşır. Bu sırada Yıldıırım dəxi təkrar Anjeli izləmək üzrə Əkrəmlə bərabər çıxar. Uluğ bəy də eyni zamanda ağaclar arasında görünərək onları dinlər.

Y ı l d ı r ı m

Anjel səfil olsa da bir qadındır,
Onu köydə yalnız bıraqmam, xayır,
Kəndim gətməsəm də bir başqasıyla
Hər halda gətməli o, İstanbula...

Əkrəm

Bıraq, canım, o, şeytandan çox bilir.

Yıldırım

Çox bilsə də qəribdir, kimsəsizdir.

(Getmək istər.)

Əkrəm

(bıraqmaz)

Dəf etdin başından, yetər, getmə, dur!

Yıldırım

(mütərəddid)

Lakin bu hiç vicdanıma sığmıyor.

Uluğ bəy

(çıqar)

Saqın, məraq etmə, oğlum, o şimdi,
Şıq bir fransızla savuşdu, getdi.

(istehzal təbəssümlə)

Əvət, öylə gözəl, yosma afətlər,
Sənin kibi çoqlarını cəzb eylər.
Hətta dəmincik görmüşlər Cəlali,
O da Anjel için gəlmiş olmalı...

Əkrəm

Xayır, yanılmayın, əfəndim, xayır,
Cəlalin dərdi zənnimcə başqadır,
O, kəndini əfv etdirmək istiyor,
Bəlkə Gövərçini görmək istiyor.

Uluğ bəy

(sinirli)

Nasıl!? Demək sərxoşluğu getdimi?
Hər azgınlıq, sayğısızlıq bitdimi?
Heyhat! Unutmalı keçmiş günləri,
Yayından qurtulan oq dönməz geri!

Yıldırım ilə bərabər içəri girər; Əkrəm də şaşqın bir vəziyyətlə düşünüb durur. Bu sırada Cəlal təpə başında görünərək ətrafı uçurumlu cığır ilə ilerilər. Gövərçin onu görüncə nifrətlə geri dönmək istər.

Cəlal

Gövərçin, Gövərçin, mələk Gövərçin!
Bu nifrətlər niçin? Söylə, ah, niçin?

(Gövərçin usanmış bir tevr ilə çəkilib getmək istər, Cəlal acı və yaralı qəhqəhələrlə.)

Qartaldan ürkən bir gövərçin kibi,
Bəndən qaçmaq istiyorsun, öyləmi?
Hiç təlaş etmə dur, saqın, getmə dur!
Şimdi əfv olunur yaptığım qüsurlar.

Gövərçin

Xəyal, boş bir xəyal, sönük bir xəyal!
Qırılmış bir könül, sağalmaz, mühal!..

(son dərəcə sinirli)

Artıq unut, hər şey məhv olub getdi,
Əvət Cəlal! Get! Bitdi... hər şey bitdi...

(Balkona doğru ilərlər.)

Cəlal

Son görüşdür, əfv et, xəyal olsa da,
Son nəfəsdür, əfv et, məhal olsa da...

(Əllərini köksündə çapraz edərək, yəs' və dəhşət içində baqa qalır.)

Əkrəm

Cəlal, şaşırıdınmı? Ah, düşün bir az,
Ər kişiyyə ümitsizlik yaraşmaz!
Hər dərd için şübhəsiz, bir çarə var,
Bəsbəlli, hər qışı izlər bir bahar.

Cəlal

Xayır, bu dərd için bulunmaz çarə,
Xayır, bu bir qış ki, çıqmaz baharə.

Əkrəm

(bir az yaqlaşır)

Gəl bəri, gəl yetər çocuqluq, yetər,
Gəl, səni bəklilər parlaq əməllər.
Əvət, sən'ət, dəha, alqış, pərəstiş,
Həp səni bəklilər...

Cəlal

İstəməm... keçmiş...
Xayır, hiç bir şey istəməm, şimdi bən
Yalnız mə'sum Gövərçinin qəlbindən
Silinməz ləkəyi silmək istərim,
Çoq alçaldım da, yüksəlmək istərim.

Əkrəm

Cəlal! Bu çılgın hal ilə əmin ol,
Fəlakət doğurur həp tutduğun yol.

Cəlal

*(Qorqunc və acı qəhqəhələrdən sonra, qorxaq, şaşqın və məcnunana
bağışlarla baqar. Öncə həzin və titrək... sonra getdikcə sinirli və
həyəcanlı bir fəryad ilə)*

Uçurum: qaranlıq, çıqılmaz yolum,
Uçurum: uçurum həp sağım, solum.
Uçurum: duyduğum həqiqət, xəyal.
Uçurum: uçurum yaldızlı amal.
Uçurum: çağlayanlar, kəhkəşanlar,
Uçurum: dənizlər, dağlar, ormanlar.
Uçurum: üfüqlər, əngin fəzalar.
Uçurum: uçurum çılğın dəhalar,
Uçurum: sürəkli, coşqun alqışlar,
Uçurum: uçurum süzgün baqışlar,
Uçurum: şu çirkin, şu alçaq həyat,
Uçurum: uçurum bütün kainat!..

(Uçuruma yaqlaşır.)

Əkrəm

Cəlal, bir düşün, ah, nə dəhşətli hal!..

Cəlal

Uçurum!.. Uçurum!..

(uçuruma atılır.)

Gövərçin

(Qollarını Cəlala doğru açaraq, son dərəcə mütəəssir)

Cəlal, ah, Cəlal!..

(Bayılıb Əkrəmin qolları arasına düşüverir.)

Pərdə

SON

MÜNDƏRİCAT

Ana	7
Maral	61
Şeyx Sən'an	100
Şeyda	240
Uçurum	273

Buraxılışa məsul:	<i>Əziz Güləliyev</i>
Texniki redaktor:	<i>Rövşən Ağayev</i>
Tərtibatçı-rəssam:	<i>Nərgiz Əliyeva</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Emil Məmmədov</i>
Korrektor:	<i>Pərvanə Məmmədova</i>

Yığılmağa verilmişdir 05.08.2004. Çapa imzalanmışdır 14.02.2005.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 22. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 24.

Kitab “PROMAT” mətbəəsində çap olunmuşdur.